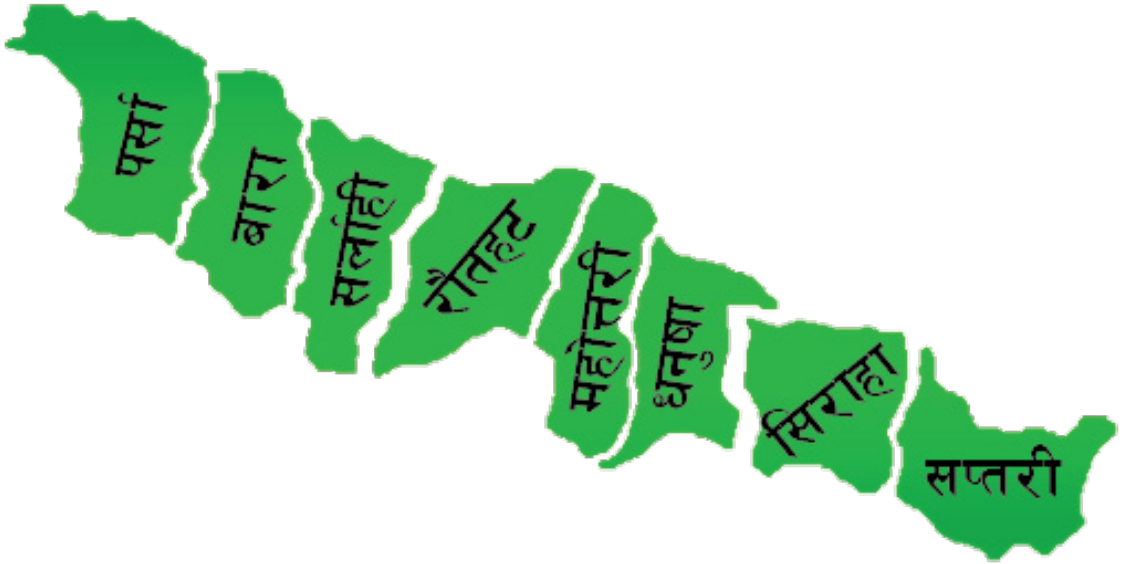

पहिलो आवधिक योजना

(आर्थिक वर्ष २०७६/७७ - २०८०/८१)

प्रदेश सरकार
प्रदेश नीति तथा योजना आयोग
प्रदेश नं . २, जनकपुरधाम
२०७७

प्रकाशक : प्रदेश सरकार
प्रदेश नीति तथा योजना आयोग
प्रदेश नं. २, जनकपुरधाम, नेपाल
फोन नं. : ०४१-५२२९१९
ईमेल : statepcp2@gmail.com
वेबसाइट : pc.p2.gov.np

प्रकाशन वर्ष : २०७७
सर्वाधिकार : प्रदेश नीति तथा योजना आयोग

लेआउट : राजिव बिष्ट

मुद्रक : एपोलो अफसेट प्रेस प्रा. लि.
चाबहिल-७, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं. ०१-४५६९२२२, ४५७१४८४

मा. लालबाबु राउत
Hon. Lalbabu Raut
मुख्यमन्त्री
Chief Minister

प्रदेश सरकार
State Government
मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय
Office of the Chief Minister & the Council of Ministers
प्रदेश नं. २
Province No. 2

फोन फ्याक्स नं.: ०४१-५२७३०३, ५२३१३३
PH. Fax No.: 041-527303, 523133
निजी सचिवालय
Personal Secretariat
जनकपुरधाम, धनुषा, नेपाल
Janakpurdham, Dhanusha, Nepal
Website : www.ocmcm.p2.gov.np

पत्र संख्या :
च नं. (Ref No).

मन्तव्य

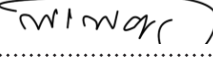
राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका दीर्घकालिन संघर्ष एवं आरोह-अवरोह पश्चात प्राप्त संघीय संरचना अन्तर्गतको प्रदेश नं २ को आफ्नै मौलिक पहिचान, अर्थतन्त्र, भेषभूषा, संस्कृति तथा भूबनौट रहेको छ । मधेशका ८ जिल्लाहरूलाई समेटेर निर्माण गरिएको चुरे तथा समथर भूभागले प्रदेश न. २ को भूगोललाई प्रतिबिम्बित गरेको छ ।

जनआकांक्षा तथा मधेशका वीर शहिदहरूको सपनालाई साकार पार्न प्रदेशमा उपलब्ध स्रोत र साधनलाई अधिकतम सदुपयोग गर्दै प्रादेशिक आकांक्षालाई योजनावद्ध प्रक्रियाद्वारा सम्बोधन गर्न यो “पहिलो आवधिक योजना २०७७” तयार गरिएको छ । यस योजनाले प्रदेशको आगामी विकास निर्माण कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्न महत्वपूर्ण योगदान पु-याउने अपेक्षा लिएको छु । यसले जनआकांक्षा तथा प्रदेशभित्र विद्यमान कृषि, पर्यटन तथा उद्योगहरूको सुव्यवस्थित व्यवस्थापनको साथै मानव संसाधनको विकासको लागि महत्वपूर्ण सोच, उद्देश्य, नीति, रणनीति तथा कार्यक्रमहरू नतिजा खाका सहित निर्देशित गरेको छ । योजनाले विकास निर्माणको लागी कार्यदिशा निर्धारण गर्नुको साथै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न, प्रति व्यक्ति आय वृद्धि, प्रदेशको आर्थिक वृद्धि, स्रोतको सदुपयोग, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक सामन्जस्य कायम गर्न मद्दत पुऱ्याउने छ ।

अन्तमा, यस प्रदेशको पहिलो आवधिक योजना तयार गरेकोमा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका माननीय उपाध्यक्ष लगायत सम्बद्ध सरोकारवालाहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस्तै योजनाको तयारीमा सहयोग गर्नु हुने प्रदेश सरकारका विभिन्न मन्त्रालयका माननीय मन्त्रीज्यू, सांसदज्यू, विभिन्न समितिका पदाधिकारीज्यू लगायत सम्पूर्ण कर्मचारी तथा विकासका साभेदारहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद ।

.....

मा. लालबाबु राउत
मुख्यमन्त्री

प्रदेश सरकार

प्रदेश नं. २

निजी सचिवालय

पत्र संख्या :

चलानी नं.:

माननीय विजय कुमार यादव
मन्त्री

आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय
प्रदेश नं. २, जनकपुरधाम, धनुषा, नेपाल

मिति:.....

मन्तव्य

मधेश र मधेशीको संघर्ष, बलिदानी तथा शहादतबाट प्राप्त संघीयतालाई जनआकांक्षा अनुकूल रूपान्तरित गर्न प्रतिवद्ध प्रदेश २ को सरकार विकासको प्रतिफल जनसमुदाय समक्ष पुऱ्याउन अग्रसर रहेको छ ।

यसै क्रममा मधेश आन्दोलनका मर्म तथा मान्यता , शहिदको सपना र जनतासंग गरिएको प्रतिवद्धताहरूलाई साकार पार्ने प्रमुख दायित्वलाई मनन गर्दै प्रदेशको विकासलाई योजनावद्ध प्रकृयाबाट अगाडि बढाउन “पहिलो आवधिक योजना २०७७” तयार पारिएको छ । कृषिको आधुनिकिकरण, व्यवसायिक कृषि प्रणालीको विकास, पर्यटकीय क्षेत्रको प्रवर्धन एवं उद्योग र मानवीय पूँजी जस्ता पक्षलाई व्यवहारिक कार्यान्वयनको लागि यस योजनाले अपेक्षित दिशा निर्देश गरेको छ ।

यस योजनाले बहुआयमिक प्रादेशिक विकासको आधारशीला तयार गरी सुन्दर र समृद्ध प्रदेशको लक्ष्यतिरको अग्रसरतालाई प्रोत्साहित गर्ने छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

धन्यवाद ।

मा. विजय कुमार यादव

मन्त्री

आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय

प्रदेश सरकार प्रदेश नीति तथा योजना आयोग

प्रदेश नं.२
जनकपुरधाम, धनुषा

Ph No.- 041522919
Fax No.- 041-522919
Email: statepcp2@gmail.com
website: pc.p2.gov.np

मन्तव्य

प्रदेशको व्यवस्थित विकासको लागि आवधिक योजना निर्माणको आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै प्रदेशभित्र उपलब्ध स्रोत-साधन, संभाव्यता, चुनौती तथा अवसरहरूलाई विश्लेषण गरी आ.व. २०७६/२०७७ देखि आ.व. २०८०/२०८१ सम्मको प्रदेश सरकारको “पहिलो आवधिक योजना २०७७” तयार गरिएको छ ।

यो आवधिक योजना राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको दीर्घकालिन सोच, पन्ध्रौ योजना, दिगो विकासका लक्ष्यहरू एवम् प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रमलाई आधार बनाएर विभिन्न चरणमा विभिन्न निकाय र सरोकारवालाहरूसँग छलफल तथा अन्तरक्रिया पश्चात् तयार पारिएको छ । योजनामा प्रादेशिक विकास निर्माणका बहुआयामिक विषयवस्तुहरूलाई समेटिएको छ । यस्तै क्षेत्रगत सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, नीति, कार्यनीति, कार्यक्रम, अपेक्षित उपलब्धिहरू तथा नतिजा खाकाहरू समेटिएका छन् ।

योजनालाई विभिन्न विषयवस्तुहरू समेटी ८ परिच्छेदमा तयार पारिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा योजनाको औचित्य तथा तर्जुमाका निर्देशक आधारहरू, अन्तरवस्तु तथा योजना तर्जुमा पद्धतिवारे वर्णन गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदमा प्रदेशको विद्यमान आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था, प्रमुख चुनौती, अवसर, सोच र लक्ष्य एवम् योजना अवधिभित्रमा गरिने परिमाणत्मक लक्ष्य वारे उल्लेख गरिएका छन् । तेस्रो परिच्छेदमा आर्थिक क्षेत्र, विशेष गरी वचत तथा लगानी, सार्वजनिक खर्च, राजस्व परिचालनसँग सम्बन्धित विषय वस्तुहरू समेटिएका छन् । चौथो परिच्छेदमा कृषि, सिचाई, पशुपन्छी पालन, मत्स्य पालन, सहकारी, भूमिसुधार, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति र पर्यटनका विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । पाँचौ परिच्छेदमा सामाजिक विकास अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएकाहरू, महिला सशक्तिकरण, बालबालिका, युवा तथा खेलकुद, भाषा, कला, संस्कृति तथा सम्पदा संरक्षण जस्ता विषयवस्तुहरू समावेश गरिएका छन् । परिच्छेद छ मा पूर्वाधार, सडक तथा यातायात, सौर्य उर्जा तथा वायोग्याँस, शहरी विकास र

खानेपानी तथा सरसफाई आदिलाई समेटिएको छ। परिच्छेद सातमा तथ्याङ्क व्यवस्थापन, श्रम तथा रोजगारी, वन तथा वातावरण, सूचना तथा प्रविधि, जलवायु परिवर्तन, विपत जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, मानव संसाधन विकास, सामाजिक समावेशिता, सुशासन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रणलाई समेटिएको छ । यसै परिच्छेद आठमा आवधिक योजनाको लगानी देखि लक्ष्य प्राप्ति सम्म हुने नतिजाका चरणहरूलाई नतिजाको तीन वटा तहगत श्रृङ्खलामा आवद्ध गरी सबै क्षेत्र तथा उपक्षेत्र समेटी हरेकको वेगवेग्लै तर्कवद्ध खाका प्रस्तुत गरिएको छ ।

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको समन्वय र सहयोगद्वारा समतामूलक दिगो विकास तथा उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने एवम् नागरिकका चाहनालाई पुरा गर्ने तर्फ योजना केन्द्रित रहेको छ । यसै गरी गरिवी न्यूनीकरण तर्फ गरिवीको रेखामूनि रहेको नागरिकको जीवनस्तरलाई पाँच वर्षभित्र २७.७ प्रतिशत बाट २१ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य राखिएको छ भने योजना अवधि भित्र ११ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गर्ने र कुल स्थिर लगानी ११ खर्ब ५९ अर्ब ३६ करोड आवश्यक पर्ने अनुमान गरिएको छ । योजनात्मक लगानीमा सार्वजनिक क्षेत्रबाट ३८ प्रतिशत निजी क्षेत्रबाट ५८ प्रतिशत र सहकारी क्षेत्रबाट ४ प्रतिशत लगानीको अनुमान गरिएको छ । प्रक्षेपित लगानीको प्रतिफलको रूपमा योजनाको अन्त सम्ममा प्रति व्यक्ति आय १००० यु.एस. डलर पुग्ने अनुमान गरिएको छ ।

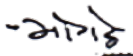
संघीय प्रणालीको अवलम्बनका साथ संघीयता कार्यान्वयनका लागी ल्याइएको नेपालको पन्ध्रौ योजना र प्रदेशको पहिलो योजना संगसंगै अगाडि बढेको छ । फलतः प्रादेशिक योजना कार्यान्वयनका लागी संघीय योजनाले पार गरेका चुनौतीहरूबाट सिक्ने अवसर समेत प्राप्त भएको छ । तसर्थ नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गरेको दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने प्रतिवद्धता पुरा गर्न प्रदेशले आफ्नो तहबाट सघाउने गरी पहिलो आवधिक योजना तयार गरेको छ ।

योजना निर्माणका लागी सहभागितामूलक विधिको अनुसरण गरिएको छ । वस्तुतः यो योजना प्रदेश सरकारका विभिन्न अगंहरू, राजनैतिक दलहरू, निजी तथा सहकारी क्षेत्र, संचारकर्मी, नागरिक समाज सहित विविध सरोकारवालाहरूसंगको विभिन्न चरणमा गरिएको बिचार विमर्श एवम् अन्तरक्रियाको परिणाम हो ।

यस योजनाको तयारीमा निरन्तर सल्लाह, सुझाव र सहयोग प्रदान गर्नु हुने प्रदेशको मुख्यमन्त्री एवं प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको अध्यक्ष माननीय लाल बाबु राउतज्यू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसै गरी विभिन्न मंत्रालयका माननीय मंत्रीज्यूहरू, राज्यमंत्रीज्यूहरू, प्रमुख सचिव, मुख्य न्यायाधिवक्ता, सचिवहरू तथा कर्मचारीहरू प्रति निरन्तर सकारात्मक सहयोगको लागी हृदय देखि धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यो योजना निर्माणमा विज्ञ समूहको महत्वपूर्ण योगदान रहेकोले EPI संग सम्बद्ध सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै, यस आवधिक योजनाको निर्माणमा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका कर्मचारीहरू तथा दातृ निकायका प्रतिनिधिहरूबाट प्राप्त सहयोगको लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस आवधिक योजनाले प्रादेशिक विकासको लागि अपेक्षित मार्गदर्शन गर्ने आशा एवं विश्वास लिएको छु ।

डा. भोगेन्द्र भट्टा

उपाध्यक्ष

प्रदेश नीति तथा योजना आयोग

विषयसूची

परिच्छेद: एक

परिचय

१.१ प्रदेश आवधिक योजनाको पृष्ठभूमि	१
१.२ प्रदेश आवधिक योजनाको औचित्य	३
१.३ प्रदेश आवधिक योजना तर्जुमाका निर्देशक आधारहरू	५
१.४ आवधिक योजनाका अन्तरबस्तु	७
१.५ योजना तर्जुमा पद्धति	७

परिच्छेद: दुई

आवधिक योजना

२.१ प्रदेशको विद्यमान आर्थिक सामाजिक अवस्था	११
२.२ प्रमुख चुनौती	१६
२.३ अवसर	१८
२.४ सोच	२०
२.५ लक्ष्य	२१
२.६ आवधिक योजनावधिमा हासिल गरिने परिमाणात्मक लक्ष्य	२१
२.७ समग्र रणनीति	२२
२.८ समष्टिगत आर्थिक स्थिति र नीति	२३

परिच्छेद: तीन

समष्टिगत आर्थिक क्षेत्र

३.१ बचत तथा लगानी	३३
३.२ सार्वजनिक खर्च	३५
३.३ राजस्व परिचालन	३७
३.४ आन्तरिक ऋण	३९
३.५ वैदेशिक सहयोग	४०
३.६ नीजि क्षेत्र	४१
३.७ विदेशी लगानी	४२
३.८ सहकारी क्षेत्र	४३

परिच्छेद: चार

आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि	४५
----------	----

४.२ सिंचाइ	५४
४.३ पशु र पंक्षीपालन	५७
४.४ मत्स्यपालन	६०
४.५ सहकारी	६२
४.६ भूमिव्यवस्थापन	६५
४.७ उद्योग	६७
४.८ वाणिज्य तथा आपूर्ति	७१
४.९ पर्यटन	७४

परिच्छेद: पाँच

सामाजिक विकास

५.१ शिक्षा	८१
५.२ स्वास्थ्य	८७
५.३ जेष्ठ नागरिक र अपाङ्गता	९१
५.४ महिला सशक्तिकरण	९३
५.५ बालबालिका	९६
५.६ युवा तथा खेलकुद	९९
५.७ भाषा कला साहित्य तथा सम्पदा संरक्षण	१०२

परिच्छेद: छ

पूर्वाधार

६.१ सडक तथा यातायात	१०५
६.२ सौर्य उर्जा तथा बायो ग्याँस	१०९
६.३ शहरी विकास	१११
६.४ खानेपानी तथा सरसफाइ	११४

परिच्छेद: सात

अन्तरसम्बन्धित तथा सबोपरी विषय

७.१ तथ्याङ्क व्यवस्थापन	११७
७.२ श्रम तथा रोजगारी	११९
७.३ वन तथा वातावरण	१२१
७.४ सूचना प्रविधि	१२४
७.५ जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन	१२७
७.६ मानव संसाधनको विकास	१३०

७.७ सामाजिक समावेशिता	१३२
७.८ सुशासन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण	१३४
७.९ शान्ति सुरक्षा	१३७
७.१० कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१३९

परिच्छेद: आठ

नतिजा खाका

८.१ समर्पितगत आर्थिक क्षेत्र (परिच्छेद ३ संग सम्बन्धित)	१४७
८.२ कृषि, पशुपक्षी तथा मत्स्य विकास (परिच्छेद ४.१ र ४.३ संग सम्बन्धित)	१४९
८.३ खाद्य सुरक्षा (परिच्छेद ४.१ को पुरक)	१५३
८.४ सिचाइ (परिच्छेद ४.२ संग सम्बन्धित)	१५५
८.५ मत्स्य विकास (परिच्छेद ४.४ संग सम्बन्धित)	१५७
८.६ सहकारी क्षेत्र (परिच्छेद ४.५ संग सम्बन्धित)	१५९
८.७ भूमि व्यवस्थापन (परिच्छेद ४.६ संग सम्बन्धित)	१६१
८.८ गुठी व्यवस्थापन (परिच्छेद ४.६ को पुरक)	१६२
८.९ उद्योग (परिच्छेद ४.७ संग सम्बन्धित)	१६३
८.१० वाणिज्य तथा आपूर्ति (परिच्छेद ४.८ संग सम्बन्धित)	१६५
८.११ पर्यटन (परिच्छेद ४.९ संग सम्बन्धित)	१६६
८.१२ शिक्षा (परिच्छेद ५.१ संग सम्बन्धित)	१६८
८.१३ स्वास्थ्य तथा पोषण (परिच्छेद ५.२ संग सम्बन्धित)	१७१
८.१४ जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता (परिच्छेद ५.३ संग सम्बन्धित)	१७५
८.१५ लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरण (परिच्छेद ५.४ संग सम्बन्धित)	१७७
८.१६ बालबालिका (परिच्छेद ५.५ संग सम्बन्धित)	१७९
८.१७ युवा तथा खेलकुद (परिच्छेद ५.६ संग सम्बन्धित)	१८१
८.१८ भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदा संरक्षण (परिच्छेद ५.७ संग सम्बन्धित)	१८३
८.१९ सडक तथा यातायात व्यवस्थापन (परिच्छेद ६.१ संग सम्बन्धित)	१८५
८.२० सौर्य तथा वायो ग्यास (परिच्छेद ६.२ संग सम्बन्धित)	१८७
८.२१ शहरी विकास (परिच्छेद ६.३ संग सम्बन्धित)	१८८
८.२२ खानेपानी तथा सरसफाइ (परिच्छेद ६.४ संग सम्बन्धित)	१९१
८.२३ तथ्यांक व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.१ संग सम्बन्धित)	१९३
८.२४ श्रम तथा रोजगार (परिच्छेद ७.२ संग सम्बन्धित)	१९५
८.२५ वन तथा जैविक विविधता (परिच्छेद ७.३ संग सम्बन्धित)	१९८
८.२६ सूचना प्रविधि (परिच्छेद ७.४ संग सम्बन्धित)	२००
८.२७ जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.५ संग सम्बन्धित)	२०२
८.२८ जलउत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.५ को पुरक)	२०४

द.२९ मानव संशाधन विकास (परिच्छेद ७.६ संग सम्बन्धित)	२०६
द.३० सामाजिक समावेशीकरण (परिच्छेद ७.७ संग सम्बन्धित)	२०७
द.३१ सुशासन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण (परिच्छेद ७.८ संग सम्बन्धित)	२०९
द.३२ शान्ति सुरक्षा (परिच्छेद ७.९ संग सम्बन्धित)	२११
द.३३ योजना कार्यान्वयन र अनुगमन मूल्यांकन (परिच्छेद ७.१० संग सम्बन्धित)	२१३

तालिका

१.१ प्रदेशको आर्थिक सामाजिक अवस्था	१२
२.१ आवधिक योजना अवधिमा हासिल गरिने परिमाणात्मक लक्ष्य	२१
२.२ गरिबीको अवस्था (प्रतिशतमा)	२४
२.३ आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा प्रदेश नं २ को स्थान	२४
२.४ क्षेत्रगत मूल्य अभिवृद्धि र ग्राहस्थ उत्पादन	२६
२.५ प्रादेशिक आर्थिक वृद्धि दर (प्रतिशत)	२६
२.६ गार्हस्थ उत्पादन संरचना (प्रतिशतमा)	२७
२.७ सीमान्त पूंजी अनुपात र कुल लगानी	२८
२.८ सार्वजनिक, निजी र सहकारीबाट हुने लगानी	२९
२.९ तीनतहका सरकारले गर्ने पुंजीगत लगानी प्रक्षेपण	३०
२.१० प्रदेश सरकारको अनुमानित बजेट	३२

स्रोत तथा सन्दर्भ सामाग्री

शब्द संक्षेप

उ.प.व.वा.म/उपववाम

उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय

ने.रा.वै./ नेरावै

नेपाल राष्ट्र बैंक

केत.वि/ केत.वि

केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

रा.ले.अ/ रा.लेअ

राष्ट्रिय लेखा अभिलेख

आ.मा.का.मं/आ.मा.तथा का.मं

आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय

दि.वि.ल./ दिविल

दिगो विकास लक्ष

रा.यो.आ/ रायोआ

राष्ट्रिय योजना आयोग

मु.म.तथा म.प.का./मु.म..प.का/मुमपका

मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषद कार्यालय

भू.कृ.स.म./भूकृसम

भूमि सुधार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय

भौ.पू.वि.म./भौपूविम

भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय

रा.ज.ग./राजग

राष्ट्रिय जनगणना

ने.श्र.स./ नेश्रस

राष्ट्रिय श्रमशक्ति सर्भेक्षण

ने.ज.स्वा.स. / नेजस्वास

नेपाल जनस्वास्थ्य सर्भेक्षण

सा.वि.मं./साविमं

सामाजिक विकास मन्त्रालय

EMIS

Education Management Information System

HDR

Human Development Report

NMICS

Nepal Multiple Indicator Cluster Survey

परिच्छेद: एक

परिचय

१.१ प्रदेश आवधिक योजनाको पृष्ठभूमि

वि.सं. २१०० सम्ममा नेपाललाई उच्च आयस्तरको विकसित राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने हाम्रो दीर्घकालीन सोच रहेको छ। योजनाबद्ध विकासको क्रम शुरू भएको ६ दशकमा चौध वटा राष्ट्रिय आवधिक योजनाहरू कार्यान्वयन हुँदासम्म पनि हाम्रो सामाजिक आर्थिक क्षेत्रको विकास उपलब्धि आंशिक नै छ। नेपालको पहिलो आवधिक योजना (२०१३-१८) ले "उत्पादन र कृषिआयमा वृद्धि" लाई अपरिहार्य मानेको थियो। त्यसपछिका सबै आवधिक योजनाहरूले बृहत्तर आर्थिक सामाजिक अवस्थामा सुधार ल्याउने उद्देश्यले "उत्पादकत्व वृद्धि" मा नै जोड दिइ आएको देखिन्छ। लामो समयसम्म केन्द्रिकृत शासन व्यवस्था र योजना पद्धतिको अबलम्बन पश्चात आठौँ योजनाकाल (२०४९-५४) देखि अपनाइएको आर्थिक उदारीकरणबाट परिणाममुखी परिवर्तनहरू देखा पर्न थाले तापनि समग्रमा समृद्ध नेपाल र नेपालीको भविष्य बनाउनका लागि सामाजिक न्यायको माध्यमबाट लोककल्याणकारी राज्यव्यवस्थाको स्थापना, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागितामा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने गरी योजना अनुशासन कायम गर्न सकिएको छैन।

विभिन्न कालखण्डमा राजनैतिक व्यवस्थाहरूमा परिवर्तन हुँदै नेपाल संघीय गणतान्त्रिक मुलुकको रूपमा स्थापित भएको छ। नेपालको संविधानले नेपाललाई सातवटा प्रदेश सहितको संघीय राज्यको रूपमा स्थापित गरी राज्यको मूल संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको निर्माण गरेको छ। नेपालको वर्तमान राजनैतिक पद्धति निर्माण र सम्बर्द्धनमा ऐतिहासिक जनआन्दोलनको योगदान अतुलनीय रह्यो। मधेश आन्दोलनले नेपालको समथर भूभागको विशिष्ट अवस्थिति, सामाजिक चेतनास्तर र लामो समयसम्म अन्य क्षेत्रको तुलनामा पछ्यौटेपनको अनुभूतिलाई मुखरित गर्दै राजनैतिक तथा आर्थिक सामाजिक विकासलाई नयाँ ढङ्गबाट सोचन अहम् भूमिका निर्वाह गर्यो। भूक्षेत्रको तुलनामा उच्च जनघनत्व रहेको प्रदेश नं. २ ले आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सफल भए सँगै आफ्नो भौगोलिक विशिष्टता र प्राकृतिक स्रोत सम्पदाको उपयोग गर्दै तिनबाट प्राप्त भएका र हुनसक्ने उपलब्धिहरूको संरक्षण गर्नु अहिलेको आर्थिक चुनौती भएको छ। ठूलो त्याग

र लामो सङ्घर्षको फलस्वरूप स्थापित नेपालको संघीय शासन प्रणालीले मधेशको आर्थिक समृद्धि र पहिचानलाई नयाँ तवरमा परिभाषित एवम् स्थापित गर्ने मार्ग खोलेको छ।

राज्य शासकीय प्रबन्ध गणतन्त्रात्मक भइसकेको छ। संविधानले नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार र कानूनी राज्यको मूल्य र मान्यतामा आधारित संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धिको आकांक्षा पूरा गर्ने अठोट लिएको छ। प्रदेश र स्थानीयतहमा जनप्रतिनिधिहरू उत्तरदायीपूर्ण शासनभार सम्हाल्न सक्षम हुँदैछन्। शासन सञ्चालनका प्रदेशस्तरका संयन्त्र र संस्थागत व्यवस्थाहरू क्रमशः स्थापित हुँदैछन्। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बीचको सम्बन्ध सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तमा आधारित हुने संवैधानिक परिकल्पना अनुरूप प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरू अधिकार र साझा अधिकारहरूको प्रयोग तथा कार्यान्वयनका प्रारम्भिक चरणमा प्रवेश गरेका छन्।

प्रदेशहरूबीच रहेको भौगोलिक विविधता, प्राकृतिक स्रोत सम्भाव्यता, आर्थिक, सामाजिक विकासस्तरलाई यथोचित सम्बोधन गर्न आफ्नो आर्थिक, समाजिक र पूर्वाधारजन्य विकास लाई प्रादेशिक आवश्यकताअनुरूप योजनाबद्ध रूपमा लैजानु पर्ने अभिभारा प्रदेश कै हो। नागरिकलाई प्राप्त अधिकारको कार्यान्वयन गर्न प्रदेश स्थापनाकाल देखि नै सक्षम हुँदै जान सके मात्र आर्थिकरूपमा आत्मनिर्भर र स्रोत परिचालनका लागि निर्णायक हुँदै जान्छन्।

प्रदेशको दक्षिण सीमा भारतको विहार राज्यसंग जोडिएको छ। आर्थिक उदारीकरणको लाभ लिन प्रदेशले भारत तथा चीनको अर्थतन्त्रबाट प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष फाइदा लिने अवसर छ। विप्रेषण उन्मुख अर्थतन्त्र बन्नुबाट प्रदेश जोगिनु उत्तिकै आवश्यक छ। भौगोलिक स्थितिका कारण प्राप्त राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक पक्षका लाभ लिन समेत प्रदेशको दीर्घकालीन योजना निर्देशित हुनुपर्दछ।

यस पृष्ठभूमिमा प्रदेशको आर्थिक सामाजिक सन्तुलित तथा दिगो विकासका लागि प्रदेश सरकारको नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने र त्यसको कार्यान्वयनमा सहजिकरण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रदेश सरकारलाई सल्लाह दिने निकायका रूपमा “प्रदेश नीति आयोग गठन तथा कार्य संचालन, ऐन २०७५” बमोजिम प्रदेश नीति तथा योजना आयोग गठन भएको छ। योजनाबद्ध विकास गरी समृद्ध प्रदेश बनाउन प्रदेश सरकारको नीति तथा कार्यक्रममा प्रदेशको आवधिक योजना वनाउने कार्यलाई प्राथमिकता साथ उल्लेख

गरिएको छ। प्रदेश सरकारका आर्थिक रणनीतिहरू उच्चतम आर्थिक विकास दर हासिल गर्दै अन्तरप्रदेशीय प्रतिस्पर्धामा अगाडि बढ्न सार्वजनिक खर्चलाई प्राथमिकीकरणको सिद्धान्त अनुरूप पारदर्शी, जवाफदेहीपूर्ण तथा विश्वसनीय बनाउन लक्षित रहेको अवस्था छ। योजनाबद्ध विकासको परिपाटी अबलम्बन गर्दै स्रोत परिचालन तथा जनताको आवश्यकताको प्राथमिकीकरण गरी स्थानीय सुशासनको अनुभूति दिलाउन समेत आवधिक योजनाले प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूलाई नीतिगत मार्गदर्शन गर्नसक्नुपर्छ। सबल प्रदेश अर्थ व्यवस्था निर्माणका लागि संवैधानिक एवम् कानूनी जिम्मेवारी निर्वाह गर्दै केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यव्यवस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्दै बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक समृद्धि सुनिश्चित गर्ने सोच सहितको आवधिक योजना तर्जुमा अपरिहार्य भएको थियो।

१.२ प्रदेश आवधिक योजनाको औचित्य

१.२.१ संवैधानिक अधिकार तथा आर्थिक नीतिहरूको तर्जुमा

राज्यशक्तिको प्रयोग सङ्ग, प्रदेश र स्थानीयतहले गर्ने गरी प्रदेशको अधिकार तथा साझा अधिकारहरू संविधानको अनुसूची ६, ७ र ९ मा व्यवस्थित छन। प्रदेशलाई आफ्नो अधिकारभित्रको विषय सम्बन्धी कानून बनाउने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी प्राप्त छ। यी अधिकारहरूको कार्यान्वयनका लागि प्रदेशले आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण सहित प्रादेशिक नीतिहरूको तर्जुमा, विषयक्षेत्रगत योजनाको तर्जुमा, मध्यमकालीन खर्चसंरचना तयारी लगायतका विभिन्न आर्थिक विश्लेषणात्मक कार्यहरू सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ।

१.२.२ प्रदेशको आर्थिक सामाजिक अवस्था

प्रदेश नं. २ मा नेपालको कुल जनसङ्ख्याको २०.४ प्रतिशत (५४,०४,१४५/२०६८) बसोबास गर्छन। यो प्रदेशले नेपालको कुल भूभागको ५.७४ प्रतिशत ओगटेको छ। कुल ९,३२,३०८ घरधुरी रहेको यस प्रदेशको ५ वर्ष र सो भन्दा माथिको उमेर समूहको साक्षरता दर राष्ट्रियस्तरमा सबैभन्दा कम ४९.५४ प्रतिशत र त्यस्मा पनि महिला साक्षरता ३९ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ। वैदेशिक रोजगारीमा जाने कुल श्रमिक संख्या मध्ये २५.१ प्रतिशत यस प्रदेशबाट गएका देखिन्छ। आ.व २०७४/७५ मा प्रदेशको प्रतिव्यक्ति आय यू.यस डलर ७९९ रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत अमेरिकी डलर १००४ भन्दा कम छ (नेपाल राष्ट्र बैङ्क)। प्रदेशको समग्र गरिबी दर २७.७ प्रतिशत रहेको छ,

जुन राष्ट्रिय गरिबी दर २५.२ प्रतिशतभन्दा बढी छ। राष्ट्रिय औसत बहुआयामिक गरिबी दर २८.६ प्रतिशत छ भने प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी दर ४७.९ प्रतिशत छ।

१.२.३ स्रोत परिचालन प्राथमिकीकरण र खर्च

विकास आयोजनाहरू प्राथमिकीकरण हुन नसकी सरकारी वित्तको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको तीतो अनुभव राष्ट्रसमक्ष छ। आ. व. ०७३/७४ मा राष्ट्रिय कुल खर्चमा चालु खर्चको अंश ६१.९४ प्रतिशत र पूँजीगत खर्चको अंश २४.९३ प्रतिशत रहेको छ। सरकारी फजुल खर्च नियन्त्रण गर्न प्रतिफलमुखी आयोजना प्रस्तावित हुने पद्धति अवलम्बन भएको छैन। आर्थिक वर्ष २०७४।७५ को महालेखा परिक्षकको प्रतिवेदनले औल्याएको बेरुजुको दर संघीय सरकारको ५.२९ प्रतिशत र प्रदेश सरकारहरूको ७.२५ प्रतिशत छ। महालेखा परिक्षकको प्रतिवेदनले ७४७ स्थानीय तहहरूको ५ खर्ब ७२ करोड ५१ लाख रुपैयाँको लेखापरीक्षण गरेकोमा २४ अर्ब १४ करोड रुपैयाँ बेरुजु देखाएको छ जुन बेरुजु दर ४.२२ प्रतिशत हुन आउँछ। सात प्रदेशको ६८ निकायको २ अर्ब ६२ करोडको लेखापरीक्षण सम्पन्न भएकोमा सबैभन्दा बढी बेरुजु प्रदेश नं.२ को २३.७१ प्रतिशत रहेको छ (महालेखा परिक्षकको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७५)। प्रदेश सरकारले सार्वजनिक खर्चलाई पारदर्शी, जवाफदेहीपूर्ण र विश्वसनीय बनाउन बजेटमा प्राथमिकीकरण र विनियोजन दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, आयोजना सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी र जवाफदेहिता किटान गरी पूँजीगत खर्चगर्ने क्षमता बढाउन जरुरी देखिएको छ।

१.२.४ स्थानीय तहहरूको आवश्यकता सम्बोधन

सङ्घ र प्रदेश तथा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका साझा अधिकार कार्यान्वयन पक्ष कमजोर छ। प्रदेश र स्थानीय तहहरूबाट निर्माण गरिनुपर्ने नीति कानून बनिसकेको छैन। प्रदेशभित्रका गाँउपालिका र नगरपालिकाहरू बीच ठूलो आर्थिक सामाजिक असमानता छ। सप्तरी जिल्लाको ३८.७ वर्ग कि.मि. मा फैलिएको २३,९८२ जनसङ्ख्या भएको राजमार्ग/ फिडर सडक सँग नजोडिएको बेलही चपेना र धनुषा जिल्लाको ४८.७१ वर्ग कि.मि. मा फैलिएको २८,२५१ जनसङ्ख्या भएको लक्ष्मीनियाँ गाउँ पालिकाहरूमा सामाजिक अवस्था तुलना गर्न सकिन्न। सिरहाको सुखीपुर नगरपालिका र सर्लाहीको बरहथवा नगरपालिका बीच कुनै आर्थिक अवस्था तुलना हुनसक्दैन। एउटै जिल्लामा रहेका र सीमा जोडिएका जीतपुर सिमरा (आन्तरिक आय ४ करोड ३७ लाख, आ.व. ०७४/७५) र कलैया उपमहानगर बीचको (आन्तरिक आय २ करोड ३७ लाख, आ.व. ०७४/७५) आन्तरिक आयमा ठूलो असमानता छ। यी स्थानीय तहहरूमा विकास

सूचकाङ्कमा प्रशस्त फरक देखिएको छ। यी असमानता सम्बोधन गर्न प्रदेशले पनि असमानता कम हुँदै जानेगरी लगानीको प्राथमिकीकरण गर्नुपरेको छ।

१.२.५ तथ्याङ्क अबस्था

सबै प्रकारका तथ्याङ्कहरू केन्द्रीय निकायहरूमा भण्डार भएका छन्। देशको संघीय ढाँचा अनुरूप क्षेत्रीय तथा जिल्लास्तर र स्थानीय तहको आधारभूत खण्डिकृत तथ्याङ्कहरू उपलब्ध छैनन्। प्रदेशले प्राप्त गर्ने राजस्व रोयल्टी लगायत अन्य बजेट सहयोगहरूका लागि प्रदेशको आफ्नो तथ्याङ्क व्यवस्थापन भण्डार खडा गरिसकिएको छैन। क्षेत्रीय तथा विश्वव्यापी रूपमा सर्वेक्षण अध्ययन भइ प्रकाशन हुने तथ्याङ्कहरू पनि प्रदेशगत उपलब्ध हुनसक्ने अबस्था र आधार खडा भइसकेका छैनन्। आर्थिक सामाजिक तथ्याङ्क सहितको प्रदेश बस्तुस्थिति विवरण तयार भई भर्खरै मात्र प्रकाशनमा आएको छ।

यी अबस्थामा सकारात्मक परिवर्तन र समावेशी र सन्तुलित विकासका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्दै सामाजिक न्यायमा आधारित समाजवाद उन्मुख प्रादेशिक अर्थतन्त्र निर्माणको लागि प्रदेशको सोचसहितको आवधिक योजना तर्जुमा गर्नु परेको हो। योजना तर्जुमा गरिदा लाभ, लागत लगायतका विविध विश्लेषणको आधारमा स्रोतको अनुमान, प्रक्षेपण र वितरण, आयोजनाको आर्थिक, सामाजिक, वित्तीय, प्राविधिक र वातावरणीय विश्लेषण, अध्ययन, अनुसन्धान तथा सहजीकरण गर्ने जस्ता विषय महत्वपूर्ण हुन्छन्। साथै प्रदेशभित्रका स्थानीय तहहरूलाई पनि समृद्धिको लागि मार्गदर्शन दिने ध्येयका साथ प्रदेश सरकारले यो पहिलो आवधिक योजना तयार पारेको हो।

१.३ प्रदेश आवधिक योजना तर्जुमाका निर्देशक आधारहरू

१.३.१ नेपालको संविधान

नेपालको संविधानले केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्यव्यवस्थाले सृजना गरेका सबै प्रकारका विभेद र उत्पीडनको अन्त्य गर्दै संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको माध्यमद्वारा समानुपातिक समावेशी र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने भनेको छ। राज्यले मधेशी समुदाय, मुस्लिम, महिला, दलित, जनजाति, अल्पसंख्यक र पिछडा वर्गलाई आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवसर र लाभको समान वितरण तथा लाभका लागि सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति अख्तियार गरेको छ। प्रदेशको अर्थमन्त्रीले राजस्वको अनुमान, प्रदेश सञ्चित कोषमाथि व्ययभार हुने आवश्यक रकमहरू,

र प्रदेश विनियोजन ऐन बमोजिम व्यय हुने आवश्यक रकमहरू सहितको वार्षिक अनुमान प्रदेश सभामा पेश गर्नुपर्ने प्रावधान छ।

१.३.२ संघीय र प्रदेश कानूनहरू

प्रदेशको अधिकार संविधानको अनुसूची -६ मा उल्लेखित विषयमा रहेको छ। ती अधिकारको प्रयोग संविधान र प्रदेशले बनाएको कानून बमोजिम हुने र प्रदेशले आफ्नो अधिकारभित्रको आर्थिक अधिकार सम्बन्धी विषयमा कानून बनाउने, नीति तथा योजना तयार गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्न सक्छन्।

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को दफा १६ र १७ ले राजस्व बाँडफाँट, प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट, वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, समपूरक अनुदान, बैदेशिक सहायता तथा आन्तरिक ऋण सम्बन्धी प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्ने र मध्यमकालिन खर्च संरचना समेत तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। आवधिक योजना तर्जुमामा प्रदेश नं २ नीति तथा योजना आयोग ऐन र आर्थिक ऐन, २०७५ आधारका रूपमा रहेका छन्।

१.३.३ राष्ट्रिय योजना र दिगो विकास

संघीय प्रणालीको अबलम्बनका साथ संघीयता कार्यान्वयनका लागि ल्याइएको नेपालको पन्ध्रौँ योजना र प्रदेशको पहिलो आवधिक योजना सँगसँगै अगाडि बढेको छ। प्रदेशको सोच, लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न र योजना कार्यान्वयनका लागि संघीय आवधिक योजनाले पार गरेका चुनौतीहरूबाट सिक्ने मौका मिलेको छ। चौधौँ योजनाले प्रदेश तथा स्थानीय तहहरू बीच अन्तरसम्बन्धका आधारमा पूर्वाधारहरूको विकास गरी आर्थिक तथा सामाजिक अवसरहरूमा नागरिकको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएको छ। नेपालले पनि अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गरेको दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने प्रतिबद्धता पूरा गर्न प्रदेशहरूले आ-आफ्ना तहबाट सघाउनुपर्ने हुन्छ।

१.३.४ राजनैतिक दलहरूको प्रतिबद्धता

प्रदेशमा रहेका राजनैतिक दलहरू आर्थिक सामाजिक विकासको मुद्दामा आ-आफ्ना राजनैतिक घोषणा पत्र मार्फत प्रतिबद्ध देखिएका छन्। सबै प्रमुख राजनैतिक दलहरूले प्रदेशको गरिबी, असमानता, स्रोत परिचालन, श्रमशक्तिको सही उपयोग, कृषि रुपान्तरण,

शैक्षिक एवम् स्वास्थ्य अवस्थामा सुधार र सामाजिक बिसङ्गति हटाइने कुरालाई प्रमुख मुद्दा बनाएका छन्।

१.४ आवधिक योजनाका अन्तरबस्तु

प्रदेशले तर्जुमा गर्ने आवधिक योजना राष्ट्रिय सोच र राष्ट्रिय लक्ष्यहरूसँग सामञ्जस्य हुने, प्रादेशिक आर्थिक विकास उन्मुख, अन्तरप्रदेश प्रतिस्पर्धी र स्थानीय सरकारका आवश्यकता सँग तदात्मय राख्ने निम्न अन्तरबस्तुहरूबाट सम्बोधित छन्।

- मध्यम तथा दीर्घकालीन रणनीति मार्फत विकास सूचकहरूमा उल्लेख्य सुधार ल्याउन कृषि, औद्योगिकरण, पूर्वाधार र पर्यटन उपक्षेत्रहरूलाई सम्बोधन ;
- शिक्षा र स्वास्थ्य सूचकाङ्कहरूमा उल्लेख्य सुधार समेत गर्नुपर्ने भएकाले कृषि, औद्योगिकरण र पर्यटन उपक्षेत्रहरूमा तिनको अन्तरसम्बन्धहरूको विश्लेषणका साथ लगानी ;
- संस्थागत संयन्त्रको कार्यान्वयन क्षमताले विकास योजना, नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयनलाई प्रभावित पार्ने हुँदा प्रदेशतहको संस्थागत कार्यान्वयन योजना ; र
- संघीय शासन प्रणालीको मर्म अनुरूप प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकास सम्बन्धी नीति तथा योजना कार्यान्वयनमा राजनैतिक प्रतिबद्धता।

१.५ योजना तर्जुमा पद्धति

योजना तयारीको लागि नीति तथा योजना आयोगले प्रदेशको आवश्यकता र तर्जुमासम्बन्धी क्षमतालाई ध्यानमा राखी निम्न मूलभूत मान्यता लिएको छ।

- प्रदेशको भौतिक आर्थिक सामाजिक अवस्थाको विश्लेषण, स्रोत सम्भाव्यता, नतिजा उपक्रमहरूको निर्माण गर्न विषयक्षेत्रगत समितिको अबधारणा; र
- तर्जुमाका विभिन्न चरणमा सरोकारवालाहरूको सहभागिता।

योजना तयारीका लागि देहायका चरणहरूमा काम सम्पादन गरिएको थियो।

चरण एक: योजना सम्बन्धी नीतिगत तयारी

योजना तयारीका लागि प्रदेश नीति तथा योजना आयोगले प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन दृष्टिकोणका आधारमा समष्टिगत उद्देश्य, रणनीति, नीति र विषय क्षेत्रगत नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमाका लागि देहायका अन्तरबस्तु समग्र मार्ग निर्देशकका रूपमा लिएको थियो।

- राष्ट्रिय नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रकृया;
- प्रदेश सरकारको दीर्घकालीन दृष्टिकोण;
- प्रदेशतहमा विकास राजनीति सम्बन्धी साझा दृष्टिकोण; र
- प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विषयगत तथा बस्तुगत विश्लेषण।

चरण दुई: विषयगत क्षेत्रको पहिचान र कार्यसमूह निर्माण

चरण एकमा उल्लेखित अन्तरबस्तु विश्लेषण गर्नका लागि प्रदेशको भू-राजनैतिक अवस्था, जनसङ्ख्या, आर्थिक स्रोत जस्ता विश्लेषण विषयलाई सम्बोधन गर्न आयोग द्वारा विषयगत क्षेत्रहरूको पहिचान गरिएको थियो। प्रत्येक विषयगत क्षेत्रका लागि प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको नेतृत्वमा सम्बन्धित मन्त्रालय, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, प्रदेश मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका पदाधिकारीहरूको कार्यसम्पादन समूहले निम्न क्षेत्रको विस्तृत कार्य अभ्यास गरेको थियो।

- कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी
- उद्योग, पर्यटन, बन तथा वातावरण
- पूर्वाधार विकास
- सामाजिक विकास

चरण तीन: मस्यौदा तयारीका लागि छलफल एवम् सल्लाह सुझाव सङ्कलन

विषयगत कार्यसमूहले आधार-पत्रको दायरा र विषयक्षेत्र समेटिने गरी निम्न कार्यसम्पादन गरेको थियो।

- प्रदेश व्यवस्थापिका संसद सदस्यहरू र विभिन्न समितिहरूका सदस्यहरू सँग राय सङ्कलन।
- प्रदेश तहमा प्रदेश नीति तथा योजना आयोग र आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय लगायत अन्य मन्त्रालयहरू सँग परामर्श।

- प्रदेशस्तरका र प्रदेशमा रहेका राजनीतिक दल, उद्योग व्यवसायी, नागरिक समाज, महिला, गैसस, नीजि क्षेत्र, पेशागत समुदाय, लक्षित वर्गसँग विभिन्न चरणमा छलफल एवम् परामर्श।
- स्थानीय तहमा स्थानीय बासिन्दाहरूबाट व्यक्त भावना र सुझाव सङ्कलन।
- विषय सम्बन्धी संघीय, प्रदेशस्तर तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञहरू सँग अन्तरक्रिया।

छलफल एवम् सल्लाह सुझाव सङ्कलनका लागि

- जनकपुर, वीरगञ्ज, राजविराज, लहान, बर्दिबास र गौरमा परामर्श कार्यशालाहरू आयोजना र सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया गरिएको थियो।
- वीरगञ्जस्थित एकीकृत जाँच चौकी (Integrated Check post / Inland Container Depot) र सिरहा, लहान नजिकको ठाढी भन्सार कार्यालयहरूमा अबलोकन र छलफल गरिएको थियो।
- वीरगञ्ज, गढीमाई, जनकपुरधाम, नूनथर, हजमिनिया मस्जिद, सलहेश, छिन्नमस्ता, कङ्कालिनी लगायतका धार्मिक साँस्कृतिक क्षेत्रहरूको भ्रमण तथा जनकपुरधाम र बर्दिबासमा निर्माणाधीन रेल्वे पूर्वाधारहरूको अबलोकन र स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गरिएको थियो।

चरण चार: आधार-पत्रको मस्यौदा तयारी

प्रत्येक विषयगत कार्यसमूहले विषयगतक्षेत्र सम्बन्धित मन्त्रालय एवम् निकाय र परामर्शदातालाई परिचालन गरी राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक आवधिक योजना र स्थानीय तहका आवधिक विकास योजना बीचको अन्तरसम्बन्ध विश्लेषण गरेको थियो। प्रारम्भिक मस्यौदा माथि सम्बन्धित पक्षहरूसँग छलफल गरी अन्तिम मस्यौदा तयार पारिएको हो। यसरी तयार भएको मस्यौदालाई प्रदेश नीति तथा योजना आयोग वाट मुख्यमन्त्री तथा मन्त्री परिषदको कार्यालय मार्फत मन्त्री परिषदबाट प्राप्त सुझावहरू समेटी आधारपत्रको अन्तिम मस्यौदा तयार गरी स्वकृतिको लागि मन्त्रिपरिषदमा पठाइएकोमा मन्त्रिपरिषदबाट मिति २०७६।८।११ मा स्वीकृत भएको र उक्त स्वीकृत आधारपत्र प्रदेश नीति तथा योजना आयोगबाट प्रकाशन गरिएको थियो।

चरण पाँच: योजनाको अन्तिम मस्यौदा तयारी

स्वीकृत आधारपत्रलाई विस्तृत नतिजा खाका सहितको योजना निर्माणको लागि नीति तथा योजना आयोगको नेतृत्वमा कार्यदल गठन गरिएको थियो। यसरी गठित कार्यदलबाट मन्त्रालयगत योजना तर्जुमाका लागि प्रत्येक मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा मन्त्रालयस्तरीय योजना तर्जुमा समिति गठन गरीयो। उक्त मन्त्रालयस्तरीय समितिले आ.व.०७५/७६ सम्म मन्त्रालयमा प्राप्त तथ्यांक र प्रदेश वस्तुस्थिति विवरण समेतका

आधारमा आ-आफ्नो मन्त्रालयमा छलफल गरी योजनाको आधारपत्रमा उल्लेखित तथ्यांकहरूलाई आवश्यकतानुसार परिमार्जन गरी विस्तृत नतिजा खाका सहितको योजनाको मस्यौदा तयार गरियो। यसरी परिमार्जित तथ्यांक सहित तर्जुमा गरिएको मन्त्रालयगत विस्तृत नतिजा खाका सहितको योजनाको मस्यौदामा विभिन्न मन्त्रालय, सरोकारवाला निकायहरू तथा क्षेत्रगत विज्ञहरूसँग छलफल गरी आवधिक योजनाको एकिकृत अन्तिम मस्यौदा तयार गरिएको थियो।

चरण छः स्वीकृति र प्रकाशनः

यसरी प्राप्त प्रथम आवधिक योजनाको अन्तिम मस्यौदा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको बैठक वाट अनुमोदन भई प्रकाशित गरिएको छ।

परिच्छेद: दुई

आवधिक योजना

२.१ प्रदेशको विद्यमान आर्थिक सामाजिक अवस्था

नेपालको संविधान अनुसार नेपालको पूर्वी समथर भूखण्डमा रहेका सप्तरी, सिरहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, बारा र पर्सा गरी आठ जिल्लाहरू यो प्रदेशमा रहेका छन्। कोशी नदीको विशाल नदी तटीय समथर भूभागको पूर्वी सीमा हुँदै कमला, वागमती नदीको तल्लो क्षेत्र भइ पश्चिममा पर्सा बन्त्यजन्तु आरक्ष सम्म फैलिएको यो प्रदेश नेपालको खाद्य भण्डारको रूपमा रहेको छ।

नेपालको कुल जनसङ्ख्याको २०.४ प्रतिशत र कुल भूभागको ५.७४ प्रतिशत ओगटेको यो प्रदेश भित्र बोलिने मातृभाषाहरूमा मैथिली ४५.२९ प्रतिशत (२४,४७,९७८) र त्यसपछि भोजपुरी १८.५७ प्रतिशत (१,००,३७०) रहेको छ। नेपालको कुल औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू मध्ये १२.७ प्रतिशत औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू रहेको यो प्रदेशले देशको कुल गार्हस्थ उत्पादनको १६.२ प्रतिशत हिस्सा ओगटेको देखिन्छ (जनगणना २०११ र राष्ट्रिय योजना आयोग)।

३२ वटा प्रतिनिधिसभा सदस्य निर्वाचन क्षेत्र, ६४ वटा प्रदेश सभा निर्वाचन क्षेत्र, ८ वटा जिल्ला, १ महानगरपालिका, ३ उपमहानगरपालिका, ७३ नगरपालिका र ५९ गाउँपालिका रहेको छ। पूर्वपश्चिम राजमार्गको २४५ कि. मि. खण्ड सहित प्रदेशभर ३१७० कि.मी. सडक सञ्जाल रहेको छ।

राष्ट्रिय गौरव र पौराणिक एवम् धार्मिक साँस्कृतिक पहिचानलाई अक्षुण्ण राख्ने जनक र जानकी जन्मभूमि पूज्य छन्। प्रदेशस्थित धार्मिक आस्थाका रूपमा रहेका ऐतिहासिक छिन्नमस्ता र गढीमाई लगायत अन्य धार्मिक सम्पदा एवम् धरोहरहरू रहेका छन्।

प्रदेश नं. २ को प्रदेश सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०७४ अनुसार प्रदेशमा मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय लगायत ७ मन्त्रालयहरू छन्। मधेश आन्दोलन पश्चात राजनैतिक परिवर्तनको अनुभूति हुने गरी प्रदेशको शासन व्यवस्था सञ्चालनका लागि आवश्यक प्रशासनिक संरचनाहरू अपेक्षितरूपमा स्थापित भइसकेका छैनन्। प्रदेश

सरकार सञ्चालनका लागि जनशक्तिको व्यवस्थापन र साधनको परिचालन र विकास आयोजनाहरूको कार्यान्वयन तत्कालका लागि चुनौतीपूर्ण देखिएका छन्।

भारतसँगको खुला सीमा र दुवै देशका नागरिकलाई नेपाल र भारतबीच स्थलमार्गबाट निर्विघ्न ओहोर-दोहोर सुविधा आर्थिक विकासको एक प्रमुख सम्भावनाको रूपमा रहेको छ। भारतको विहार राज्य सरकारले सीमा क्षेत्रमा सडक सञ्जाल बिस्तारका साथै कृषि र उद्योगलाई प्राथमिकतामा राखी प्रादेशिक विकास बजेटहरू कार्यान्वयनमा ल्याउन थालेका छन्। प्रदेशले आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा यी भौगोलिक लाभका आर्थिक पक्ष र भइरहेको सामाजिक-आर्थिक परिवर्तनबाट प्रशस्त लाभ लिनसक्ने अवसर छ।

प्रदेशको आर्थिक सामाजिक अवस्था तालिका- १.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका - १.१: प्रदेशको आर्थिक सामाजिक अवस्था

प्रदेश प्रशासनिक संरचना	८ जिल्ला, १ महानगरपालिका, ३ उपमहानगरपालिका, ७३ नगरपालिका र ५९ गाउँपालिका
जनसङ्ख्या	५४,०४,१४५ (२०.४ प्रतिशत, प्रदेशहरूमध्ये दोश्रो ठूलो)
जनघनत्व	५५९ जना प्रति वर्ग कि. मि.
शहरी जनसङ्ख्या	७१.९७ प्रतिशत
कुल गार्हस्थ उत्पादन	रु ४८८ अर्ब (कुल राष्ट्रिय गार्हस्थ उत्पादनको १६.२ प्रतिशत)
प्रतिव्यक्ति आय	७९९ यू एस डलर (प्रदेशहरूमा पाँचौं स्थान)
आर्थिकरूपले सकृय जनसङ्ख्या	३१ प्रतिशत
बहुआयामिक गरिबी दर	४७.९ प्रतिशत
आयमा असमानता सूचकाङ्क (Gini-Coefficient)	२९.५

खेतीयोग्य जमिनमध्ये खेती गरिएको	८९.९ प्रतिशत (६ लाख ०२ हजार ३०६ हे.)
खाद्यान्न उत्पादन	१९लाख ८६ हजार ३०० मे.ट.।
प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योगक्षेत्रको योगदान	१३ प्रतिशत
सडक	३१७० कि.मि.।
सडक घनत्व प्रति सय वर्ग कि.मी	५८.९५ कि.मी
औसत आयु	७०.४ वर्ष
५ वर्ष मूनिको बाल मृत्युदर	५२ प्रति हजार जीवित जन्ममा
पूर्ण खोप कभरेज	६५ प्रतिशत
परिवार नियोजनका साधन प्रयोग दर	४८ प्रतिशत
प्रदेशको मानव विकास सूचकाङ्क	०.४२१
साक्षरता	४९.५ प्रतिशत
खुदभर्नादर (१-८ कक्षा)	७९.६ प्रतिशत
आधारभूत खानेपानीको सुविधा प्राप्त	८९ प्रतिशत
वनले ढाकेको क्षेत्र	२७.२९ प्रतिशत
शौचालयको सुविधा	६५ प्रतिशत
लैङ्गिक असमानता सूचकाङ्क	०.४७६
भ्रष्टाचार अनुभूति सूचकाङ्क	२६
कानूनी शासन सूचकाङ्क	०.५४
वेरोजगारी दर	२०.१ प्रतिशत
बालश्रम (१८ वर्ष मूनि)	३७.४ प्रतिशत
सार्वजनिक निकायमा सूचना प्रविधिको प्रयोग	४० प्रतिशत
बैंक तथा वित्तिय संस्था शाखाको संख्या	३२५

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र प्रदेश नं. २ का मन्त्रालयहरुको प्रतिवेदन

देशको खाद्य भण्डार मानिएको उर्वर माटो भएको यस प्रदेशमा कुल राष्ट्रिय खाद्यान्न उत्पादनको ७४ प्रतिशत उत्पादन हुन्छ। कुल खेती योग्य जमिन मध्ये ८९.९ प्रतिशतमा खेती गरिएको छ। कुल ५ लाख ६५ हजार ९१ हे. सिंचाइ योग्य जग्गा मध्ये ४३.२ प्रतिशत मा कोशी पश्चिम, कमला, वागमती सिंचाइ नहरबाट र अन्य साना कुलो पैनिहरूबाट मौसमी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध छ। सानो सानो टुकामा विभाजित जमिनको कारण कृषि यन्त्रहरूको प्रयोग आवश्यक मात्रामा हुनसकेको छैन।

कमला र वागमती बाह्रै महिना पानी रहने नदी हो। कोशी हिमनदी हो। कुल ५० हजार मे. ट. राष्ट्रिय माछा उत्पादन मध्ये ६० प्रतिशत भन्दा बढी उत्पादन हुने यो प्रदेशभर मत्स्यपालनका लागि करीब ४००० पोखरी उपयोगमा छन्। जनकपुर र आसपासका क्षेत्र मत्स्यपालनका लागि प्रख्यात छ। जनकपुरधाम र आसपासका क्षेत्रमा धार्मिक र पौराणिक महत्व बोकेका पोखरीहरू छन्।

विविध कृषि बाली उत्पादन अनुकूल स्थानीय हावापानीका कारण प्रदेशभर सबै प्रकारका प्रमुख खाद्य तथा नगदेबाली उत्पादन हुन्छ। मौसमी फलको रूपमा आँपको कुल राष्ट्रिय उत्पादन मध्ये ६८ प्रतिशत उत्पादन यस प्रदेशमा हुन्छ। नेपालभर भइ आएको कुल उखु खेती ६४,४८३ हेक्टर मध्ये ५३, ३०० हेक्टर भूभाग यस प्रदेशमा पर्दछ। नेपालभर कुल १७ वटा चिनी कारखाना मध्ये ८ वटा चिनी कारखाना सञ्चालन भएको यो प्रदेशले कुल राष्ट्रिय चिनी उत्पादन (३२.३३ लाख मे.टन) को ७६.३ प्रतिशत (२४.६७ लाख मे.टन) उत्पादन गरिराएको छ।

प्रदेशका आठवटा जिल्ला क्षेत्रमा पूर्वपश्चिम राजमार्गको करीब २४५ कि. मि. खण्ड र हुलाकी राजमार्गको विभिन्न खण्डमा आवागमन सुविधा छ। यसका साथै जिल्ला केन्द्रहरू र प्रमुख शहर एवम बस्ती जोड्ने करीब ३१७० कि.मि.विभिन्न मापदण्डका सडक छन्। यी सबै सडकहरू औद्योगिक र व्यापारिक प्रयोजनका लागि समेत उपयुक्त छन्। प्रारम्भ बिन्दु निजगढ रहेको काठमाडौँलाई तराई मधेश सित जोड्ने ७६ कि.मि. लामो द्रुतमार्ग निर्माणाधीन छ। प्रदेशका मुख्य शहरहरू राजविराज, जनकपुरधाम र सिमरा स्थित विमानस्थल हवाईमार्गबाट काठमाडौँ सँग बाह्रै महिना जोडिएका छन्। प्रस्तावित निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको प्रारम्भिक काम शुरु भएको छ। यसैगरी भारत विहारको जयनगर नेपालको जनकपुरधाम सँग रेलमार्गबाट जोडिदै छ। रेलसेवा बर्दिबाससम्म बिस्तारहुने क्रममा छ। भारतको पटनाबाट जनकपुरधामका लागि भारतीय (विहार राज्य परिवहन) बससेवा र नेपालका निजी क्षेत्रका बससेवा सञ्चालनमा छन्।

नेपालको प्रमुख औद्योगिक प्रतिष्ठानहरू रहेको यस प्रदेशको सिमरा र वीरगञ्ज क्षेत्र प्रमुख औद्योगिक क्षेत्रका रूपमा विकसित भएका छन्। गजेन्द्र नारायण सिंह औद्योगिक ग्राम राजविराजमा स्थापित छ। आयात निर्यात सरलीकरण गर्ने उद्देश्यले स्थापित वीरगञ्जको एकीकृत जाँच चौकी सञ्चालनमा छ। सीमावर्ती क्षेत्रका प्रमुख औद्योगिक, व्यापारिक तथा प्रशासनिक केन्द्रहरू वीरगञ्ज (पर्सा), गौर (रौतहट), मलङ्वा (सर्लाही), भिठामोड (महोत्तरी), जटही (धनुषा), माडर, ठाडी (सिरहा), तिलाठी (सप्तरी) भारतीय बन्दरगाहहरूसँग उच्चमार्ग वा रेलमार्ग तथा दुबैबाट जोडिएका छन्। सुक्खा बन्दरगाह, निर्यात प्रवर्द्धनका लागि निर्माण गरिएका विशेष आर्थिक क्षेत्र र औद्योगिक क्षेत्रहरू प्रदेशमा छन्।

लागत लाभका दृष्टिकोणले प्रदेशका मुख्य केन्द्रहरूको सामिप्यमा रहेको चुनढुङ्गा उत्खनन क्षेत्र र सिमेन्ट उद्योगबाट आर्थिक विकासमा योगदान भइआएको छ। निजी क्षेत्रको मारुती सिमेन्ट, चन्द्रपुर (सिरहा) मा कारखानाबाट वार्षिक १.५ लाख मे.टन सिमेन्ट उत्पादन भइआएको छ। निजी क्षेत्रकै अर्को ठूलो सौर्य सिमेन्ट उद्योग मिर्चैया (सिरहा) मा निर्माणाधीन छ।

नेपालको हावापानी तथा जलसंरक्षण र नदीजन्य खानी विकासका लागि महत्वपूर्ण मानिएको चुरे शिवालिक पर्वत श्रृंखलाको २०६,३१५ हेक्टर भूभाग यस प्रदेशमा पर्दछ। मधेश तथा चुरे क्षेत्रमा वन क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन लगायतको एकीकृत विकास अवधारणा अनुसार राष्ट्रपति चुरे—तराई—मधेश संरक्षण विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा छ।

पर्सा राष्ट्रिय निकुन्जको पर्सा जिल्लातर्फको भाग र एकीकृत रूपमा निकुन्जमा पर्यटन गतिविधि सञ्चालन गर्ने अवसर छ।

यस प्रदेशको लहान, जनकपुर एवम् वीरगञ्जमा गुणस्तरीय आँखा अस्पताल भएकोले सीमावर्ती भारतीय क्षेत्रबाट बिरामीहरू आउने गरेका छन् जसका कारण मेडिकल पर्यटनको थोरै भएपनि विकास भएको छ।

प्रदेशभित्र अधिकांश जनसङ्ख्या हिन्दू धर्मावलम्बी छन्। भारतको विहार, उत्तर प्रदेश, पश्चिम बङ्गाल र अन्य प्रदेशहरूका हिन्दू धर्मावलम्बीहरूबाट साँस्कृतिक तथा धार्मिक सम्बन्धका कारण उल्लेखनीय सङ्ख्यामा पर्यटकहरू आउँछन्। (आर्थिक सर्वेक्षण २०७५, राष्ट्रिय स्याम्पल कृषि गणना २०६८, राष्ट्रपति चुरे तथा मधेश संरक्षण विकास समिति)

२.२ प्रमुख चुनौती

कृषि उत्पादनमा अपेक्षित रूपमा वृद्धि नभइसकेको हुँदा कृषिजन्य उद्योगहरूलाई पुनःस्थापन र सञ्चालन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ। कृषि उत्पादनको बजारीकरणमा रहेको विचौलियाको अत्यधिक उपस्थिति घटाइ उत्पादक र क्रेताबीचको मूल्यको अन्तर कम गर्दै उत्पादकलाई लागतसङ्गत मूल्य उपलब्ध हुने परिस्थिति निर्माण गर्नु चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ।

स्थानीय र खास गरेर कृषिमा आधारित उद्योग र उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धी बनाइ अन्तरप्रदेश आपूर्तिमा योगदानमूलक बनाउन सकिएको छैन। प्रदेशमा औद्योगिकरण गर्न नवीनता, उद्यमशीलता र संस्थागत संस्कारको विकास गराउनुका साथै पर्याप्त जग्गा, आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, दक्ष श्रमिक र सहूलियत कर्जा उपलब्ध हुनसक्ने अवस्था छैन। खास गरेर खुला सीमाका कारण भारतीय उत्पादनको आयात र भारतीय बजारको मूल्यसँग प्रतिस्पर्धा अर्को प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ।

जलवायु परिवर्तनका कारण देखिएको बाढी र वर्षामा पानीको जमाव र उत्पन्न कटान तथा विपद जोखिम कम गर्न कठिनाइ भइआएको छ। विश्वव्यापी रूपमा हुँदै गरेको जलवायु परिवर्तन, पेट्रोलियम पदार्थको बढ्दो प्रयोग र ताप विसर्जनलगायत प्रदूषणले हुने तापमान वृद्धिका कारण प्रदेशको सतह पानी संरक्षण चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ। चुरेक्षेत्रको अत्यधिक दोहनका कारण निम्त्याइएको विनाशले प्राकृतिक विपद्को घटनामा लगातार वृद्धि भइ यस्को नकारात्मक प्रभाव पर्दै गएको छ। प्राकृतिक र अदूरदर्शी मानवीय क्रियाकलापबाट चुरेमा भै रहेको विनाशबाट तल्लोतटीय क्षेत्रमा आउने बाढीबाट तराइको कृषि भूमि कटान हुने वा डुवानमा पर्ने भैरहेको छ। सन १९९६ देखि २००५ सम्मको तथ्याङ्क अनुसार धनुषा जिल्लामा रातु नदीले मात्रै उक्त अवधिमा वार्षिक ७७.८ हेक्टर कृषि भूमिको क्षय गरेको छ। चुरे विनाशबाट कृषि भूमिलाई कटान वा डुवानमा पारेको मात्र होइन बाढी सँगै बगाइ ल्याएको बालुवा र नदीजन्य वस्तुहरूले पुरिएर कृषि भूमिको उत्पादकत्वमा पनि हास हुने गरेकोछ। प्रदेश क्षेत्रभित्र जल संरक्षण उपक्रम बढाउने र मरुभूमिकरण हुनबाट रोक्न चुरे विनाशको गतिले कडा चुनौती दिएको छ।

अन्तरप्रदेश तीव्र बसाइसराइको कारण कृषि योग्य भूमि र बन क्षेत्रको उचित संरक्षण एवम् व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन। व्यवस्थित शहरीकरण गरी परम्परागत शैलीमा

रहेको कृषि प्रणालीलाई आधुनिकीकरण, विविधिकरण, व्यवसायिकरण र यान्त्रिकरण गर्न र युवाहरु कृषि पेशातर्फ आकर्षित गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

प्रदेशका युवाहरु रोजगारीका लागि वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्ति उच्च छ। प्रदेशभित्र देखिएको श्रम अभावको समाधान र प्रादेशिक अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक सीप र क्षमता भएका जनशक्तिहरु उत्पादन गरी शैक्षिक बेरोजगारीको स्थिति समाधान गर्दै श्रम बजारमा श्रमको माग र आपूर्तिको सन्तुलन मिलाउने काम चुनौतीको रुपमा रहेको छ।

देशमा संघीय राज्य व्यवस्थाको अभ्यास नौलो भएको र भर्खरै अस्तित्वमा आएका तीन तहका सरकारहरुको कार्य विभाजनमा समेत अझै अस्पष्टता र अन्यौल रहेकोले प्रदेश सरकारलाई प्रादेशिक योजना बनाउनु, त्यसको निम्ति श्रोत परिचालन र यसको सफल कार्यान्वयन गर्नु चुनौती कै रुपमा रहेको छ।

प्रदेशमा रहेका धार्मिक साँस्कृतिक सम्पदाहरु मौसमी तथा चाडपर्व केन्द्रित छन्। प्रसिद्ध शक्तिपीठ तथा पर्यटकीय स्थलहरुलाई आर्थिक पक्षसँग जोड्न सकिएको छैन। विद्यमान आर्थिक सम्भावनायुक्त धार्मिक साँस्कृतिक पर्यटनको विकास गर्न आवश्यक लगानी आकर्षित गर्न सकिएको छैन। पोखरा र लुम्बिनीमा आउने पर्यटकहरुलाई धार्मिक साँस्कृतिक पर्यटकीय स्थलहरुको पहिचान गरी प्रदेश नं. २ मा भित्र्याउन सकिएको छैन। पूर्वाधारको विकास, प्रचार प्रसार गरी पर्यटक आकर्षित गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ। यसका साथै भारतीय पर्यटकहरुलाई रामायण सर्किटको विकासद्वारा आकर्षित गर्न सकिएको छैन।

औद्योगिक र बजार प्रबर्द्धनका लागि नभई नहुने विद्यमान भौतिक पूर्वाधारको मर्मत सम्भार र लागत लाभको आधारमा सञ्चालन गर्नु ज्यादै चुनौतीपूर्ण छ।

मानवीय पूँजी निर्माणको लागि शिक्षा र स्वास्थ्यको सहज पहुँच र गुणस्तर सुधार चुनौतीपूर्ण रहेको छ। एकातर्फ शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँच विस्तार यथेष्ट छैन भने अर्कोतर्फ उपलब्ध सार्वजनिक शिक्षा र स्वास्थ्यको गुणस्तर ज्यादै कमजोर रहेको छ। पछिल्लो समयमा मानिसहरुमा नसर्ने रोग बढ्दै गएको छ।

मधेशी महिलाहरुमा स्वास्थ्य सुविधाको कमी रहेको छ। अन्धविश्वास, कुरीति, घरेलु तथा महिला हिंसा हुने परिप्रेक्ष्यमा समाजमा सद्भाव र सामाजिक विश्वास बढाउँदै कानूनी शासनको पालना र शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने काम चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

प्रदेश सरकारको संबैधानिक अधिकारहरूको पूर्ण कार्यान्वयन भई स्रोत व्यवस्थापनका लागि केही समय लाग्ने देखिन्छ। उपलब्ध राजस्वको बाँडफाँट, करको बाँडफाँट लगायत स्थानीय स्रोत परिचालनबाट प्राप्त स्रोतको पनि प्राथमिकीकरण गरी लगानी गर्दा बढ्दो जनआकांक्षा सम्बोधन हुने क्षेत्रमा स्रोत विनियोजन गर्नसकिएको छैन। अर्कोतर्फ प्रदेश सरकारको उपस्थितिको जनअनुभूतिका लागि जनसरोकारका चासोका योजनाहरूमा विनियोजन नगरी भएको छैन। यसरी आर्थिक समृद्धिका लागि बृहद् परियोजनाहरू पनि सञ्चालन गर्नुपर्ने तर प्रदेश सरकारको उपस्थिति अनुभूत हुने गरी स्थानीय विकासको पनि प्रवर्द्धन गर्नु आर्थिक दृष्टिकोणले ठूलो राजनैतिक चुनौती भएको छ।

राष्ट्रिय आवधिक योजनाहरूमा मधेश र मधेशीका समस्याप्रति मधेश विकास लक्षित नीतिहरूको अभाव छ। मधेशी समुदायका खास मुद्दाहरू पहिचान गरी मधेशी समुदायको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, जातीय, साँस्कृतिक र भाषिक पहिचानका साथ मधेशी समुदायको उत्थानका लागि ठोस योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन चुनौतीपूर्ण छ।

२.३ अवसर

सबै तहमा र प्रदेशमा समेत स्थिर सरकार भएकोले राजनैतिक वातावरण अनुकूल भै विकासको निमित्त अवसर प्राप्त भएको छ।

नतिजामुखी योजना व्यवस्थापनलाई स्थानीयतहका सरकारहरूले अबलम्बन गर्न थालेका छन्। योजनाबद्ध रूपमा वार्षिक कार्यक्रमहरू मार्फत अत्यावश्यकिय वस्तु र सेवाको प्रत्याभूति हुन थालेको छ। सीमित भएपनि सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूतिले राज्यका सबै तहका सरकार जवाफदेही बन्दै गएका छन्। प्रदेशमा नीजिक्षेत्रको सहकार्य र लगानी उपलब्ध छ। प्राकृतिक र अन्य स्रोतहरू उपरको अधिकार स्थापित भएका छन्।

अर्थ व्यवस्थालाई चलायमान राख्न आवश्यक उत्पादन र खपत तथा श्रमशक्तिको दृष्टिकोणले प्रदेशको जनसंख्या सफल पक्ष हो। साथै भारतीय बजार सँग पनि भौगोलिक सन्निकट र सहज सम्बन्ध भएकोले प्रदेशका उत्पादनहरूको निमित्त बजार उपलब्धताको सम्भावना पनि उच्च छ।

औद्योगिक पूर्वाधारको उपस्थिति यस प्रदेशको अर्को सफल पक्ष हो। विरगंज पथलैया पहिले देखि नै औद्योगिक कोरिडोरको रूपमा रहदै आएको छ। राजविराजमा गजेन्द्र

नारायण सिंह औद्योगिक क्षेत्र सञ्चालनमा छ। सप्तरी, सिराहा, धनुषा र रौतहटमा विशेष आर्थिक क्षेत्र बनाउन पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन भैसकेको छ। विशेष आर्थिक क्षेत्र, सुख्खा बन्दरगाह र एकीकृत चेक पोष्ट स्थापनाबाट निकासी व्यापारमा टेवा पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ।

उच्च सडक घनत्व यस प्रदेशको अर्को सफल पक्ष हो। यहाँको सडक घनत्व प्रति सय वर्ग कि.मी. ५८.९५ कि.मी छ जबकि राष्ट्रिय सडक घनत्व ०.४८ मात्र छ। हुलाकी राजमार्गको निर्माण सम्पन्न भएपछि यो अझै बढ्ने छ। समथर भूभाग भएकोले यहाँ सडक निर्माण सजिलो पनि छ। रेल मार्ग सञ्चालन हुने क्रममा रहेको यो देशको एउटा मात्र प्रदेश हो।

कृषि क्षेत्रमा यान्त्रिकरण, विविधिकरण, व्यवसायीकरण गरेर कृषि पेशालाई मर्यादित बनाए युवाहरूलाई यस क्षेत्रमा आकर्षण गर्न सकिने अवसर रहेको छ।

यस प्रदेशमा वर्षेभरि सिंचाइ हुने पर्याप्त सम्भावना छ। सुनकोशी कमला डाइभर्सन र सुनकोशी मरीन डाइभर्सन परियोजना साकार भएसँगै प्रदेशमा सिंचाइ खेती हुने क्षेत्रमा बढोत्तरी भई उत्पादन वृद्धि लाभ लिन सकिनेछ। हाल कमला नदीबाट पश्चिमी सिराहा र पूर्वी धनुषामा मात्र सिमित सिंचाइ सुबिधा प्राप्त भैरहेकोमा उक्त आयोजना सम्पन्न भएपछि सप्तरी, सिरहा, धनुषा र महोत्तरी जिल्लाहरूमा बाह्र महिना सिंचाइ सुबिधा उपलब्ध हुनेछ। यसबाट खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी र नगदेवालीको उत्पादनमा धेरै सुधार आउनेछ।

देशभित्र देखिएको कृषि लगायत औद्योगिक श्रमशक्तिको अभाव पूर्ति गर्न र प्रादेशिक अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक सीप र क्षमता भएका जनशक्तिहरू उत्पादन गरी जनसङ्ख्यामा युवाहरूको बाहुल्यता रहेकोले श्रम आपूर्तिमा जनसांख्यिक लाभ लिन सकिने अवसर छ। भारतको विहार, उत्तरप्रदेश र पश्चिम बङ्गाल राज्यका ४० करोड भन्दा बढी जनसङ्ख्याका लागि आवश्यक कृषि उत्पादनको केही अंश आपूर्ति गर्न सकिने बजार उपलब्ध हुने देखिन्छ। साथै कृषि उपजको भण्डारण र बजारीकरण सम्बन्धी उद्योगहरू स्थापना एवम् सञ्चालनको अवसर निर्माण हुनेछ।

यस प्रदेशमा प्रसिद्ध हिन्दू तीर्थ स्थलहरू भएकोले पर्यटन व्यवसाय वृद्धि गर्ने प्रसस्त सम्भावना छ। निजगढमा अन्तर्राष्ट्रिय बिमानस्थलको निर्माणबाट पनि प्रदेशको पर्यटन

विकासमा ठुलो सघाउ पुग्ने अनुमान गर्न सकिन्छ। त्यस्तै काठमाडौं जोड्ने फाष्ट ट्रयाकको निर्माणबाट पनि विकासमा उल्लेखनीय टेवा पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

रेल्वे सञ्जालको विस्तार र विद्यमान आवागमन सञ्जालको समुचित उपयोगबाट खाद्यान्न, औद्योगिक उत्पादन मानव आवागमन र पेट्रोलियम पदार्थको ढुवानी र आयात निर्यात पारवहन सहज हुन जान्छ।

पर्यटन क्षेत्रमा धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि रामायण सर्किट विस्तार, अन्तरप्रदेश धार्मिक साँस्कृतिक सर्किट विकासका साथै जनकपुरको जानकी मन्दिर लगायत स्थानीय प्रसिद्ध तीर्थस्थलहरूको प्रवर्द्धन भइ साँस्कृतिक पर्यटकको संख्यामा वृद्धि हुने अवसर छ।

आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि प्रदेश सरकारले उद्योग र प्रतिस्पर्धी उत्पादन अनुकूल वातावरण निर्माण गर्दा प्रदेश भित्र स्वदेशी, विदेशी र गैर आवासिय नेपालीहरूको लगानी बढ्ने अवसर रहेको छ।

यस प्रदेशमा उल्लेखनीय संख्यामा रहेका सहकारी संस्थाहरू, गैर सरकारी संस्थाहरू, उपभोक्ता समूहहरू, सामूदायिक वनका समूहहरू र तिनको बचत र सीपको उपयोग आर्थिक वृद्धिका लागि गर्न सक्ने अवसर छ।

प्रदेशको आफ्नो भौगोलिक चरित्रहरूको उपयोग गर्दै पहिचान स्थापित गर्ने अवसर छ। आर्थिक सामाजिक र मानवीय अवस्थामा देखिएको स्थिति सुधार गर्न सकिने अवस्था छ। यसबाट नेपालमा संघीय शासन प्रणालीको स्थापनाका लागि भएको मधेश आन्दोलनको औचित्य पुष्टि हुन्छ।

२.४ सोच

" उच्च मानव विकास र पहिचान - समृद्ध मधेश समाज । "

प्रदेशको सोच निर्माणमा निम्न प्रमुख गन्तव्यलाई दृष्टिगत गरिएको छ।

- कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि र खाद्य बचत द्वारा अन्तरप्रदेश माग आपूर्तिमा योगदान।
- प्रदेशभर उपलब्ध क्रियाशील उमेरका जनसङ्ख्या समूहका जनशक्तिका लागि रोजगारी सृजना।
- औद्योगिकरणमा स्थानीय उत्पादन आबद्ध।

- गुणात्मक स्वास्थ्य, शिक्षामा लगानी।

२.५ लक्ष्य

प्रदेशवासीको जीवनस्तरमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउन उच्च आर्थिक वृद्धि दर हासिल भएको हुने।

२.६ आवधिक योजना अवधिमा हासिल गरिने परिमाणात्मक लक्ष्य

आवधिक योजनाको ५ वर्ष अवधिमा प्रदेशस्तरमा हासिल हुने अवस्था र परिमाणात्मक लक्ष्य तालिका - २.१ मा देखाइएको छ।

तालिका - २.१: आवधिक योजना अवधिमा हासिल गरिने परिमाणात्मक लक्ष्य

प्रमुख सूचक	आधार वर्ष २०७५।७६	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०।८१
प्रादेशिक आर्थिक वृद्धि दर प्रतिशत	६.५३	११
समग्र गरिबी दर प्रतिशत	२७.७	२१
आयमा असमानता सूचकाङ्क (Gini-Coefficient)	२९.५	२७.२
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	रु ४८८ अर्ब	रु ६०० अर्ब
गैहकृषि कृष्याकलापहरुको योगदान प्रतिशत	५८	६५
प्रति व्यक्ति आय (अमेरिकी डलर)	७९९	१०००
औसत आयु वर्ष (जन्महुंदाको बखत)	७०.४	७३
५ वर्ष मूनिका बाल मृत्यु दर (प्रति हजार जिवित जन्म)	५२	२०

खानेपानी सुविधा पुगेका घरपरिवार (प्रतिशत)	८९	१००
साक्षरता दर (प्रतिशत)	४९.५	९७
शौचालय सुविधा (प्रतिशत)	६५	१००
सिंचाइयोग्य क्षेत्रमा दीगो र भरपर्दो सिंचाइ सुविधा (प्रतिशत)	४३.२	७५.५
सडकको लम्वाई कि.मी.	३१७०	३५००
रेल यातायात कि.मी.	३५	६९
कानूनी शासन सूचकाङ्क	०.५४	०.५९
भ्रष्टाचार अनुभूति सूचकाङ्क	२६	१६

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग र प्रदेश नं. २ का मन्त्रालयहरूको प्रतिवेदन

२.७ समग्र रणनीति

आवधिक योजनाका लक्ष्यहरू हासिल गर्न देहायका रणनीतिहरू अपनाइने छन्।

- आर्थिक आत्मनिर्भरताको स्थिति निर्माण गर्न तुलनात्मक लाभ हुनसक्ने स्थानीय कृषिबाली र आधारभूत खाद्य वस्तुको उत्पादनमा वृद्धि गर्ने।
- कृषि तथा उद्योग क्षेत्रमा सृजना भएका स्थानीय रोजगारी र सम्भाव्य रोजगारी क्षेत्रका लागि चाहिने क्षमता र सीपयुक्त जनशक्ति निर्माण र विकासमा लगानी गर्ने।
- विद्यमान सडक सञ्जालको उपयोग हुने गरी आर्थिक सम्भावनाका आधारमा कृषि, पर्यटन क्षेत्रलाई सम्बोधन गर्ने उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्ने।
- व्यावसायीकरण, विविधिकरण र आधुनिकीकरण गरि कृषिजन्य उद्योगलाई विकासको सम्बाहक बनाउने।
- कृषि अनुसन्धान क्षेत्रमा आधुनिक तथा नवीनतम प्रविधि विकास गर्ने।

- चुरीया क्षेत्रलाई जलसंरक्षणका लागि आधारस्तम्भ मानी जलसंरक्षणलाई प्रतिकूल असर गर्ने क्रियाकलाप रोकथाम हुनेगरी भूसंरक्षण तथा उपयोग नीति बनाउने।
- अनिवार्य आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा पद्धतिलाई रोजगारी र उद्यमशीलतामूलक बनाउने।
- शैक्षिक सामाजिक चेतनास्तर कमजोर रहेको जातीय समूह समुदायका लागि स्थानीय रूपमा उपलब्ध अवसरहरूमा विशेष प्राथमिकता दिने।
- स्थानीय तथा भारतीय पर्यटकको साँस्कृतिक र धार्मिक अभिरुचि सम्बोधन हुने गरी सबै मौसममा चलायमान पर्यटन र मनोरञ्जन स्थल निर्माण तथा विकास गर्ने।
- अन्तरप्रदेश तीव्र बसाइ सराइको व्यवस्थापनका लागि प्रदेशले आफ्नो क्षेत्रको भूमि सम्बन्धी नीति बनाउँदा स्थानीय तहहरूलाई भूउपयोग योजना तर्जुमा गर्न प्रोत्साहित गर्ने र एकीकृत बस्ती विकासको रणनीति लिने।
- कृषि योग्य भूमि र बनक्षेत्रको संरक्षण गर्न र युवाहरूलाई कृषि पेशातर्फ आकर्षित गराउन विभिन्न कार्यक्रम संचालन गर्ने।
- प्रादेशिक विकास सन्तुलनमा योगदान गर्ने आयोजनाहरूलाई मात्र प्रदेश गौरवका आयोजनाका रूपमा छनौट गरी कार्यान्वयनमा प्राथमिकता दिने।

२.८ समष्टिगत आर्थिक स्थिति र नीति

२.८.१ रोजगारी

यस प्रदेशका सप्तरी, सिरहा, धनुषा र महोत्तरी जिल्लाहरू बढी श्रमिकहरू वैदेशिक रोजगारीमा जाने नेपालकै माथिल्लो दस जिल्लाहरूमा पर्दछन्। बारा, रौतहट र पर्साबाट वैदेशिक रोजगारीमा जाने संख्या पनि उल्लेखनीय छ। वैदेशिक रोजगारीमा गएका कूल श्रमिकहरू मध्ये यस प्रदेशबाट जाने श्रमिकको संख्या २३.९ प्रतिशत छ।

२.८.२ प्रतिव्यक्ति आय

प्रदेशको प्रतिव्यक्ति आय यू.एस. डलर ७९९ (आ.व २०७४। ७५) रहेको छ। सबैभन्दा बढी आय भएको बारा जिल्लाको प्रतिव्यक्ति आय यू.एस. डलर १४८० छ, कम आय भएको महोत्तरी जिल्लाको प्रतिव्यक्ति आय यू.एस. डलर ६८१ मात्र छ, जुन प्रदेश औसत भन्दा कम छ। मानव विकास प्रतिवेदन २०१४ अनुसार प्रदेश भित्र अन्तर जिल्ला आय

विषमता पनि उच्च देखिन्छ। मानव विकास सूचकाङ्कमा यस प्रदेशका ८ जिल्लाहरु मध्ये महोत्तरीको सूचकाङ्क ०.३८८ र रौतहटको सूचकाङ्क ०.३८६ रहेको छ।

२.८.३ गरिबीको अवस्था

बहुआयमिक गरिबी दर पनि राष्ट्रिय औसत भन्दा धेरै बढी छ। राष्ट्रिय औसत बहुआयामिक गरिबी दर २८.६ प्रतिशत छ भने प्रदेशको बहुआयामिक गरिबी दर ४७.९ प्रतिशत छ। मानव विकास सूचकाङ्कको आधारमा पछि परेको यस प्रदेशको गरिबी सम्बन्धी अन्य सूचकहरु पनि राष्ट्रिय औसत भन्दा तल रहेको देखिन्छ।

तालिका - २.२: गरिबीको अवस्था (प्रतिशतमा)

	प्रदेश नं २	समग्र नेपाल	प्रदेशहरु मध्येको स्थान
बहुआयामिक गरिबी दर	४७.९	२८.६	२
गरिबी दर	२७.७	२५.२	३
कूल बहुआयामिक गरिबको संख्या	२४.१	१००	१
मानव विकास सूचकांक	०.४२१	०.४९०	७

तालिका - २.३: आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा प्रदेश नं २ को स्थान

आर्थिक तथा सामाजिक सूचक	प्रदेशको स्थान	प्रदेश नं २	राष्ट्रिय औसत/मान
१. कूल खेती योग्य जमिन मध्ये खेती गरिएको क्षेत्रफल (प्रतिशत)	पहिलो	८९.९	७९.३
२. खेती गरिएको जमिन मध्ये सिंचित क्षेत्रफल (प्रतिशत)	पहिलो	४३.२	४५.२

३. जलविद्युत उत्पादन (मे. वाट)	अन्तीम	-	९९०.५
४. सडक घनत्व प्रति सय कि.मी.	दोश्रो	५८.९५	०.४८
५. मानव विकास सूचकांक	अन्तीम	०.४२१	०.४९
६. साक्षरता (प्रतिशत)	अन्तीम	४९.५	५९.६
७. खूद भर्ना दर (१-८ कक्षा) (प्रतिशत)	अन्तीम	७९.६	९२.३
८. विद्यार्थी संख्या (कक्षा १-१२)	तेश्रो	१२,५५,६३५	७३,९१,५२४
९. बैंक तथा वित्तिय संस्था शाखाको प्रतिशत	पाचौं	११.१	१००.
१०. कूल निक्षेपमा प्रदेशगत प्रतिशत	पाचौं	४.३	१००.
११. कूल कर्जामा प्रदेशगत प्रतिशत	पाचौं	७.७	१००

श्रोत: आर्थिक सर्भेक्षण २०७५, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

२.८.४ गार्हस्थ उत्पादनको वृद्धि दर र संरचना

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले हालै आर्थिक वर्ष ०७५/७६ को प्रदेशगत गार्हस्थ उत्पादनको तथ्याङ्क सार्वजनिक गरेको छ। उक्त तथ्याङ्कमा ०७५/७६ को प्रदेश नं २ को कूल गार्हस्थ उत्पादन रु. ४४४.४९ अर्ब देखाइएको छ। केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सार्वजनिक गरेको तथ्याङ्क अनुसार प्रदेश नं २ को आ.व. ०७५।७६ को आर्थिक वृद्धिदर ६.५३ प्रतिशत छ। यसैलाई आधार मानी योजना अवधिको प्रादेशिक गार्हस्थ उत्पादन प्रक्षेपण गरिएको छ। आधार वर्षको वृद्धिदरमा योजना अवधिको प्रत्येक वर्ष ०.५ प्रतिशत बिन्दुले बढाउँदै प्रथम प्रादेशिक योजनाको अन्तमा आर्थिक वृद्धिदर ११.० प्रतिशत पुग्ने प्रक्षेपण गरिएको छ। जस अनुसार आर्थिक वर्ष ०८०।८१ मा प्रदेशको कूल गार्हस्थ उत्पादन ६८३.६२ अर्ब पुग्नेछ। योजना अवधिको कृषि, उद्योग र सेवाको गार्हस्थ उत्पादन तालिका २.४ मा दिइएको छ।

तालिका - २.४: क्षेत्रगत मूल्य अभिवृद्धि र गार्हस्थ उत्पादन (आर्थिक वर्ष ०७५ / ७६ को स्थीर मूल्यमा रु अर्बमा)

आ.व.	कृषि	उद्योग	सेवा	कूल	दर वृद्धि
०७५/७६ आधार वर्ष	१७७.८०	५७.७८	२०८.९१	४४४.४९	६.५३
०७६/७७	१८५.४८	६४.२१	२२५.९१	४७५.६०	७.०
०७७/७८	१९५.१९	७१.९१	२४६.५५	५१३.६५	८.०
०७८/७९	२०७.१६	८१.१८	२७१.५४	५५९.८८	९.०
०७९/८०	२२१.७१	९२.३८	३०१.७८	६१५.८७	१०.०
०८०/८१	२३९.२७	१०५.९६	३३८.३९	६८३.६२	११.०

योजना अवधिका बार्षिक औसत आर्थिक वृद्धि दर ९.० प्रतिशत हुने प्रक्षेपण गरिएको छ। तर प्रक्षेपण अनुसार योजनाको चौथो वर्ष नै दोहरो अंकको औसत वृद्धि दर १० प्रतिशत हासिल हुने छ। क्षेत्रगत रुपमा योजना अवधि (०७६ / ७७ - ०८० / ८१) मा कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको बार्षिक औसत वृद्धि दर क्रमशः ६.१ प्रतिशत, १२.९ प्रतिशत र १०.२ प्रतिशत हुनेछ। (तालिका २.४ र २.५)

तालिका - २.५: प्रादेशिक आर्थिक वृद्धि दर (प्रतिशत)

आ.व.	कृषि	उद्योग	सेवा	कूल
०७६/ ७७	४.३	११.१	८.१	७.०
०७७ / ७८	५.४	१२.०	९.१	८.०
०७८/ ७९	६.१	१२.९	१०.१	९.०
०७९/ ८०	७.०	१३.८	११.५	१०.०
०८०/ ८१	७.९	१४.७	१२.१	११.०
औसत	६.१	१२.९	१०.२	९.०

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले सार्वजनिक गरेको तथ्याङ्क अनुसार आ.व ०७५/७६ मा प्रदेशको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्र र गैरकृषि क्षेत्रको योगदान क्रमशः ४० प्रतिशत र ६० प्रतिशत हुने देखिन्छ। आर्थिक विकासको क्रममा गार्हस्थ उत्पादनको संरचनामा आउने परिवर्तनलाई दृष्टिगत गरी योजनाको अन्त्य सम्ममा कृषि क्षेत्रको योगदान ३५ प्रतिशत मात्र हुने अनुमान गरेको छ। तदनुसार गैरकृषि क्रियाकलापहरूको योगदान ६५ प्रतिशत पुग्नेछ। (तालिका २.६)

तालिका - २.६: गार्हस्थ उत्पादन संरचना (प्रतिशतमा)

आ.व.	कृषि	उद्योग	सेवा	जम्मा
०७५/७६	४०.०	१३.०	४७.०	१००
०७६/७७	३९.०	१३.५	४७.५	१००
०७७/७८	३८.०	१४.०	४८.०	१००
०७८/७९	३७.०	१४.५	४८.५	१००
०७९/८०	३६.०	१५.०	४९.०	१००
०८०/८१	३५.०	१५.५	४९.५	१००

२.८.५ लगानी

चौधौ योजनामा समग्र सीमान्त पूँजी उत्पादन अनुपात ५.२:१ र कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रको क्रमशः २.९:१, ६.२:१ र ५.३:१ हुने अनुमान गरिएको थियो। पन्ध्रौ योजनाको आधारपत्रले सीमान्त पूँजी अनुपात ४.९:१ प्रतिशत मात्र हुने प्रक्षेपण गरेको छ। सीमान्त पूँजी उत्पादन अनुपातमा आएको सुधारलाई दृष्टिगत गरि आगामी योजनाको लागि लगानी प्रक्षेपण गर्न कृषि र सेवा क्षेत्रमा चौधौ योजनाको अनुपात भन्दा केही कम गरि क्रमशः २.८:१ र ५:१ सीमान्त पूँजी उत्पादन अनुपात कायम गरिएको छ। प्रदेश नं २ को आवश्यकता समेतलाई विचार गरि उद्योग क्षेत्रको सीमान्त पूँजी अनुपात भने चौधौ योजनाको अनुपात भन्दा केही बढी (६.९:१) हुने अनुमान गरिएको छ। प्रदेश योजनाले लक्ष्य गरे अनुसार औसत ९.० प्रतिशत को आर्थिक वृद्धि दर हासिल गर्न योजना अवधिमा कृषिमा रु १ खर्ब ७२ अर्ब १२ करोड, उद्योगमा रु ३ खर्ब ३२ अर्ब ४४ करोड र सेवा क्षेत्रमा रु ६ खर्ब ४७ अर्ब ४० करोड गरि कूल रु ११ खर्ब ५१ अर्ब ९६ करोड स्थीर पूँजी लगानी गर्नुपर्ने अनुमान रहेको छ। यस अनुसार समग्रमा सीमान्त पूँजी उत्पादन अनुपात ४.८:१ हुन आउँछ।

तालिका - २.७: सीमान्त पूँजी अनुपात र कूल लगानी

(आर्थिक वर्ष ०७५/७६ को स्थीर मूल्यमा)

रु. अर्बमा

	अनुमानित सीमान्त पूँजी अनुपात	०७६। ७७	०७७। ७८	०७८। ७९	०७९। ८०	०८०। ८१	कूल
कृषि	२.८	२१.५०	२७.१९	३३.५ २	४०.७४	४९.१७	१७२. १२
उद्योग	६.९	४४.३७	५३.१३	६३.९ ६	७७.२८	९३.७०	३३२. ४४
सेवा	५.०	८५.००	१०३.२ ०	१२४. ९५	१५१.२ ०	१८३.० ५	६४७. ४०
कूल	४.८	१५०.८ ७	१८३.५ २	२२२. ४३	२६९.२ २	३२५.९ २	११५१ .९६

निजी क्षेत्रको विस्तार र त्यसमा सरकारको अहम् भुमिका समेतलाई दृष्टिगत गरी प्रदेश नं २ को योजनामा सार्वजनिक क्षेत्रबाट ३८ प्रतिशत, निजी क्षेत्रबाट ५८ प्रतिशत र सहकारीबाट ४ प्रतिशत लगानी हुने अनुमान गरिएको छ। सार्वजनिक क्षेत्रबाट विशेष गरेर पूर्वाधार, शिक्षा स्वास्थ्य र कृषिमा लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ। त्यस्तै सहकारी क्षेत्रबाट मूलतः कृषि, साना उद्योग तथा व्यापार, वित्तिय मध्यस्थतामा र केही शिक्षा तथा स्वास्थ्यमा समेत लगानी हुने अनुमान गरिन्छ। सामान्य प्रशासन तथा रक्षामा बाहेक अन्य सबै क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको पनि लगानी हुनेछ।

तालिका २.८ मा देखाइए अनुसार योजना अवधिको कूल लगानी मध्ये सार्वजनिक क्षेत्रबाट रु. ४ खर्ब ३७ अर्ब ७५ करोड, निजी क्षेत्रबाट रु.६ खर्ब ६८ अर्ब १४ करोड र सहकारी क्षेत्रबाट रु.४६ अर्ब ७ करोड लगानी हुने अनुमान छ।

तालिका - २.८: सार्वजनिक, निजी र सहकारीबाट हुने लगानी

(आ.व. ०७५ / ७६ को मूल्यमा

रु. अर्बमा)

	सार्वजनि क	प्रतिशत	निजी	प्रतिशत	सहका री	प्रतिश त	जम्मा
कृषि	५९.२९	३४.४	८८.९३	५१.७	२३.९ ०	१३.९	१७२.१२
उद्योग	११५.१ ०	३४.६	२१४.० ९	६४.४	३.२५	१.०	३३२.४४
सेवा	२६३.३ ६	४०.७	३६५.१ २	५६.४	१८.९ २	२.९	६४७.४०
जम्मा	४३७.७ ५	३८.० ०	६६८.१ ४	५८.० ०	४६.० ७	४.००	११५१.९ ६

२.८.६ सार्वजनिक खर्च र खर्च व्यहोर्ने स्रोत

नयाँ संघीय संरचनामा प्रदेशमा तीन तहको सरकारबाट खर्च तथा लगानी हुने व्यवस्था छ। सार्वजनिक क्षेत्रबाट हुने पूँजीगत लगानीलाई संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबीच वर्गीकरण गरिएको छ। विद्यमान संबैधानिक व्यवस्था अनुसार तीनै तहको सरकारले आफ्नो ढङ्गले पूँजीगत खर्च गर्न सक्ने व्यवस्था रहे बमोजिम तीन तहको सरकारबाट योजना अवधिमा हुन सक्ने पूँजीगत खर्चको अनुमान गरिएको छ। यो प्रदेश सबै भन्दा बढी नगरपालिका भएको र दोश्रो सब भन्दा बढी स्थानीय तहहरू भएको प्रदेश हो। यो कुरालाई समेत ध्यानमा राखी योजना अवधिको कूल सार्वजनिक पूँजीगत लगानी रु.४ खर्ब ३७ अर्ब ७५ करोड मध्ये स्थानीय तहहरूबाट करिब ३० प्रतिशत अर्थात् रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ३३ करोड लगानी हुने अनुमान गरिएको छ। भविष्यमा परियोजनाहरू हस्तान्तरण हुँदै संघीय सरकारको दायित्व घट्दै जान सक्ने भएता पनि पहिलो योजनामा सार्वजनिक लगानीमा संघीय सरकारले प्रमुख दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ। अतः संघीय सरकारबाट ४०.० प्रतिशत अर्थात् १ खर्ब ७५ अर्ब १० करोड लगानी हुने अनुमान गरिएको छ। बाँकी रु. १ खर्ब ३१ अर्ब ३२ करोड (३० प्रतिशत) प्रदेश सरकारले लगानी गर्नुपर्ने अनुमान गरिएको छ। तीनै तहको सरकारबाट पाँच वर्ष अवधिमा गर्ने वार्षिक लगानीको अनुमानित रकमलाई तालिका २.९ मा दिइएको छ।

तालिका - २.९: तीनतहका सरकारले गर्ने पूँजीगत लगानी प्रक्षेपण (आ.ब.

०७५/७६ को स्थीर मूल्यमा / रु. अर्बमा)

सरकारहरू	०७६/७७	०७७/७८	०७८/७९	०७९/८०	०८०/८१	जम्मा
संघीय सरकार	२२.९३	२७.८९	३३.८०	४०.९२	४९.४	१७५.९
प्रदेश सरकार	१७.२	२०.९२	२५.३६	३०.६९	३७.१	१३१.३२
स्थानीय सरकार	१७.२	२०.९२	२५.३६	३०.६९	३७.१६	१३२.३३
जम्मा	५७.३३	६९.७३	८४.५२	१०२.३	१२३.८	४३७.७

२.८.७ प्रदेश सरकारको खर्च र खर्च व्यहोर्ने श्रोत

योजना अवधिमा प्रदेश सरकारको कूल पूँजीगत खर्च रु १ खर्ब ३१ अर्ब ३२ करोड हुने अनुमान गरिएको छ। आर्थिक वर्ष ०७५।७६ को प्रदेश सरकारको बजेटमा चालु खर्च र पूँजीगत खर्चको अंश क्रमशः ४९ प्रतिशत र ५१ प्रतिशत रहेको छ। चालु खर्चको यो अनुपात उच्च देखिन्छ। तसर्थ वार्षिक बजेट निर्माण गर्दा यसलाई क्रमशः घटाउँदै लानु पर्ने देखिन्छ। चालु खर्चलाई योजनाको अन्तिम वर्षसम्ममा ४४ प्रतिशत मा झार्ने गरि प्रक्षेपण गर्दा योजना अवधिमा प्रदेश सरकारको कूल खर्च रु.२ खर्ब ४१ अर्ब ६६ करोड हुने अनुमान छ। त्यसमध्ये चालु खर्च १ खर्ब १० अर्ब ३३ करोड (४५.७ प्रतिशत) र पूँजीगत खर्च रु.१ खर्ब ३१ अर्ब ३५ करोड (५४.३ प्रतिशत) हुने अनुमान गरिएको छ।

यस आधारमा योजना अवधिमा कूल ६० अर्ब आन्तरिक राजस्व उठ्ने अनुमान गरिएको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क बापतको राजस्व बाँडफाटबाट प्राप्त हुने रकम नै प्रदेशको वित्तीय व्यवस्थापनको मूल श्रोत हो। आर्थिक वर्ष ०७३।७४ मा यो श्रोतबाट रु. १८ अर्ब प्राप्त भएको देखिन्छ। आर्थिक क्रियाकलापको वृद्धिसँगै यो श्रोतबाट प्राप्त हुने रकममा पनि वृद्धि हुने तथ्यलाई समेत दृष्टिगत गरी यसबाट योजना अवधिमा रु. १ खर्ब परिचालन हुने अनुमान गर्न सकिन्छ। प्रदेशको आ.व ०७५।७६ को बजेटमा वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान र विशेष अनुदान क्रमशः रु. ७ अर्ब ७२ करोड, ९ अर्ब १८ करोड र रु. १ अर्ब गरी जम्मा रु. १७ अर्ब ९० करोड अनुदान प्राप्त गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। यसलाई आधार मान्दा योजना अवधिमा रु. १ खर्ब अनुदान प्राप्त हुने अनुमान गर्न सकिन्छ। यस आधारमा प्रदेश सरकारले योजना अवधिको निमित्त घाटा रहित वार्षिक बजेट बनाउन सकिने देखिन्छ। यदि कुनै कारणले घाटाको अवस्था आउने देखिएमा वैदेशिक र आन्तरिक ऋणको बाटो उपलब्ध छ, जुन वित्तीय संघीयताको प्रारम्भिक कार्यान्वयनको चरणमा सहज छैन।

तालिका - २.१०: प्रदेश सरकारको अनुमानित बजेट

(आ.ब. ०७५ / ७६ को स्थीर मूल्यमा/ रु.अर्बमा)

	०७६/७७	०७७/७८	०७८/७९	०७९/८०	०८०/८१	जम्मा
कूल खर्च	३३.०८	३९.४७	४६.९६	५५.८०	६६.३५	२४१.६६
चालु खर्च	१५.८८	१८.५५	२१.६०	२५.११	२९.१९	११०.३३
पूँजीगत खर्च	१७.२०	२०.९२	२५.३६	३०.६९	३७.१६	१३१.३३

परिच्छेद: तीन

समष्टिगत आर्थिक क्षेत्र

३.१ बचत तथा लगानी

विद्यमान अवस्था

उच्च आर्थिक वृद्धिको लागि उल्लेखनीय बचत परिचालन र लगानीको आवश्यकता पर्दछ। प्रदेशगत स्तरमा बचत तथा लगानीको तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको हुँदा यसबारे सुक्ष्म विश्लेषण गर्नसक्ने अवस्था छैन। नेपालको समग्र बचत तथा लगानीलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा गार्हस्थ्य उत्पादनको १५.०१ प्रतिशत बचत र ३४.११ प्रतिशत स्थिर पूँजी निर्माण भएको देखिन्छ। तर पछिल्लो ५ वर्ष (०७०/७१-०७४/७५) को औसत हेर्ने हो भने १० प्रतिशत बचत र २९ प्रतिशत कूल स्थिर पूँजी लगानी भएको देखिन्छ। विगत ५ वर्षमा कूल राष्ट्रिय बचत भने कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको औसत ४४ प्रतिशत रहेको छ।

प्रमुख समस्या

गार्हस्थ्य बचत र लगानीको उच्च अन्तर एउटा प्रमुख समस्या हो। हालैका वर्षहरूमा बचत र गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात केही बढे पनि बचत र लगानीको अन्तर भने घट्न सकेको छैन। आ.व २०७४/७५ मा यस्तो अन्तर कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको १९ प्रतिशत रहेको छ। प्रदेश नं २ मा २७.७ प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिब छन। यस्तो जनसङ्ख्याको आयमा वृद्धि भएतापनि बढी उपभोगमै खर्च हुने भएकोले बचत बढाउन खासै सहयोग पुग्दैन। वैदेशिक रोजगारीबाट हुने आयमा पनि यो लागू हुन्छ। उनीहरूको आयको ठूलो अंश उपभोगमै खर्च हुने गरेको छ। साथै बढ्दो उपभोगवादी संस्कृतिले पनि बचतमा प्रतिकूल असर परिरहेको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा पर्याप्त बैकिङ्ग सेवाको विस्तार नहुनुले बचत गर्न चाहनेलाई पनि त्यस्तो अवसर उपलब्ध छैन। यस प्रदेशमा बैंक शाखा र जनसङ्ख्याको अनुपात सबै भन्दा उच्च छ। एउटा बैंक शाखाले सरदर १८ हजार जनतालाई सेवा पुर्याइरहेको छ। हालका दिनहरूमा बैकिङ्ग सेवा पनि प्रक्रियागत रुपमा बचतकर्तालाई प्रोत्साहित गर्ने खालको नभइ झन्झटिलो हुँदै गएको छ। एकातिर बचत गर्ने बानीको पर्याप्त विकास नहुनु र अर्कोतिर लगानीतर्फ नागरिकमा उद्यमशीलता र जोखिम लिन सक्ने क्षमता र इच्छा शक्तिको कमी छ भने सरकारको पूँजीगत खर्च पनि अपेक्षित रुपमा नहुनु समस्याको रुपमा रहेको छ।

चुनौती तथा अवसर

पर्याप्त बैकिङ सेवाको विस्तार गर्नु, जनताको आयस्तर बढाउनु, पर्याप्त मात्रामा उद्यमशीलताको विकास गर्नु, प्रदेशका सम्भावनाहरूको पर्याप्त खोजी गर्नु र सहज ऋणको उपलब्धता गराउनु चुनौतीको रूपमा रहेका छन्।

वित्तीय क्षेत्र फराकिलो हुँदै जानु, विप्रेषण आप्रवाहले मानिसहरूको आम्दानी बढनुले बचत र पूँजी निर्माण गर्ने सम्भावना पनि बढेको छ। त्यस्तै, राजनैतिक स्थिरता सहितको नयाँ राजनैतिक व्यवस्थाले गर्दा लगानीको लागि वातावरण तयार हुँदै गएको छ। यस प्रदेशमा विभिन्न आर्थिक गतिविधिका थुप्रै सम्भावनाहरू रहेकोले निजी क्षेत्र, गैर आवासिय नेपाली र वैदेशिक लगानी प्रवर्द्धन गर्न सकिने अवसर रहेको छ। साथै तीनै तहको सरकारहरूबाट भौतिक पूर्वाधार निर्माणका कामहरू अघि बढिरहेकोले सरकारी क्षेत्रको लगानी बढ्ने अवसर पनि रहेको छ।

कार्यनीति

- प्रादेशिक पूँजी बजारको विकास गरिनेछ।
- सार्वजनिक खर्चलाई मितव्ययी पारदर्शी र चुहावट रहित बनाई सरकारी बचतमा अनुकूल असर सिर्जना गरिनेछ।
- वित्तीय सेवा खासगरी बचत परिचालनको प्रक्रियालाई सरल तथा बचतकर्ता मैत्री बनाउन र वित्तीय ज्ञान वृद्धिका लागि वित्तीय संस्थाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गरिनेछ।
- बचत अभिवृद्धिको लागि उत्पादनशील लगानी प्रोत्साहन गरी आय आर्जन वृद्धि गरिनेछ।
- निजी क्षेत्रको लगानी प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक भौतिक पूर्वाधारमा सार्वजनिक लगानी बढाइनेछ।
- प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा लगानी प्रवर्द्धन गर्न निजी क्षेत्रलाई सहूलियत प्रदान गरिनेछ।
- निजी सार्वजनिक साझेदारी मा जोड दिई लगानी प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- सहकारी संस्थाहरूलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।
- प्रदेशका सम्भावित लगानीका क्षेत्रहरू पहिचान गरी लगानी आकर्षित गर्न लगानी सम्मेलन गरिनेछ।
- गैर आवासीय नेपालीको लगानी र वैदेशिक लगानीलाई बढाउन प्रोत्साहित गरिनेछ।

- व्यावसायिक वातावरणमा सुधार गरी लगानी बढाउन तदनुसार प्रादेशिक औद्योगिक नीति र बिदेशी लगानी नीति बनाई लागू गरिनेछ।

३.२ सार्वजनिक खर्च

विद्यमान अवस्था

नेपालको संविधानले प्रदेशलाई आर्थिक सामाजिक विकासको गहन जिम्मेवारी सुम्पेको छ। लामो कालखण्डको केन्द्रीकृत शासन प्रणालीले नेपालको अपेक्षित विकास गर्न नसकेकोले संघीय शासन प्रणालीमा देश रुपान्तरण भएको छ। नयाँ संवैधानिक संरचनाको रुपमा प्रदेश सरकार स्थापना भएको छ। नयाँ उत्साहका साथ भर्खरै मात्र स्थापना भएको प्रदेश सरकारबाट जनताले उच्च अपेक्षा राखेको छ। तर प्रदेश सरकारसँग श्रोत सिमित छ र त्यसको परिचालनको निमित्त आवश्यक कर्मचारीको कमी छ। तसर्थ प्रदेशको सन्तुलित विकास र समृद्धिको लागि प्रदेश सरकारले प्रभावकारी एवम् मितव्ययी ढङ्गले खर्च गरेर सार्वजनिक खर्चको उत्पादकत्व बढाउनु आवश्यक छ। क्षेत्रगत विकासमा समानता ल्याउने गरी प्राथमिकताका आधारमा योजनाहरू छनोट गरी खर्च गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

प्रमुख समस्या

पछिल्ला वर्षहरूमा नेपाल सरकारको पूँजीगत खर्च अपेक्षाकृत नहुने गरेको, भएको सरकारी खर्चको पनि प्रतिफल संतोषजनक नहुने, सरकारी खर्चमा वित्तीय अनुशासनको कमी र कमसल स्तरका निर्माण कार्यहरूले गर्दा सार्वजनिक खर्च प्रतिफलमुखी हुन सकिरहेको छैन। यी समस्याहरू प्रदेशमा पनि दोहोरिने सम्भावना धेरै छ।

चुनौती तथा अवसर

बजेटलाई योजना र नीतिमा आधारित बनाउने, प्रतिफलमुखी बनाउने, वित्तीय अनुशासन कायम गर्ने, चालु खर्च नियन्त्रणद्वारा पूँजीगत खर्च बृद्धि गर्ने, सरकारी खर्चमा हुने गरेको चुहावट रोक्ने र बजेट कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ। प्रदेशको बजेट कार्यान्वयनका लागि चुस्त प्रशासनिक संरचनाहरू निर्माण गर्ने र कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने काम पनि चुनौतीपूर्ण नै रहेको छ।

तर नयाँ संरचना भएकोले प्रभावकारी सरकारी संरचना र संयन्त्र बनाएर सरकारी कार्य सम्पादनमा कुशलता वृद्धि गर्न सकिने अवसर पनि रहेको छ। भौगोलिक रूपले सानो क्षेत्र भएकोले प्रदेश सरकारले सरकारी खर्चको अनुगमन गर्न र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न

सहज हुने देखिन्छ। सुशासनलाई सुरु देखिनै कडाइका साथ लागू गर्न सकियो भने यसले पछि सम्म सार्वजनिक खर्चको प्रतिफल बढाउन टेवा पुग्नेछ।

कार्यनीति

- नीति र योजनामा आधारित बजेट प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- आयोजना तथा कार्यक्रमहरू प्राथमिकताका आधारमा छनौट गरिनेछ।
- सरकारी संयन्त्रहरूको कार्यान्वयन क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।
- आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी कानूनी र संस्थागत क्षमता सुदृढीकरणद्वारा आर्थिक अनुशासन कायम गरिनेछ।
- आवधिक योजनाले परिलक्षित गरे अनुरूप प्राथमिकता प्राप्त आयोजना छनौट गरी बजेट विनियोजन गरिनेछ।
- बजेट तर्जुमामा मध्यमकालीन खर्च संरचनाको अवलम्बन गरिनेछ।
- स्थानीय तहसंगको समन्वयमा लैगिक उत्तरदायी बजेट प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ।
- प्रदेशका बढी प्रतिफल दिने रणनीतिक आयोजनाहरू छनौट गरी पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गरिनेछ।
- गैर सरकारी संस्थाहरूलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूमा खर्च गर्न प्रोत्साहन तथा उत्प्रेरित गरिनेछ।
- सार्वजनिक खर्चलाई बढी कुशल र प्रतिफलदायी बनाउन निजी, सहकारी वा समुदायिक क्षेत्रसँग साझेदारी लगानीलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- व्यवस्थापन सर्वेक्षणद्वारा आवश्यकता अनुरूप प्रदेशस्तरीय सरकारी संरचनाहरू स्थापना गरिनेछ।
- कर्मचारीहरूलाई सामयिक र विशेष तालिम दिइ सार्वजनिक खर्च कुशलतापूर्वक गरिनेछ।
- आयोजना तथा कार्यक्रमको प्रगतिलाई कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गरिनेछ।
- आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी आवश्यक कानूनहरू निर्माण तथा परिमार्जन गरिनेछ।
- सार्वजनिक खर्चलाई मितव्ययी बनाउन समय सापेक्ष मापदण्ड र नीति तर्जुमा गरिनेछ।
- सरकारी खर्चको सदुपयोग र प्रभावकारिता बढाउन नियमित अनुगमन गरिनेछ।

- बजेट इन्फर्मेसन म्यानेजमेन्ट सिष्टम (BIMS) मार्फत प्रदेश र स्थानीय सरकारको बजेट व्यवस्थापन गरिनेछ।

३.३ राजस्व परिचालन

विद्यमान अवस्था

नेपालको संविधान अनुसार प्रदेश सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर, विज्ञापन कर र कृषि आयमा कर गरी ५ किसिमका करहरू रहेका छन्। यी करहरूमध्ये कृषि आयमा कर बाहेक अन्य ४ वटा करहरू स्थानीय तहको क्षेत्राधिकार भित्र पनि पर्दछन्। यस अतिरिक्त स्थानीय तहले सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, भूमिकर (मालपोत), व्यवसाय कर उठाउन पाउने संवैधानिक प्रावधान रहेको छ। गैरकर राजस्व तर्फ प्रदेश र स्थानीय तह दुवैले सेवा शुल्क, दस्तुर र दण्ड जरिवाना उठाउने अधिकार रहेको छ। पर्यटन दस्तुर संघीय सरकारको क्षेत्राधिकार भित्र राखिएको छ भने पर्यटन शुल्क प्रदेश र स्थानीय तहको क्षेत्राधिकार भित्र पर्दछ। भन्सारजन्य राजस्व संघको अधिकारक्षेत्रमा रहेको छ।

आ.व २०७३/७४ को तथ्याङ्कबाट प्रदेशले उठाउन पाउने करहरू मध्ये सबै भन्दा बढी घर जग्गा रजिष्ट्रेशन करबाट उठने गरेको देखिन्छ। उक्त वर्ष प्रदेश नं २ मा उठने रु. १ अर्ब २९ करोड ६० लाख कर मध्ये रु. १ अर्ब १३ करोड १४ लाख घर जग्गा रजिष्ट्रेशन करबाट मात्र उठेको देखिन्छ।

अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण ऐन, २०७४ अनुसार प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकारको रूपमा रहेका कर मध्ये सवारी साधन कर प्रदेशले लगाउने र उठाउने, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क र मनोरञ्जन कर प्रदेशले लगाउने र स्थानीय तहले उठाउने, विज्ञापन कर स्थानीय तहले नै लगाउने र उठाउने व्यवस्था रहेको छ। मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनबाट उठेको अन्तःशुल्क नेपाल सरकारले एक संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरी संकलित रकमको ७० प्रतिशत संघीय सरकारलाई र १५ प्रतिशत प्रदेश सरकारहरूलाई र १५ प्रतिशत स्थानीय तहहरूबीच बाँडफाँड गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टी एक संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा गरी संघीय सरकारलाई ५० प्रतिशत, सम्बन्धित स्थानीय तहलाई २५ प्रतिशत र सम्बन्धित प्रदेशलाई २५ प्रतिशतका दरले बाँडफाँट हुने व्यवस्था रहेको छ। यसरी राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम नै प्रदेश नं २ को मुख्य आर्थिक श्रोत हो। आ.व ०७३।७४ मा मूल्य

अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको बाँडफाँटबाट मात्र रु. १८ अर्ब यस प्रदेशले प्राप्त गरेको छ।

मूल्य अभिवृद्धि कर, आन्तरिक उत्पादनको अन्तःशुल्क र प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँटका अतिरिक्त नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहको खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधार प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिशमा प्रदेश र स्थानीय तहलाई वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रदेश र स्थानीय तहले संघीय सरकारबाट सशर्त, समपुरक र विशेष अनुदान प्राप्त गर्ने व्यवस्था छ। यसरी प्रदेशले कर उठाउन पाउने क्षेत्र सिमित मात्र छ।

प्रमुख समस्या

संस्थागत क्षमता कमजोर हुनु, कर सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी संचार नहुनु, साझा करको रूपमा रहेका कर सम्बन्धमा स्थानीय तहमा द्विविधा रहनु, राजस्व सङ्कलनको विगतको तथ्याङ्क उपलब्धताको अभाव, जनतामा कर सम्बन्धी चेतनाको कमी, कर तिर्ने संस्कृतिको अभाव, कर योग्य क्षमतामा कमी आदि राजस्व सङ्कलनका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन्।

चुनौती तथा अवसर

राजस्व सङ्कलनका लागि कर सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा जानकारी र चेतनाको अभिवृद्धि गर्नु, संस्थागत व्यवस्था गर्नु, दोहोरो करको भार पर्न नदिने गरी कर सङ्कलन गर्नु, कर तिर्ने वानीको विकास गर्नु र कर चुहावट नियन्त्रण गर्नु आदि राजस्व सङ्कलनका चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। प्रदेशलाई कृषि आयमा कर अधिकार दिइएको छ। तर अहिले नै कृषिमा कर लगाउनु चुनौतीपूर्ण काम हुने देखिन्छ।

तीन तहको नयाँ सरकारी संरचना बनेको हुँदा नयाँ ढङ्गले कर सङ्कलन गर्न सकिने अवस्था, करको दायरा फराकिलो पार्ने र कर चुहावट नियन्त्रण गर्न सकिने अवसर भने रहेको छ।

कार्यनीति

- आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको लागि प्रभावकारी संरचना निर्माण गरिनेछ।
- निजी क्षेत्र र नागरिक समेतको सहभागितामा कर तिर्ने वानीको विकास गरिनेछ।
- कर चुहावट नियन्त्रण गरिनेछ र करदातालाई सम्मान गरिनेछ।

- राजश्वका आधारहरू खोजी तथा दरहरू समसामयिक बनाई राजश्व सङ्कलन प्रभावकारी ढङ्गबाट गरिनेछ।
- राजस्व सङ्कलनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी कर सङ्कलनलाई सहज बनाइनेछ।
- सरोकारवालाहरूसंगको सहकार्यमा कर सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- कर सम्बन्धी जानकारीमूलक संदेशहरू प्रवाह गरिनेछ।
- राजश्व चुहावट नियन्त्रण सम्बन्धमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- उत्कृष्ट करदातालाई प्रोत्साहित गरिने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- करदाता मैत्री राजश्व प्रशासन बनाइनेछ।
- आर्थिक क्षमताका आधारमा सबै आयमुलक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याइनेछ।
- गैरकर राजश्वका स्रोतहरू पहिचान गरी समयानुकूल बनाउदै लगिनेछ।

३.४ आन्तरिक ऋण

विद्यमान अवस्था

नेपालको संविधान र अन्तर सरकारी वित्त हस्तान्तरण ऐन २०७४ ले तीनै तहका सरकारले घाटा बजेट पेश गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारले प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले सिफारिश गरेको सीमा भित्र रहेर आन्तरिक ऋण लिन सक्ने व्यवस्था छ। प्रदेश र स्थानीय तहले आन्तरिक ऋण लिनु अघि संघीय सरकारको सहमति लिनुपर्दछ। प्रदेश र स्थानीय तहले सहमति माग गर्दा आन्तरिक ऋण लिन खोजिएको योजना र यसबाट प्राप्त हुन सक्ने प्रतिफल, ऋण भुक्तानी योजना र ऋण दिने संस्थाको विवरण सहमतिको लागि संघीय सरकार समक्ष पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था छ। साथै, नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई ऋण दिन सक्ने व्यवस्था पनि छ।

चुनौती तथा अवसरहरू

आन्तरिक ऋण लिन संघीय सरकारको सहमति लिनु पर्ने, ऋण सङ्कलन गर्न संघीय संरचना प्रयोग गर्नु पर्ने र आन्तरिक ऋणको दुरुपयोगको सम्भावना रोक्ने चुनौती रहेको छ। बजेट प्रक्षेपण अनुसार आगामी प्रथम योजना अवधिमा आन्तरिक ऋण परिचालन गर्न आवश्यक नहुन सक्छ। तापनि नयाँ संरचनाको रूपमा रहेको प्रदेश सरकारले आयोजना विशेषमा केन्द्रीत हुने गरी आन्तरिक ऋण उठाउने र उपयोग गर्न सक्ने अवसर रहेको छ।

कार्यनीति

- आन्तरिक ऋणको परिचालन गर्न आवश्यक तयारी गरिनेछ।
- आवश्यक परे ऋण पत्रहरू बिक्री गरी वित्तीय स्रोत सङ्कलन गरिनेछ।
- आयोजना बैंक बनाउन सबै मन्त्रालय विभागहरू परिचालन गरिनेछ।
- प्रादेशिक पुँजी बजारको विकास गरिनेछ।

३.५ वैदेशिक सहयोग

विद्यमान अवस्था

नेपालको संविधान तथा अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अनुसार वैदेशिक सहयोग लिने अधिकार संघीय सरकारमा रहेको छ। नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने योजना वा कार्यक्रमको लागि पनि वैदेशिक सहयोग लिन सक्ने व्यवस्था रहेको छ। साथै प्रदेश तथा स्थानीय तहले पनि नेपाल सरकारको पूर्वस्वीकृति लिइ वैदेशिक सहयोग लिनसक्छन्। यसरी प्रदेशले वैदेशिक सहयोग लिदा वा सोमा आधारित भएर कार्यक्रम तथा परियोजना सञ्चालन गर्न संघीय सरकारको पूर्व स्वीकृती लिनुपर्ने अवस्था रहेको छ। प्रदेशको आन्तरिक राजस्व सङ्कलनको क्षेत्र सिमित रहेको हुनाले जनअपेक्षा अनुसार योजना कार्यान्वयन गर्न वैदेशिक सहयोग लिन आवश्यक पर्न सक्छ।

प्रमुख समस्या

समग्रमा नेपालले लामो समयदेखि वैदेशिक सहयोग लिएर विकास खर्च जुटाइ रहको भए तापनि यसको प्रभावकारी उपयोग हुन नसकेको र वैदेशिक सहयोग प्रवाह भए अनुरूपको विकासको प्रतिफल प्राप्त हुन सकेको छैन।

चुनौती तथा अवसर

प्रदेश सरकारले केन्द्र सरकार मार्फत मात्र वैदेशिक सहायता प्राप्त गर्न सक्ने हुँदा विकासका साझेदारहरू सहायता प्रवाहमा पर्ख र हेरको अवस्था मा छन्।

अर्कोतर्फ विकास साझेदारहरू प्रदेशगत रूपमा सहयोग गर्न उत्सुक पनि देखिएका छन्। प्रदेश सरकारले वैदेशिक सहयोगको बढी भन्दा बढी परिचालन गर्न सक्ने सम्भावना पनि देखिएको छ।

कार्यनीति

- प्रदेशको प्राथमिकता अनुसार उपयुक्त आयोजनाको लागि मात्र वैदेशिक सहयोग माग गरिनेछ।
- प्रदेशका ८ वटै जिल्लाका सम्भावित आयोजनाहरूको सूची तयार गरिनेछ।
- सम्भावित सूचीहरूका आयोजनाहरूको प्रतिफल विश्लेषण गरिनेछ।
- वैदेशिक सहयोगको निमित्त उपयुक्त आयोजनाहरू पहिचान गरिनेछ।
- उच्च प्रतिफल भएका आयोजनाहरूको लागि वैदेशिक सहयोग सूचिमा राखिनेछ।
- वैदेशिक सहयोगलाई प्रभावकारी ढङ्गले सदुपयोग गरिनेछ।
- आयोजना बैंक निर्माण र अद्यावधिक गरिनेछ।

३.६ निजी क्षेत्र

बिद्यमान अवस्था

देशको आर्थिक विकासमा निजी क्षेत्रको अहम् भूमिका रहेको छ। मुलुकको पन्ध्रौं योजनामा ५८ प्रतिशत भन्दा बढी लगानी निजी क्षेत्रबाटै हुने अनुमान गरिएको भएतापनि निजी क्षेत्रमा अझै उद्यमशीलता, नवप्रवर्तन र व्यावसायिक प्रतिवद्धताको कमी महसुस गरिन्छ। प्रदेश नं २ को स्थिति पनि राष्ट्रिय स्थिति भन्दा फरक छैन। अर्कोतर्फ हालका वर्षहरूमा देशमा राजनैतिक स्थिरता र शान्तिको वातावरण बने पनि व्यावसायिक वातावरण अझै निजी क्षेत्र अनुकूल बन्न सकेको छैन। विश्व बैंकको पछिल्लो Doing Business Report अनुसार नेपालको अवस्था झन खस्केको पाइएको छ। उक्त प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएको व्यावसायिक वातावरण मापनका दसवटा परिसूचकहरू मध्ये कर भुक्तानीको सूचक सबै भन्दा नराम्रो देखाइएको छ। त्यस्तै सम्झौता कार्यान्वयन, निर्माण स्वीकृति, व्यवसाय स्थापनाका सवालमा पनि नेपालको स्थान धेरै तल रहेको छ। हालका वर्षहरूमा नेपालमा बिद्युत आपूर्तिमा सुधार भएता पनि यस मामिलामा अन्य देशहरूको तुलनामा नेपाल अझै धेरै तल रहेको छ।

प्रमुख समस्या

व्यवसायको लागत बढनाले नेपालको निजी क्षेत्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर रहेको छ। विश्व बजार र छिमेकी मुलुकहरू सँग प्रतिस्पर्धा गर्न सकिरहेको छैन। यो निजी क्षेत्र प्रवर्द्धनको निमित्त ठूलो समस्या हो। सक्षम र सवल प्रतिस्पर्धी निजी क्षेत्रको विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो।

चुनौती तथा अवसर

प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कमजोर रहेको निजी क्षेत्रलाई व्यवसाय स्थापना सरल बनाउने, कर प्रक्रिया सरल बनाउने जस्ता कतिपय सुधारहरू चुनौती बनी बसेका छन्। चुनौतीहरूको सामना गर्दै प्रमुख औद्योगिक नगरहरूमा निजी क्षेत्रको लगानी सम्बन्धी समस्याहरू समाधानका लागि प्रदेशबाट पहल प्रारम्भ भएको छ। व्यवसाय स्थापना सरल बनाउने, निर्माण स्वीकृतको प्रक्रिया सरल बनाउने जस्ता कतिपय सुधारहरू भने प्रदेश तहमै पनि हुन सक्छन्।

कार्यनीति

- प्रदेश सरकारका सबै नीतिहरू निजी क्षेत्र मैत्री बनाइ व्यावसायिक वातावरणमा सुधार गरिनेछ।
- निजी क्षेत्रलाई एउटा सक्रिय साझेदारको रूपमा लिइ सार्वजनिक निजी क्षेत्र साझेदारी कार्यक्रमहरू अघि बढाइनेछ।
- प्रदेशका नीति निर्माणमा निजी क्षेत्रलाई पनि सहभागी गराइनेछ।
- निजी क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धिको कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- निजी क्षेत्रमा व्यावसायिक नवप्रवर्तनका लागि सरकारबाट आवश्यक सहयोग प्रदान गरिनेछ। यसको निमित्त आवश्यक संरचना समेत खडा गरिनेछ।

३.७ विदेशी लगानी

विद्यमान अवस्था

विदेशी लगानी बिना अपेक्षित आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सकिदैन। विदेशी लागानीबाट पूँजीको साथै प्रविधि पनि उपलब्ध हुन्छ। उत्पादित बस्तु वा सेवाको बजार बिस्तार गरिने सम्भावना पनि हुन्छ तर नेपालमा अपेक्षाकृत विदेशी लागानी प्रवाह भैरहेको छैन। त्यसमा पनि प्रदेश नं २ मा विदेशी लगानी धेरै कम छ। आर्थिक सर्वेक्षण ०७४/७५ अनुसार नेपालमा स्थापना भएको विदेशी लगानीका ४२७३ उद्योगहरू मध्ये १३० वटा मात्र प्रदेश नं २ मा छन्। यस हिसाबले प्रदेश चौथो स्थानमा पर्दछ।

प्रमुख समस्या

नयाँ विदेशी लगानी आकृष्ट गर्न नसक्नु र विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण नीति तथा ऐन लागू गर्न प्रक्रिया थालिएको धेरै वर्ष बितिसकदा पनि कार्यान्वयनमा आउन

नसक्नु यस क्षेत्रको मुख्य समस्या हो। तसर्थ प्रदेशले आफ्नै विदेशी लगानी नीति तदारुकताका साथ बनाउनु आवश्यक छ।

चुनौती तथा अवसर

वैदेशिक सहायता लिनु प्रदेशका लागि आफैमा चुनौती हो।

कार्यनीति

- प्रादेशिक विदेशी लगानी नीति र ऐन प्राथमिकताका साथ बनाइनेछ।
- स्वदेशी श्रम र कच्चा पदार्थ प्रयोग हुने परियोजनाहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- राष्ट्रिय सुरक्षा तथा संवेदनशीलता बाहेक अन्य सबै उद्योग व्यवसाय, पूर्वाधारमा लगानी खुल्ला गरिनेछ।
- ज्वाइन्ट भेन्चरको रूपमा आउने विदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- विदेशी लगानीको माध्यमबाट नयाँ प्रविधि भित्र्याउन प्रोत्साहित गरिनेछ।
- स्वायत्त प्रादेशिक लगानी बोर्ड गठन गरिनेछ।
- पूर्वाधार विकासमा विदेशी लगानी प्रोत्साहित गरिनेछ।
- लगानीको निमित्त गैर आवासीय नेपालीहरूलाई प्रोत्साहित र परिचालन गरिनेछ।

३.८ सहकारी क्षेत्र

विद्यमान अवस्था

अहिले देशमा सहकारीलाई विकासको एउटा स्तम्भको रूपमा मानेको अवस्था छ। संविधानले लक्षित गरेको समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको विकासमा सहकारीबाट प्रभावकारी भुमिका निर्वाह हुन सक्छ। नेपालमा सहकारी संस्थाहरू तिव्र गतिमा बढेका छन्। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ सम्ममा यसको सङ्ख्या ३४५१२ पुगेको छ। प्रदेश नं २ मा ५ हजार ८ सय ५७ सहकारी संस्थाहरू छन्। अर्थात् देशको कूल सहकारी संस्थाको करिब १७ प्रतिशत यस प्रदेशमा छन्। सहकारी संस्थाको सङ्ख्याको हिसाबले यो प्रदेश दोश्रो स्थानमा पर्दछ तर कारोबारको हिसाबले पाचौँ स्थानमा मात्र पर्दछ। यसले यस प्रदेशको सहकारी क्षेत्रमा सुधारको आवश्यकतालाई संकेत गर्दछ। सहकारीका सिद्धान्तलाई इमान्दारिताका साथ पालना नगरी व्यापारिक संस्थाको रूपमा सञ्चालन गर्न खोज्दा र संचालकहरूको महत्वाकांक्षा तथा वदैनियतले कतिपय संस्थाहरू असफल भएको मात्र होइन जोखिममा पनि परेका छन्। शेयरधनीहरूमा सहकारी बारे ज्ञानको अभाव पनि यसको निमित्त केही हदसम्म जिम्मेवार छ।

प्रमुख समस्या

सहकारीहरू बचत तथा ऋण कारोबारमा मात्र केन्द्रीत हुनु र सहकारीको सिद्धान्त अनुरूप नचल्नु यस क्षेत्रको प्रमुख समस्याको रूपमा देखिएको छ। यी समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्दै सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धन गरिने सम्भावना भने प्रबल छ। सहकारी क्षेत्रको विकास गरी प्रदेशको विकासमा योगदान पुर्‍याउन निम्न नीतिहरू अवलम्बन गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ।

चुनौती तथा अवसर

सहकारिताको सिद्धान्त र मर्म बाहिर गइ काम गरिरहेका सहकारीलाई ग्रामीण विपन्न वर्गको आर्थिक अवस्था सुधार सम्बन्धी आर्थिक क्रियाकलापमा निर्देशित गर्न चुनौतीपूर्ण छ।

प्रदेशमा करिब ७ लाख सदस्यहरू र तिनको करिब ६ अर्बको निक्षेप सङ्कलन र साढे ८ अर्बको ऋण लगानी भएका बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाहरूको सञ्जाल ठूलो अवसरको रूपमा रहेका छन्।

कार्यनीति

- सहकारीहरूको सङ्ख्या बढाउनु भन्दा भएका संस्थाहरू सक्षम बनाउने नीति अख्तियार गरिनेछ।
- सहकारीलाई नियन्त्रण नगरी प्रवर्द्धन र नियमन गरिनेछ।
- बहुउद्देशीय सहकारी संस्थालाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- कृषि उत्पादन देखि बजारीकरणसम्मको मूल्य श्रृंखलाका क्रियाकलापहरूमा सहकारी संस्थाहरूलाई आवद्ध गरिनेछ।
- कृषि र स्थानीय सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित साना घरेलु तथा लघु उद्यममा सहकारीको भूमिका विस्तार गरिनेछ।
- सहकारी संस्थाहरूको सञ्चालनको लागि क्षमता विकास तथा सुशासन कायम गर्न प्रदेश सरकारको तर्फबाट प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ।
- जनमानसमा सहकारी सम्बन्धी ज्ञान र चेतना बढाउन यथेष्ट प्रचार गरिनेछ।
- फलफूल, तरकारी, जडीबुटी आदिको सहकारी थोक बजारहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- सहकारी शीत भण्डार र गोदामहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- सहकारी पशुपालन फार्महरू सञ्चालन गरिनेछ।

परिच्छेद: चार

आर्थिक क्षेत्र

४.१ कृषि

विद्यमान अवस्था

कृषि यस प्रदेशको मुख्य आर्थिक आधार हो। कृषि यस प्रदेशका जनताको मुख्य पेशा र जीवन निर्वाहको मुख्य श्रोत हो। प्रदेशका बहुसंख्यक कृषकले एक हेक्टर भन्दा कम जमिनमा खेती गरिरहेका छन्। कृषि उपकरण र यन्त्रको प्रयोग आवश्यक मात्रामा हुनसकेको छैन। नेपालको कृषि (कृषि र पशु समेत) उत्पादनमा यस प्रदेश को योगदान करिब १३ प्रतिशत देखिन्छ। प्रदेशको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा भने कृषि क्षेत्रको योगदान ४० प्रतिशत छ। कृषिगणना २०६८ अनुसार करिब ७८ प्रतिशत कृषि जमिनमा खाद्यान्न, ११ प्रतिशत मा दलहन, ४ प्रतिशत नगदे बालि र ३ प्रतिशत तेल बालीको खेती गरिएको छ। देशको कूल उत्पादन मध्ये करिब २१.६१ प्रतिशत खाद्यान्न, २०.७ प्रतिशत फलफूल, २५.८८ प्रतिशत तरकारीहरू यसै प्रदेशमा उत्पादन गरिन्छ। खाद्य सुरक्षाका दृष्टिले हेर्दा यस प्रदेशमा न्यूनतम क्यालोरी प्राप्त जनसंख्या ९१.९ प्रतिशत, खाद्य सुरक्षामा रहेको परिवार ५२.६ प्रतिशत र उच्च खाद्य असुरक्षित परिवार ९.२ प्रतिशत रहेको छ। प्रमुख उत्पादन तर्फ हेर्दा आ.व. ०७५/७६ मा धानको उत्पादन १२ लाख ८५ हजार ८ सय मे.टन, मकैको १ लाख ३१ हजार ७ सय मे.टन, गहुँको ५ लाख ६६ हजार ९ सय मे। टन, फापर, कोदो तथा जौको उत्पादन एक हजार ९ सय मे.टन गरी कूल खाद्यान्न १९ लाख ८६ हजार ३०० मे.टन भएको छ। त्यस्तै १ लाख आठ हजार २ सय मे.टन दलहन, ४३ हजार ५० मे.टन तेलहन र २३ हजार सात सय मे.टन मसला वाली उत्पादन भएको छ। यो प्रदेशको चुरे क्षेत्र जडीबुटीहरूको पनि श्रोत हो।

मौसमी फलको रूपमा देशको कूल आँप उत्पादन मध्ये ६८ प्रतिशत प्रदेश २ मा उत्पादन हुन्छ। आ.व. ०७५/७६ मा २ लाख ३१ हजार आठ सय मे. टन आँप उत्पादन भएको देखिन्छ भने अन्य फलफूल जस्तो केरा, लिची, मेवा, अम्बा, रुख कटहर, भुईँ कटहर, नरिवल तथा सुपारी आदि को उत्पादन ९८ हजार नौ सय मे.टन भएको देखिन्छ। उखु खेतीका लागि प्रयोग भइ आएको कूल ६४,४८३ हेक्टरबाट वार्षिक २४२६८०० मे.टन उखु उत्पादन भएको छ। त्यस्तै आलुको उत्पादन तीन लाख ७० हजार ६०० मे.टन, जुट ३१ हजार दुई सय र सूति दुई हजार छ सय मे.टन, तरकारी एक लाख ८१ हजार ५५० मे.टन उत्पादन भएको देखिन्छ।

कृषिमा आधारित उद्योगमा उपलब्ध रोजगार नै जीविकोपार्जनको माध्यम रहेको छ । धान उत्पादनका अतिरिक्त प्रमुख नगदेबालीका रूपमा उखु रहेको छ । उत्पादनको दृष्टिले प्रदेश खाद्यान्न र तरकारीमा आत्मनिर्भर भई अन्य प्रदेशहरूलाई खाद्यान्न आपूर्ति गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना छ ।

प्रदेशको अधिकार सूचीभित्र परेका कृषि तथा पशु विकासकालागि कृषि अनुसन्धान, प्रसारको व्यवस्थापन, सञ्चालन र नियन्त्रणको लागि प्रदेश भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय स्थापना भएको छ । दिगो विकासको दोस्रो लक्ष्यको रूपमा सन् २०३० सम्ममा भोकमरीको अन्त्य गर्न, सबै खालको कुपोषण हटाउन र सबैलाई सुरक्षित ढङ्गले पौष्टिक खाद्यान्न बढाउन कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व र किसानहरूको आम्दानी बढाउन आवश्यक रहेको छ जसको लागि कृषि अनुसन्धान कार्यलाई बढावा दिनु जरुरी देखिएको छ ।

प्रमुख समस्याहरू

भौगोलिक रूपमा सबभन्दा सानो यस प्रदेशमा जनघनत्व ५९९ जना प्रति वर्ग किलोमिटर छ । कृषि बाली उत्पादनमा यान्त्रिकीकरण हुन नसक्नु र उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन नसक्नु कृषिक्षेत्रमा देखिएको मुख्य समस्या हुन । भारत सँगको खुला सीमानाका कारण हुने सस्तो आयातले उत्पादनको लागत मूल्य समेत पाउन कठिनाई छ । खाद्यान्नको उत्पादकत्व उच्च हुँदाहुँदै पनि यो प्रदेशमा खाद्यान्न अपुग हुने गरेको छ । बिगतमा कृषि अनुसन्धानले उच्च प्राथमिकता नपाएको कारण उन्नत जातका बीउ तथा पशु प्रजाति र आधुनिक कृषि प्रणालीको विकास हुनसकेको छैन ।

औद्योगिक प्रयोगका लागि जग्गा ओगट्ने तर उद्योग स्थापना नहुने, कृषि जग्गा घडेरीका लागि अनियन्त्रित प्रयोग, र जथाभावी सडक तथा मार्गहरूको निर्माण जस्ता प्रवृत्तिका कारण कृषिजन्य भूमि संकुचित हुँदै गएको छ । चुरे र अन्य बनजंगल मासिंदै गएकोले भूमिगत पानीको सतह घट्दै गएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रियस्तरको कृषि अनुसन्धान, प्रयोगशाला तथा पुर्वाधारहरूको अभाव छ जस्को कारणले उत्पादित बस्तुहरूले पनि अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रवेश पाउनसकेका छैनन् । गुणस्तरीय माटो परीक्षण तथा अन्य प्रयोगशालाको कमी, उपयुक्त बालीहरू (वर्णशङ्कर),

बिउ बिजन तथा मलको कमी र आवश्यक जनशक्तिको कमी छ। उत्पादित बस्तुको प्रमाणीकरण तथा उपयुक्त क्वारेन्टाइनको पनि कमी छ।

चुनौती तथा अवसर

आयातीत कृषि उत्पादन सँग प्रतिस्पर्धा गर्नु कृषि क्षेत्रमा ठूलो चुनौती रहेको छ। अन्तराष्ट्रिय गुणस्तरको कृषि अनुसन्धान, प्रविधि विकाश तथा प्रसार हुन नसक्नु र वर्तमान अवस्था मा कृषि अनुसन्धान तथा प्रसारमा दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु चुनौतीको रुपमा रहेको छ। नेपाली कृषि उत्पादनहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता तुलनात्मक रुपमा कमजोर छ।

नयाँ सिंचाइ बिस्तार र खानेपानी प्रयोजनका लागि प्रचुर सतह एवम् भूमिगत जलस्रोत रहेको छ। नदी बेसीनहरू परिवर्तन गरी जल क्षमता वृद्धि गर्न सकिने भौगोलिक अनुकूलता छ।

उत्पादनका लागि अनुकूल भूबनौट र हावापानी रहेको छ। विभिन्न खाद्य, तरकारी, फलफूल तथा नगदेबाली पशुजन्य र दुग्ध पदार्थ र माछाको उत्पादन र उत्पादकत्व, बर्णशङ्कर प्रविधि (hybrid technology) द्वारा कैयौं गुणाले उत्पादन बढाउन सक्ने अवसर छ।

बेमौसमी तरकारी र फलफूलको माग बढ्दै गएको छ जसको परिपुर्तिको लागि ठूलाठूला प्लाष्टिक घरमा तरकारी, फल फूल तथा जडिबुटीहरूको सफलतापूर्वक उत्पादन गर्न सकिन्छ। यस प्रदेशमा बगर खेतिको ठूलो सम्भावना छ। ठूलो क्षमताको शित भण्डार निर्माणमा लगानी गरी राम्रो मूल्य प्राप्त गर्न सकिन्छ। बेमौसमी तरकारी र फलफूलको सीमावर्ती बजारमा राम्रो बिक्री मूल्य प्राप्त हुनसक्छ।

प्रदेशको समथर भूभाग समेत बेमौसमी तरकारी र फलफूलको उत्पादनको लागि अनुकूल छ। बिक्रीका लागि सीमावर्ती भारतीय बजार पनि उपलब्ध छ। समथर जमिन, सिंचाइको सुविधा र न्यानो तापक्रमका कारण यस प्रदेशमा उष्ण, उपोष्ण तथा केही मात्रामा समशितोष्ण हावापानीमा हुने प्रायः सबै जातका बालिनालीहरूका खेती गर्न सकिन्छ। पूर्व-पश्चिम राजमार्ग, शाखा सडक, हुलाकी मार्गको संजाल भारतका बजारसम्म जोडिएको कारण यस प्रदेशबाट उत्पादित सामान अन्यत्र पठाउन र अन्यत्रबाट समान ल्याउन सहज छ।

सुनकोशी कमला डाइभर्सन आयोजनाको निर्माण सम्पन्न भएपछि प्रदेशमा सिंचाइ सुबिधा उल्लेखनीय रूपमा बढ्नेछ। प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउन सके ठूलो परिमाणको कृषि बस्तु आयातलाई प्रतिस्थापन गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ। प्रदेशभित्रै उपलब्ध ठूलो बजार, भारतीय बजार सँगको भौगोलिक विकटता र सहज आवागमन र यातायात संजालको विस्तारलाई पनि कृषि बजारीकरणको निमित्त एउटा अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ।

चिनी मिल तथा विभिन्न कृषिमा आधारित उद्योग भएको कारणले गर्दा औद्योगिक नगदे बालीबाट फाइदा लिन सकिने अवस्था छ। फलफूल तथा तरकारी बाट विभिन्न प्रकारको परिकारहरु बनाउने उद्योगहरुको स्थापना गर्न सकिन्छ।

निकट भविष्यमा निजगढ-काठमाडौं द्रुतमार्ग तथा पूर्व-पश्चिम रेल सञ्चालन भएपछि यहाँ देखि अन्यत्र पठाउँदा खर्च कम लाग्ने हुँदा नगदेबाली, फलफूल, तरकारी, दुध र अन्डाको उत्पादन निकै बढ्ने सम्भावना रहेको छ। रैथाने बालीनाली तथा पशुपंक्षीको जैविक विविधता संरक्षण गरी तुलनात्मक रूपमा बढी लाभ लिन सकिन्छ।

क्षेत्रगत सोच

खाद्य आत्मनिर्भर सुरक्षित र निर्यात गर्ने प्रदेश।

बैज्ञानिक भूमि व्यवस्थापन र कृषिको आधुनिकीकरण, विविधिकरण तथा व्यवसायिकरण द्वारा दिगो आर्थिक समृद्धि हासिल हुने।

लक्ष्य

- बैज्ञानिक भू उपयोग नीति कार्यान्वयन र आधुनिक कृषि अनुसन्धान प्रणाली अवलम्बन गरी कृषि उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि एवं सहकारीको प्रभावकारी परिचालन मार्फत खाद्य तथा पोषण सुरक्षा वृद्धि हासिल गरी कृषि बस्तुको निर्यात द्वारा उच्च र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर हासिल भएको हुने।

उद्देश्य

- नवीनतम कृषि अनुसन्धान प्रविधिहरुको विकाश गर्नु।
- कृषि बालीनाली, पशुपंक्षी, माछा र दुग्धजन्य पदार्थका उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु।
- बालीनाली तथा मासु र दुग्धजन्य उत्पादनको व्यवसायिकरण र बजारीकरण गर्नु।

- वातावरणमैत्री कृषि यान्त्रिकीकरण गरी जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभाव घटाउनु ।
- कृषि जैविक स्रोतको संरक्षण, संबर्द्धन र उपयोग गर्नु ।
- एकीकृत रुपमा कृषि, पशु सेवा, भूमि र सहकारी क्षेत्रमा सेवा प्रवाह सुनिश्चित गरी कृषक तथा कृषि उद्यमलाई उत्पादन वृद्धिमा प्रोत्साहित गर्नु ।
- वैज्ञानिक प्रणाली अबलम्बन गरी विशिष्ट पहिचान भएका बाली तथा बस्तुको ब्यवसायिक उत्पादन तथा निर्यात गर्नु ।
- एकीकृत स्वास्थ्य सेवाको अवधारणा अनुसारको वातावरण विकास गरी बालीनाली तथा पशुपंक्षी रोग न्यूनीकरण गर्नु ।
- स्थानीय रैथाने जातका बालीनाली र पशुपंक्षीहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी जैविक बिबिधताको संरक्षण एवम् उपयोग गर्नु ।
- प्रादेशिक कृषि अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना गर्नु ।
- प्रदेशमा कृषि विश्व विद्यालयको स्थापना गर्नु ।
- प्रदेशमा अव्यवस्थित कृषि अनुसन्धान केन्द्रहरू तथा अन्य कृषि केन्द्रहरूलाई प्रदेश मातहतमा ल्याउनु ।
- प्रदेशमा अव्यवस्थित कृषि अनुसन्धान केन्द्रहरू तथा अन्य कृषि केन्द्रहरूलाई प्रदेश मातहतमा ल्याउनु । (Hybrid Technology) को विकास गर्नु ।
- यान्त्रिकरणलाई व्यवस्थित गर्न Custom Hiring Center स्थापना गरि विस्तार गर्नु ।
- जैविक तथा प्रांगारिक मलको कारखाना स्थापना गर्नु ।

रणनीति

- कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न कृषक तथा सहकारीस्तरमा प्रतिस्पर्धात्मक अवधारणा लिने ।
- कृषिभूमि बाँझो रहनबाट जोगाउन मालपोत करको माध्यमबाट रोक्ने ।
- कृषि अनुसन्धान, प्रविधि प्रसार र कृषि शिक्षाको पहुँच बढाउने ।
- कृषि क्षेत्रमा रहेको श्रमिक आपूर्ति व्यवस्थापन गर्न युवालाई कृषिमा आकर्षित गर्ने ।
- कृषि पेशामा जोखिम कम गर्न कृषि बीमामा सहूलियत दिने ।
- परम्परागत कृषि ज्ञान, सीप, प्रविधि साथै जैविक विविधतालाई संरक्षण र प्रवर्धन हुने अर्गानिक कृषि उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

- जैविक मल उत्पादन गरी उत्पादन बढाउने।
- बालिनाली बीमाको लागि अनुदान दिने।

कार्यनीति

- यान्त्रिकरणलाई सुदृढ गर्न प्रदेशको विभिन्न ठाँउहरूमा Custom Hiring Center को स्थापना गरिनेछ तथा कृषि क्षेत्रलाई क्रमशः यान्त्रिकरण र व्यावसायिकरण गर्दै लगिनेछ।
- प्रादेशिक स्तरको जैविक तथा प्रांगारिक मलको कारखाना स्थापना गरिनेछ।
- धान, मकै, तरकारी तथा फलफूलको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन वर्णशंकर प्रविधि (Hybrid Technology) को विकाश गरिने छ।
- धान, मकै, तरकारी, दलहन, तेलहन, उखु, घासेवाली, फलफूलका आदिको उन्नतजात विकाश कार्यक्रम (Technology generation) गरिनेछ।
- सिफारिस गरिएका बालीहरूको उन्नत जातहरू किसानको खेतमा द्रुत गतिमा प्रचार प्रसार गर्नकोलागी Large plot demonstration वैज्ञानिक र प्रविधिक, कृषि ज्ञान केन्द्र तथा स्थानिय निकायको रेख देखमा किसानको खेतमा समुहिक खेतीका रुपमा संचालन गरिनेछ।
- प्रदेशका सप्तरी, सिरहा, महोत्तरी, सर्लाही र धनुषा जिल्लालाई आँप सुपर जोनको रुपमा तथा धनुषाको ढल्केवर, सर्लाहीको लालबन्दी सहित बागमतीसम्मको क्षेत्रलाई गोलभेंडाको सुपर जोनको रुपमा विकास गरिनेछ।
- प्रदेशमा विद्यमान विभिन्न कृषि अनुसन्धान तथा प्रसार सम्बन्धी पूर्वाधार र प्रयोगशाला (माटो परिक्षण, वाली संरक्षण, Mobile Soil Testing Van, तथा जैविक प्रविधि प्रयोगशाला आदि) को व्यवस्था तथा स्तरोन्नति गरिनेछ। प्रत्येक जिल्लामा शित भण्डार निर्माण तथा विस्तार गरिनेछ।
- प्रदेशमा रहेको विभिन्न खोला नालाको वगर यकिन गरी सम्पूर्ण वगरमा सहकारी खेतीको अवधारणा विकास गरिनेछ तथा Pilot Project को रुपमा Hitech Poly House को स्थापना गरी वेमौसमी तरकारी तथा फलफूल उत्पादन आठै जिल्लामा सुरुवात गरिनेछ। साथै विभिन्न वालीको बेर्ना उत्पादनको लागि आठै जिल्लामा Hitech Poly House को निर्माण Public Private Co-operatives को अवधारणा अर्न्तगत कार्यक्रमको सुरुवात गरिनेछ।
- माछाको नश्ल सुधार र स्थानीय माछा सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गरि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन जनकपुर स्थित मत्स्य मानव संसाधन विकास तथा प्रविधि परीक्षण केन्द्रलाई प्रदेश मातहत ल्याइने छ। माछाको भुरा उत्पादन तथा मुख्य श्रृखंला अपनाई ह्याचरी दाना उत्पादन सम्बन्धी वृहत कार्यक्रम तर्जुमा गरिनेछ। पाँच वर्षभित्र माछा

उत्पादनमा प्रदेशलाई आत्मनिर्भर बनाइनेछ। मत्स्य पालन क्षेत्रमा माछा उत्पादन लाई प्रोत्साहन गरिनेछ। यसलाई ब्राण्डिङ गरिनेछ।

- विभिन्न कृषि कर्म (जोताइ, बुआई, रोपाई, गोडाई, कटाई, दाँई आदि) कृषियन्त्रद्वारा व्यवहारिक रुपमा किसानको खेतमा वैज्ञानिक/प्राविधिक र कृषि ज्ञान केन्द्रको रेखदेखमा प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रमा वृहत प्रदर्शन तथा संचालन गरिनेछ। साथै, महिलामैत्री कृषि यान्त्रीकरणलाई व्यापकता दिइनेछ। वर्षमा दुईपटक वर्षे बाली तथा हिउँदे वालीलाई लक्षित गरि कृषि मेलाको आयोजना गरिने छ।
- कृषकहरुद्वारा उत्पादित अन्नबालीहरु खरिद गर्नका लागि विभिन्न जिल्लाहरुमा कृषि मण्डीको स्थापना गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। तरकारी, फलफूल तथा दूध आदिको संकलन केन्द्र स्थापना तथा बजार सम्म पुर्‍याउन आवश्यक सवारी साधनको वन्दोवस्तीमा अनुदानको व्यवस्था गरी काठमाडौं लगायत देशका अन्य व्यापार केन्द्रसंग सम्पर्क स्थापित गर्न प्रदेश सरकारले सहजकर्ताकौ भुमिका निर्वाह गर्न उद्योग तथा कृषि मन्त्रालय सम्मिलित एक बजार विस्तार समिति गठन गरिने छ। उक्त संकलन केन्द्रमा चिस्यान गृहको साथै सहूलियत मूल्यमा तरकारी, फलफूल, दूध तथा दुग्धबाट उत्पादित सामानहरुको विक्री वितरण गरिने व्यवस्था मिलाइनेछ।
- अन्नबाली, फलफूल, तरकारीबाली, पशुपंक्षी र माछा पालनमा वीमाको व्यवस्था गरिनेछ। वीमाका लागि वीमा कम्पनीहरूसंग सहकार्य गरी निरन्तर रुपमा निजी वीमा कम्पनी तथा प्रदेश सरकार बीच सहकार्यको वातावरण बनाइने छ। प्रदेशमा विकसित प्रविधिहरु एकै थलोमा झल्किने गरि एउटा नमूना कृषि गाउँको स्थापना गरिनेछ। खाद्य परीक्षण प्रयोगशाला प्रदेशमा स्थापना गरिनेछ। उत्पादकत्व वृद्धिका लागि कृषि विद्युतीकरण तथा कृषि सडकको निर्माण गरिने छ।
- स्थानीय तहका पशुसेवा शाखालाई पशुपंक्षी उपचार औजार सामग्री उपलब्ध गराइनेछ, तथा विशेषज्ञ सेवाका लागि भेटनरी अस्पताल तथा पशुसेवा विज्ञसंगको सहकार्यतामा व्यापकता ल्याइनेछ। Old Age animal को व्यवस्थापन तथा संरक्षण गरिनेछ र गाई, भैँसीको बाछा बाछी र पाडापाडीहरुको लागि गोठको व्यवस्था गरिनेछ।
- विभिन्न वालीहरुको उन्नत विउ विजन उत्पादन गर्न प्रदेश सरकारले निजी विउ विजन कम्पनीहरुलाई प्रोत्साहन दिने छ।
- प्रदेशभित्र बोरो तथा चैत्रे धानको खेती गर्नका लागि विशेष पकेट क्षेत्र पहिचान गरी विस्तार गर्नका लागि प्रोत्साहन दिइनेछ।

- धानको प्रोसेसिंग, आधुनिक मिलिंग र प्याकेजिंग गरी प्रदेश न. २ को नाउँमा ब्रान्डिङ् गरिनेछ ।
- कृषि क्षेत्रको लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रादेशिक कृषि अनुसन्धान तथा प्रसार नीति, भू उपयोग नीति, कृषि विद्युतिकरण नीति, भू उपयोग ऐन र सहकारी सम्बन्धि नीति तर्जुमा गरिने छ ।
- जग्गा नभएका वा कम जग्गा भएका कृषकहरुलाई कृषि क्षेत्रमा आकर्षित गराउन चक्लाबन्दी गरि भूमि करारमा लिई, करार, सामुहिक, सहकारी व्यवसायिक खेती गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।
- व्यवसायिक तथा उद्यमी कृषकहरुको लागि व्यवसायिकरण गर्न करार, सामुहिक र सहकारी खेती गरिनेछ ।
- प्रदेशको भौगोलिक र आर्थिक सामाजिक विकासको गति हेरी सम्भाव्यता र जनचाहना बमोजिम “कृषिजन्य विशेष उत्पादन क्षेत्र” तोकी त्यस्ता क्षेत्रमा आवश्यक उत्पादन तथा कृषि उत्पादनको समर्थन मूल्य निर्धारण गरि बजारीकरणका पूर्वाधारहरुको विकास गरिनेछ ।
- युवाको बढ्दो विदेश पलायन रोक्न तथा विदेशबाट फर्किएका र बेरोजगार युवालाई कृषि तथा पशुपंक्षी पालनमा आकर्षित गर्ने गरी युवा लक्षित कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिई केरा, अम्बा, टमाटर, मेवा, अनार, फलफूल, तरकारी तथा सोहिजन आदिको मोडेल खेतीको रूपमा बैज्ञानिक ढङ्गले कार्यान्वयन गरिने छ । युवा वर्गलाई कृषि क्षेत्रमा आकर्षित गराउन सहकारीको माध्यमबाट कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निकायलाई प्रथमिकता दिइने छ ।
- युवा रोजगार लक्षित कृषि व्यवसायिक प्राविधिक सीप अभिवृद्धि तथा अद्यावधिकरण तालिमको थालिनी गरी युवा तथा उद्यमी किसानहरुलाई व्यवसायिक किसान बनाईने लक्ष्य राखिएको छ । च्याउ खेती विस्तार एवम् तालिम कार्यक्रम पाइलट प्रोजेक्टको रूपमा प्रवर्द्धन गरिने छ ।
- गाई, भैंसी, बाखा, कुखुरा, हाँस, वंगुर, टर्की, क्वेल, बटई आदिको पालन प्रवर्द्धन गरिनेछ । उन्नत वीर्य उत्पादन तथा नश्ल सुधारको कार्यक्रमलाई व्यापकता दिईनेछ । बोयर तथा सानेन बाखाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने गरि पाइलट प्रोजेक्टको रूपमा प्रदेशको केही स्थानमा संचालन गरिनेछ । कुखुरा तथा राङ्गा पालन विस्तार गरि सुव्यवस्थित गरिनेछ । बाखा, भैंसी, गाई, वंगुर, माछा आदिको अनुसन्धान केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

- विभिन्न कृषि कर्म (जोताइ, बुआई, रोपाई, गोडाई, कटाई, दाँई आदि) कृषियन्त्रद्वारा व्यवहारिक रूपमा किसानको खेतमा (१०० विगाहासम्म) वैज्ञानिक/प्राविधिक र कृषि ज्ञान केन्द्रको रेखदेखमा प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रमा वृहत प्रदर्शन तथा संचालन गरिनेछ। साथै, महिलामैत्री कृषि यान्त्रिकरणलाई व्यापकता दिइनेछ। वर्षमा दुईपटक वर्षे बाली तथा हिउँदे बालीलाई लक्षित गरि कृषि मेलाको आयोजना गरिने छ।
- प्रदेशमा सहकारी विकास बोर्ड, उखु विकास बोर्ड, डेरी विकास बोर्ड, मत्स्य विकास बोर्ड, तरकारी तथा फलफूल विकास बोर्ड क्रमशः गठन गरिनेछ।
- कृषि तथा पशुपंक्षी पालनमा बढ्दो महिला सहभागिता र महिला किसान सशक्तिकरणलाई केन्द्रित गर्दै साना तथा व्यवसायिक महिलामूखी कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइनेछ।
- कृषि क्षेत्रमा भईरहेको अनियन्त्रित विषादी प्रयोगको कारणले मानव स्वास्थ्यमा पर्ने असरलाई न्यूनीकरण गर्नको लागि प्रांगारिक खेतीमा जोड दिइनेछ।
- चुरेको विनाशबाट खेती योग्य जमिन मासिदै जाने, जमिनको उर्वरत्व नष्ट हुने आदि जोखिमलाई न्यून गर्न चुरे संरक्षणको प्रभावकारी नीति र कार्यक्रमहरु तदारुकताका साथ कार्यान्वयन गरिनेछ।
- कृषि बजारीकरणका तहहरु घटाउने, व्यवस्थित गर्ने र सहकारी संस्थाहरुलाई संलग्न गराइनेछ।
- सिंचित क्षेत्रको विस्तारसंगै सघन बाली प्रणाली अवलम्बन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।
- गुणस्तरीय उन्नत बीउ तथा बिरुवाको सहज उपलब्धताका लागि बाली विशेष श्रोत केन्द्रहरुको स्थापना गरिनेछ।
- स्थान विशेषका लागि कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि र उत्पादन लागत कम गर्नको लागि स्थानीय तह, कृषि ज्ञान केन्द्र र नार्कसंगको सहकार्यमा नियमित अनुसन्धान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- कृषि अनुसन्धानका संरचनाहरु विकास गरी नवीनतम प्रविधिहरुको विकास गरिनेछ।
- कृषि तथा खाद्य पोषण सम्बन्धि प्रादेशिक नीति, कानून तथा गुणस्तर मापदण्ड बनाइनेछ। खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा स्थानिय जातका कृषिजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन र उपयोगमा जोड दिइनेछ।
- जडिबुटी सङ्कलनलाई व्यवस्थित गर्ने र व्यावसायिक रूपमा जडिबुटी फार्महरु विकास गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१ सम्ममा कृषि बालीको उत्पादन प्रति वर्ष ५ प्रतिशत का दरले वृद्धि भई २५ लाख ३५ हजार ७० मे.टन खाद्यान्न हुने र प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष २०६.६३ के.जी पुगेको हुने, तेलहन, मसला तथा नगदे वालीको उत्पादन ३७ लाख मे.टन पुगेको हुने, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन १८ लाख दुई हजार ४ सय ३० मे.ट. भई कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान रु दुई खरब ३९ अरब २७ करोड पुगेको हुनेछ। खाद्य सुरक्षा तर्फ ९६ प्रतिशत जनसंख्यालाई न्यूनतम क्यालोरी पुगेको हुने, खाद्य सुरक्षामा रहेको परिवार ८० प्रतिशत पुगेको हुने, उच्च खाद्य असुरक्षित परिवार ५ प्रतिशतमा झरेको हुनेछ।

४.२ सिंचाइ

विद्यमान अवस्था

प्रदेश २ को कूल क्षेत्रफल ९६६,१०० हेक्टर मध्ये ६ लाख २ हजार ३०६ हेक्टर कृषियोग्य तथा ५ लाख ६५ हजार ०९१ हेक्टर जमिन सिंचाइ योग्य भएकोमा हाल सम्म २ लाख ६० हजार ४९६ हेक्टरमा मात्र सतह र भूमिगत जलस्रोत उपयोग गरी सिंचाइ सुविधा पुर्‍याउन सकेको अवस्था रहेको छ। यो तथ्याङ्कमा बाँझो रहेको वा विभिन्न कारणले कृषि बाली नलगाइएको क्षेत्र गणना भएको छैन। हाल भै रहेका सिंचाई प्रणालीहरूको ७० प्रतिशतमात्र उपयोग हुन सकेको छ। सिंचाइका लागि प्राप्तहुने जलस्रोतमा मूलरूपमा सतह नदी प्रणालीको पानी हो। हाल यस प्रदेशमा ७० वटा मझौला, ३४७ वटा भूमिगत (डीप तथा स्यालो ट्युबवेल) सिंचाई आयोजना संचालित छन। प्रदेशको कूल कृषि भूमि मध्ये ७०५ हेक्टर क्षेत्रफलमा कोशी पश्चिम, कमला, वागमती सिंचाइ नहरबाट र अन्य साना कुलो पैनीहरूबाट मौसमी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध छ। कोशी हिमनदी, कमला र वागमती बाह्रै महिना पानी रहने नदी हुन।

७० प्रतिशत सिंचाई प्रणालीको नियमित मर्मत सम्भार भई आएको छ। नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रणालीको क्रमशः विकास र विस्तार भई ५०० हेक्टरमा सिंचाई सुविधा पुगेको छ। । मौसमी सिंचाइ प्रणालीका कारण उत्पादकत्व बढाउन सकिएको छैन। सिंचाइ प्रणालीको निर्माणपछिको मर्मतसम्भार, व्यवस्थापन एवम् सञ्चालनमा उपभोक्ता समुदायको सक्रिय सहभागितालाई थप सुदृढ गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

सिंचाइक्षेत्रमा प्रदेशको अधिकार भित्र कृषि तथा पशु विकासका र सिंचाइ सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन पर्दछन। प्रदेश स्तरको

सिंचाइ सम्बन्धी योजना, गुरुयोजनाको तर्जुमा, आयोजनाको पहिचान, अध्ययन, निर्माण, सञ्चालन, सम्भार र व्यवस्थापन, प्रदेशस्तरमा सिंचाई सम्बन्धी सेवाको शुल्क दस्तुरको आधार निर्धारण र सिंचाई सेवा बिस्तारमा निजी क्षेत्रको सहभागिता प्रवर्द्धन सम्बन्धी नीति र मापदण्ड र नियमन अधिकारक्षेत्रका विषय हुन।

प्रमुख समस्या

अधिकांश सिंचाइ योजना प्राकृतिक नदी प्रणाली (रन अफ द रिभर) अवधारणामा निर्माण गरिएकोले बाह्रै महिना एकैनासले सिंचाइको भरपर्दो सेवा उपलब्ध छैन। निर्माण सम्पन्न भइसकेका सिंचाइ प्रणालीको पर्याप्त मर्मत सम्भार हुन नसक्नु, ठूला सिंचाइ आयोजना मर्मत सम्भार नभइ सिंचाइ प्रणालीको प्रभावकारी प्रयोग हुन नसक्नु, सिंचाइ सुविधा पुगेको वा पुग्नसक्ने भूमिमा खण्डिकरण र अव्यवस्थित शहरीकरण हुनु, सतह सिंचाइ र भूमिगत सिंचाइको संयोजनात्मक उपयोग हुन नसक्नु, प्राकृतिक मूल तथा मुहानहरू सुक्दै जानु आदि रहेको पाइन्छ। प्रदेशको चुरे क्षेत्रमा भइरहेको अतिक्रमण तथा नदीजन्य निर्माण सामग्रीको अत्यधिक दोहनका कारण पानीको मूल तथा बहावमा नकारात्मक असर पर्नका साथै कृषि योग्य भूमि नासिदै गइरहेको छ।

चुनौती तथा अवसर

सिंचाइप्रणाली निर्माण तथा बिस्तार र खानेपानी प्रयोजनका लागि प्रचुर सतह एवम् भूमिगत जलस्रोत भएपनि लगानी प्राथमिकतामा पर्ने गरेको छैन।

सिंचाइ प्रणालीबाट बाह्रै महिना सिंचाइ सेवा उपलब्ध गराउने गरी दीर्घकालीन रूपमा ठूला नदीहरूको जल स्थानान्तरण तथा जलाशययुक्त योजना निर्माण गर्नु, सिंचाइ सुविधा उपलब्ध भएका र निकट भविष्यमा हुने कृषियोग्य भूमि कृषिका लागि संरक्षण गर्नु, जलवायु परिवर्तनबाट पानीको उपलब्धतामा हुनसक्ने प्रतिकूल असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपाय समयमै अवलम्बन गरी जोखिम व्यवस्थापन गर्नु, उपलब्ध जलस्रोतको संरक्षण गर्दै सिंचाइ सहितको बहुआयामिक उपयोग गर्नु यस क्षेत्रको प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन्।

नदी बेसीनहरू परिवर्तन गरी जलक्षयमता वृद्धि गर्न सकिनेछ। भौगोलिक अनुकूलता अनुरूप सुनकोशी नदीलाई कमला र मरिन नदीमा पानी डाइभर्सन गर्न सकिनेछ र “खेत खेतमे पानी, हात हातमे काम” सिंचाइ अभियानले लगानी प्राथमिकता पाउने सम्भावना छ।

क्षेत्रगत सोच

चुरे दक्षिणवर्ती क्षेत्रमा जलाशयको निर्माण र सतह तथा भूमिगत जलस्रोतको संयोजनात्मक उपयोग द्वारा दिगो एवम् भरपर्दो सिंचाइ सुविधाको उपलब्धता ।

लक्ष्य

वर्तमान सिंचित क्षेत्र विस्तार भएको हुने ।

उद्देश्य

- उपयुक्त प्रविधि मार्फत थप कृषि योग्य भूमिमा सिंचाइ सेवा विस्तार गर्नु ।
- सम्पन्न सिंचाइ प्रणालीको मर्मत सम्भार एवम् व्यवस्थापनलाई सुदृढ तुल्याई दिगोपन बढाउनु ।

रणनीति

- सिंचाइ विकासको गुरुयोजना र कृषि विकास रणनीति अनुसार चुरिया क्षेत्रमा निर्माण प्रस्ताव गरिने जलाशयको निर्माणमा अन्तरप्रदेश तथा अन्तरस्थानीय तहको संयुक्त लगानी गर्ने ।
- सिंचाइ प्रणालीको मर्मत सम्भार एवम् दिगो व्यवस्थापनका लागि श्रोत सहित उपभोक्ता सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- विभिन्न प्रविधिको प्रयोग गरेर सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्ने ।
- सिंचाइ परियोजनाहरूको पुनर्स्थापना र मर्मत सम्भार गर्ने ।

कार्यनीति

- सिंचाइमा जलवायु परिवर्तनबाट हुने प्रभावको अध्ययन गरी सोही अनुरूप प्रणाली डिजाइन एवम् सञ्चालनमा आवश्यक सुधार गर्दै लगिनेछ ।
- प्राविधिक, आर्थिक र वातावरणीय पक्षबाट सम्भाव्य साना तथा मझौला सतह सिंचाइ आयोजना प्राथमिकिकरण, निर्माण तथा विस्तार गरिनेछ ।
- खेती योग्य भूमिमा सतह र भूमिगत पानी मार्फत् सिंचाइ गरिनेछ ।
- स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा सम्भाव्य स्थानमा भूमिगत जलस्रोतमा आधारित स्यालो तथा डीप टयूववेल कार्यक्रम प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- नदी बेसिन जोड्ने अवधारणालाई ध्यान दिइनेछ ।
- पुराना पोखरीको प्रवर्द्धन, विस्तार तथा मुहानको संरक्षण गरिनेछ ।

- स्थानीय तह संगको सहकार्यमा कृषि योग्य भूमिमा व्यवसायिक कृषिलाई प्रोत्साहन गर्नका लागि सौर्य उर्जा एवम् अन्य प्रविधिमा आधारित भूमिगत तथा लिफ्ट सिंचाई प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- इनार आदिको निर्माण सँगै सोलार पावर, इलेक्ट्रिक पावर जस्ता उपयुक्त प्रविधिको प्रयोगमा विशेष जोड दिइने छ।

अपेक्षित प्रतिफल

सतह तथा भूमिगत सिंचाई प्रणालीहरूको विकाश सँगै थप १ लाख ९४ हजार ५०४ हेक्टर भूमिमा भरपर्दो सिंचाइ उपलब्ध भई कूल ४,५५,००० हेक्टर जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ। सिंचाई प्रणालीहरूको क्षमता उपयोग ९० प्रतिशत पुगेको र मर्मत संभार र पुनर्स्थापनामा उपभोक्ताको साझेदारी ९० प्रतिशत भएको हुनेछ। सतह तथा भूमिगत जलश्रोतको संयोजनात्मक उपयोग द्वारा ५० प्रतिशत सिंचाइ योग्य भूमिमा वर्षे भरी भर पर्दो सिंचाइ सुविधा पुगेको हुनेछ।

४.३ पशु र पंक्षीपालन

विद्यमान अवस्था

पशुपालन कृषिको एक अभिन्न अङ्ग रहेको छ। परम्परागत रूपमा बालीनालीको लागि चाहिने मल तथा खनजोतका लागि उर्जा र कृषि उत्पादन ओसारपसार गर्न पशुको प्रयोग हुँदै आएको छ। खेतीको लागी गोबर अत्यावश्यक मलको रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ। देशको कूल गार्हस्थ उत्पादनमा करिब ११ प्रतिशत योगदान रहेको यस क्षेत्रको उत्पादनमा दुध, माछा, मासु र अण्डा प्रमुख रहेको छ। प्रदेशको ग्रामीणस्तरमा कुखुराको मासु तथा अण्डाको उत्पादन घरधुरी स्तरमा अन्य प्रदेशको तुलनामा कम देखिन्छ। व्यावसायिकरूपमा कुखुरा पालनको शुरुआत भएको छ। दुग्ध उत्पादन र बाखापालनले व्यवसायिक रूप धारण गरेको पाईन्छ। माहुरीपालन सर्लाही जिल्लामा फष्टाएको छ। दुध र मासुको उत्पादनले प्रदेशको माग पूरा भएको छ भने दुग्धपदार्थ अन्य प्रदेशका लागि निर्यात गरिन्छ। पशुहरू मध्ये गाई, भैंसी, बाखा, भेडा र बंगुर प्रमुख हुन् भने हाँस र कुखुरा प्रमुख घरपालुवा पंक्षी हुन्। हाल यस प्रदेशमा गाई, भैंसी, भेडा र बाखाको क्रमशः ११ लाख ९००, ७ लाख ८० हजार ४७, सात हजार सात सय ३६ र १५ लाख ५३ हजार ४४० वटा र सुंगुर/बंगुर ९५ हजार ३३७ संख्यामा पालन गरिएका छन भने कुखुरा र हाँस क्रमशः ४३ लाख तीन हजार आठ सय ५० संख्यामा पालन गरिएका छन। यस प्रदेशमा आ.व. ०७५/७६ मा दुध, मासु, उन र अण्डाको उत्पादन क्रमशः दुई लाख ९४ हजार २०० मे.टन, ४६ हजार ९०० मे.टन, पाँच हजारचार

सय मे.टन र नौ करोड १२ लाख ८८ हजार गोटा रहेको छ। हाल यस प्रदेशमा ४११ कृषि तथा पशु हाट बजार केन्द्र, ८० वटा कृषि उपज संकलन केन्द्र र ३४ वटा थोक बजार रहेका छन्।

प्रमुख समस्या

पशुपंक्षी पालन अझै परम्परागत रहेको र ब्यावसायिक उत्पादनका लागि आवश्यक श्रमशक्ति उपलब्ध हुनसकेको छैन। आयातीत दाना सस्तो र सरल उपलब्ध भएको कारणले दाना आयात गर्नु पर्ने स्थिति छ। एभियन एन्फ्लुन्जा र भारतबाट भित्रिने गैरकानूनी चल्लाका कारण लगानी सुरक्षित मानिएको छैन।

चुनौती तथा अवसर

पशु तथा पंक्षी पालनबाट ब्यावसायिक तवरले उत्पादन गर्नका लागि ग्रामीण उद्यमीलाई कसरी आकर्षित गर्ने भन्ने मुख्य चुनौती रहेको छ।

तुलनात्मकरूपमा कम आहारा आपूर्ति सानो चरण क्षेत्रमा व्यवस्थापन गर्न सकिने बाख्रा पालनका लागि चुरेको दक्षिणी भागमा रहेको क्षेत्र बढी उपयुक्त छ। दुध उत्पादनका लागि मधेशका समुदायमा परम्परागत ज्ञान र सीप छ। मासुको उत्पादन लगायत अन्य प्रोसेसिंग सम्बन्धी कामका लागि आवश्यक जग्गा र पानीको स्रोत उपलब्ध छ। यिनको प्रयोगबाट बर्तमान उत्पादन दोब्बर गर्न सकिने अवसर छ।

क्षेत्रगत सोच

चुरिया निकट दक्षिणवर्ती क्षेत्रमा साना पशुको व्यवसायिक पालन र पूर्वपश्चिम राजमार्ग दक्षिण क्षेत्रमा सघन दुग्ध उत्पादन बिस्तार गर्ने।

लक्ष्य

पशु तथा पंक्षीजन्य उत्पादन बढाइ अन्तरप्रदेश निर्यात बढाइएको हुने।

उद्देश्य

- दैनिक खाद्यसूचीमा पशुपंक्षीजन्य मासु तथा दुग्ध पदार्थको उपभोग परिमाण बढाउनु।
- व्यवसायिक एवं आधुनिक पशुपंक्षी पालनबाट उत्पादनमा आत्मनिर्भर बन्नु।
- पशुपंक्षीजन्य मासु तथा दुग्धपदार्थको उपभोगबारे शैक्षिक चेतना बढाउनु।

रणनीति

- न्यून आयवर्गका समुदायलाई व्यवसायिक रूपमा पशुपंक्षीजन्य मासु तथा दुग्ध पदार्थको उत्पादनमा संलग्न गराउने।
- पशुपंक्षी व्यवसायको बीमाका लागि अनुदान दिने।
- अण्डा, चल्ला आदिको गैरकानूनी आयातमा कडाइ गर्ने।

कार्यनीति

- व्यवसायिक पशुपंक्षी उत्पादनममा उच्च मूल्य पर्ने स्थानीय नस्ल तथा नवीनतम पशुपंक्षी पालन प्रविधि अपनाउने र व्यवसायिक पशुपंक्षी पालनलाई प्रोत्साहन गर्न अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ।
- पशुपंक्षीको दानामा प्रयोग हुने मकै, भटमास जस्ता बालीहरू र घाँस खेतीको प्रवर्द्धन गरी गुणस्तरिय पशुआहाराको उत्पादन बढाइनेछ।
- साना चरण क्षेत्र तथा बाँझो जमिनलाई अस्थाइ पशु आश्रयस्थलका रूपमा विकास गरिनेछ।
- पशुस्वास्थ्य उपचारको लागि भेटेनरी अस्पताल, भेट एम्बुलेन्सका साथै पशुपंक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला तथा पशु सेवा केन्द्रहरूको पहुँच विस्तार गरिनेछ।
- दुग्ध उत्पादन खेर नजाओस भन्नाका लागि मिठाइ पाउडर र अन्य दुग्ध पदार्थ बनाउने साना उद्योगहरूलाई सहयोग गरिनेछ।
- पशु बीमालाई प्रभावकारी बनाइ जोखिम न्यूनीकरण गरिनेछ।
- प्रदेशका रैथाने घर पालुवा पशुपंक्षी तथा तिनका जंगली प्रजातिको आनुवांशिक श्रोत संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

उन्नत जातका पशुपंक्षी पालनमा क्रमशः वृद्धि भएको हुने, वार्षिक ५ प्रतिशतका दरले पशुपंक्षीजन्य उत्पादन वृद्धि भई दुध, मासु, उन र अण्डाको उत्पादन क्रमशः तीन लाख ७५ हजार चार सय ८० मे.टन, ५९ हजार आठ सय ६० मे.टन, ६ हजार नौ सय मे.टन र ११ करोड ६५ लाख नौ हजार गोटा पुगेको हुनेछ।

४.४ मत्स्यपालन

विद्यमान अवस्था

नेपालमा करिब ६ हजार नदीनाला (जलाशय क्षेत्र ३,९५,००० हेक्टर) तथा निजी पोखरीको कूल क्षेत्रफल ५,१३१ हेक्टर रहेको छ। माछाको भण्डारको रूपमा नेपालको कूल माछा उत्पादनको करीब ३५ प्रतिशत उत्पादन यस प्रदेशमा हुन्छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा प्रदेशभर ३५ हजार ५०९ मे टन माछा उत्पादन भएको छ भने प्रतिव्यक्ति माछा उत्पादन ५.८६ केजी रहेको छ।

नेपालमा मत्स्यपालन प्राकृतिक तथा निजीस्तरमा रहेका जलाशयहरूमा गरिन्छ। माछापालनका लागि आवश्यक पोखरी, ताल, नदी, धान खेत तथा अन्य जलाशयहरूका लागि धनी यस प्रदेशमा व्यावसायिक रूपमा पालिने माछाहरू हाल ७ प्रकारका रहेका छन्, जसमध्ये ३ स्वदेशी र ४ विदेशी जातका छन्। नेपालमा पाईने २१५ भन्दा बढी जातका माछाहरू मध्ये यस प्रदेशमा रहु, नैनी, भाकुरलाई व्यावसायिक रूपमा पालिन्छ। कमन कार्प, सिल्भर कार्प, ग्रास कार्प, विगहेड कार्प, शहर, कत्ला र मागुर माछाहरूलाई पनि कृत्रिम जलाशयमा पालन गरिन्छ। यस प्रदेशमा आ.व. ०७५/७६ मा १८ हजार ९८ मत्स्य पोखरी, ६२ वटा माछा भूरा उत्पादन फर्म, एक एक वटा मत्स्य दाना उत्पादन केन्द्र र मत्स्य बजार सूचना केन्द्र रहेको अवस्था छ।

प्रमुख समस्या

मत्स्यपालन व्यवसाय नीतिगत रूपमा प्रथमिकतामा नपरेको र व्यवसायिक तवरमा उत्पादन वृद्धि हुन नसक्नु नै मुख्य समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

प्रदेशभर रहेका परम्परागत पोखरी र तालहरूमा माछाको व्यवसायिक उत्पादन बढाउनु ठूलो चुनौती रहेको छ। माछाको प्रशोधन प्याकेजिड कार्य र शीत भण्डारमा भण्डारण सुविधा नहुनु जस्ता चुनौतीहरू रहेका छन्। माछा उत्पादन गर्ने उद्यमीहरूलाई राज्यबाट आवश्यक सुविधा उपलब्ध हुन नसकेकोले उत्पादन लागत उच्च भएको र सोबाट आयात प्रतिस्थापन गर्न गाह्रो भएको छ।

राष्ट्रिय रूपमा माछाको उपभोग बढदै गएको छ। मधेशका जिल्लाहरूमा मत्स्यपालन व्यवसायलाई बढाउन सक्ने पोखरी ताल तलैयाहरू रहेका छन्। मत्स्य विकासका लागि जनकपुरधाममा मत्स्य मानव संशाधन विकास तथा प्रविधि प्रशिक्षण केन्द्र रहेको छ।

क्षेत्रगत सोच

माछा पालनबाट जनताको जीवनस्तरमा सुधार भई आर्थिक समृद्धि हासिल हुने ।

लक्ष्य

मत्स्य उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिद्वारा प्रदेश आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन भएको हुने ।

उद्देश्य

- आधुनिक र व्यवसायिक माछापालन विस्तार गरी उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु ।
- जलाशयहरूको संरक्षण, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन गरी तिनको प्रयोग माछा तथा जलचरहरूको उत्पादनमा उपयोग गर्नु ।

रणनीति

- मत्स्यजन्य उत्पादनका लागि प्रयोग भइआएका जलाशयहरूको स्तरोन्नति गर्ने ।
- उत्पादित माछाको बजार प्रवर्द्धनमा सहयोग पुर्याउने ।
- मत्स्य पालनलाई प्रतिस्पर्धी व्यवसाय बनाउन एकीकृत प्रविधियुक्त व्यवस्थापन विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति

- माछा पकेट क्षेत्रलाई प्राथमिकताका साथ विस्तार गरिनेछ ।
- प्राकृतिक, सार्वजनिक तथा निजी तालतलैयाको संरक्षण गरी मत्स्य उत्पादनमा उपयोग गरिनेछ ।
- कृषि उपयोग हुन नसक्ने जग्गा करारमा लिन कृषकको खेतीयोग्य जग्गा कोलेटरल राख्न सकिने व्यवस्था गरिनेछ ।
- मत्स्य पर्यटन विस्तार हुनेगरी व्यवसायिक मत्स्य पालन फर्मलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।
- माछा व्यवसायलाई जोखिममुक्त बनाउनको लागि बीमा नीति ल्याइनेछ ।
- प्रदेशस्थित संघीय मत्स्य मानव संशाधन विकास तथा प्रविधि प्रशिक्षण केन्द्रमा रहेको विज्ञतालाई उपयोग गरिनेछ । साथै यस केन्द्रलाई मत्स्य अनुसन्धान केन्द्रको रूपमा विकास गरी प्रदेश मातहतमा ल्याइनेछ ।
- सरकारी, सहकारी तथा निजी स्तरमा समेत मत्स्य बीज स्रोत केन्द्र स्थापना गरी सहज रूपमा माछा भूराहरू उपलब्ध गराइनेछ ।

- माछा भण्डारणको लागि शीत भण्डार निर्माणमा सहयोग गरिनेछ।
- माछाको दाना बनाउने कारखानाहरूको स्थापना गरिनेछ।
- स्थानीय माछाहरूमा टेंग्रा, गैंचा, पोठीया आदिको ब्रिडिंग, उत्पादन प्रबर्द्धन तथा संरक्षण गरिनेछ।
- प्रदेशमा प्रजनन, ह्याचरी, प्रशोधन, प्याकेजिंग गरी प्रदेश नं २ को नाममा ब्राण्डिङ्ग गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा २१ हजार ३०० मत्स्य पोखरी तथा ८० वटा माछा उत्पादन फर्मद्वारा ६६ हजार मे.टन माछा उत्पादन भई प्रतिव्यक्ति उत्पादन १० के.जी. पुगेको हुनेछ।

४.५ सहकारी

विद्यमान अवस्था

स-सानो रूपमा गाउँ शहरमा छरिएर रहेको रकमलाई जम्मा गरी आर्थिक कारोबार गर्दै केही मात्रामा रोजगारी प्राप्त गर्ने र पूँजी परिचालन गरी आर्थिक अवस्था समेत सुधार्ने र आर्थिक वृद्धिदर बढाउन सहकारी संस्थाहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। थोरै-थोरै बचत गरेर ठूलो धनराशी निर्माण गरी स्वरोजगारी सिर्जना गर्ने तथा गाई भैंसी पालन, कुखुरा पालन, बंगुर पालन, बेमौसमी तरकारी खेती, फलफूल तथा च्याउखेती जस्ता आयमूलक व्यवसाय गरी व्यक्ति तथा परिवारको आर्थिक अवस्था उकास्न सहकारी संस्था महत्वपूर्ण सावित भएको छ। देशभर २६ हजार भन्दा बढी सङ्ख्यामा रहेको सहकारी संस्थाबाट कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ३प्रतिशत योगदान गरेको छ। आ.ब. ०७५/७६ मा प्रदेशमा आधाघण्टाको दुरीमा सहकारीको पहुँचमा रहेको परिवार ३०.०८ प्रतिशत, कूल पुँजी परिचालन १६ अरब २८ लाख ६६ लाख रहेको र कूल ५८५७ सहकारी संस्थाहरू दर्ता भएका र त्यसमा ६ लाख ५८ हजार ४९ सदस्य रहेका छन्। सबै भन्दा बढी कृषि सहकारी संस्थाको संख्या २४६७ (४२ प्रतिशत) र सबभन्दा कम तरकारी तथा फलफूल सहकारी संस्थाको संख्या ६(०.००१२ प्रतिशत) मात्र रहेको छ। यसै गरी वचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको संख्या १८६८ (३२ प्रतिशत), बहुउद्देशीय ४३९ (८ प्रतिशत), दुग्ध सहकारी २८६ (५ प्रतिशत), उपभोक्ता सहकारी ४६० (८ प्रतिशत), विद्युत सहकारी ११, मौरी पालन ८, संचार १४, स्वास्थ्य १८,

ऊखु ४८(१ प्रतिशत) र अन्य २३२ रहेको छ। प्रदेशमा सहकारी क्षेत्रबाट १७ हजार ५ सय ७१ जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन्।

प्रमुख समस्या

सहकारी सिद्धान्त तथा मर्म र मूल्यको अपब्याख्या गरी नियम सङ्गत ढङ्गले नचल्नु नै सहकारी क्षेत्रको प्रमुख समस्या हो। व्यक्ति र परिवारको सोच हावी भइ संचित पूँजी उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी हुन सकेको छैन। गरिवी निवारणसँग जोडिएका कार्यक्रम अझै सहकारी मार्फत् परिचालन गर्ने योजना बन्न सकेको छैन।

चुनौती तथा अवसर

सहकारीहरूलाई बैंक तथा अन्य वित्तीय सङ्घसंस्थाहरू नरहेको ग्रामीण इलाकामा पुर्‍याउनु प्रमुख चुनौती भएको छ। प्रचलित सहकारी ऐनमा समय सापेक्ष परिमार्जन हुन नसकेकोले सहकारी सङ्घ संस्थाहरूको दर्ता, सञ्चालन, अनुगमन र नियमन सम्बन्धी कार्यहरूमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिएको छैन।

संघीय संरचना अनुरूप सहकारी संस्था नियमन र प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त कानूनको समयमा नै व्यवस्था गर्नु, बचत तथा ऋण परिचालन गर्ने सहकारी संस्थाहरूको पर्याप्त नियमन गर्नु र सहकारीहरूलाई व्यवसायिक बनाउनु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

अत्यधिक संख्यात्मक रूपमा उपस्थिति रहेको, सर्वसाधारणको सहकारीमा आबद्धता बढ्दै गरेको, र संविधानले तेस्रो आर्थिक खम्बाको रूपमा सहकारीलाई स्वीकारेकोले यो आर्थिक एवम् वित्तीय लगानीको एक प्रमुख माध्यम हुन सक्ने अवसर रहेको छ।

सहकारीका सदस्यहरूमा उच्च जागरुकता छ। सहकारी संस्थाका प्रत्येक सदस्य र कर्मचारीहरूलाई सहकारी मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तबारे राम्रो जानकारी छ। सहकारीका सदस्यहरूमा सङ्घ-संस्था दर्ता एवम् सञ्चालन पद्धतीका बारेमा राम्रो जानकारी छ।

क्षेत्रगत सोच

प्रदेश अर्थतन्त्र निर्माणमा सहकारीको भूमिका मजबुत हुने।

लक्ष्य

सहकारीको क्षमता विकास भई सहकारीमा रहेको निस्कृय पूँजी परिचालन भएको हुने।

उद्देश्य

- कृषि तथा साना औद्योगिक व्यवसायिक उत्पादनशील क्षेत्रमा सहकारीहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु।
- कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा रहेको वर्तमान ३ प्रतिशत योगदानलाई बढाउँदै लैजानु।
- सहकारीको आर्थिक भूमिका प्रबर्द्धन गर्नु।

रणनीति

- सहकारीलाई उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरणमा जोड दिने।
- गरिवी निवारणसँग जोडिएका कार्यक्रम लक्षित बर्गसम्म पुर्‍याउन सहकारी मार्फत् परिचालन गर्ने।

कार्यनीति

- कृषि उद्योग, पर्यटन, सेवा लगायतका क्षेत्रहरू सहकारी प्रणालीबाट प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सक्ने गरी ऐन एवम् नीति नियमहरूको निर्माण, संशोधन तथा सरलीकृत गरिनेछ।
- प्रदेश सहकारी प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।
- सहकारी संस्था नियमन र प्रवर्धन गर्न आवश्यक प्रदेश कानून निर्माण गरिनेछ।
- सहकारी संस्थाले उद्देश्य अनुरूप कार्य गरे नगरेको अनुगमन र प्रदेश सरकारका निकायहरूमा प्रतिवेदन दिनुपर्ने नीतिगत व्यवस्था गरिनेछ।
- सहकारी उत्पादन र बजारीकरणमा आधारित प्रोत्साहन अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

सहकारी संस्थाहरू आर्थिक गतिविधिहरूका मार्फत प्रदेश आर्थिक विकासका सहयोगीका रूपमा रहेका हुनेछन्। योजनाको अन्त्य सम्ममा ७५ प्रतिशत परिवारको आधा घंटाको दुरी भित्र सहकारीको पहुँच पुगेको हुने, कूल पुंजी परिचालन ४४ अरब पुगेको हुने, सहकारीमा आवद्ध सदस्य संख्या आठ लाख चार हजार पुगेको हुनेछ।

४.६ भूमि व्यवस्थापन

विद्यमान अवस्था

जग्गा प्रशासन र भूमिकर सङ्कलन मालअड्डामा गई घरजग्गाको रजिष्ट्रेशन पारित गर्ने कार्यको शुरुवात वि. सं. १९७९ साल वैशाख १ गते भएको थियो। भूमिको समुचित व्यवस्थापन गर्ने क्रममा नेपालमा वि. सं. १९८५ देखि वि. सं. १९९० सम्ममा जग्गा नापजाँच गर्ने कार्य भएको थियो। वि. सं. २०१८ साल देखि जग्गा प्रशासनको लागि सबै जिल्लामा मालअड्डाहरू स्थापना गरिएको पाइन्छ। भूमि प्रशासनलाई व्यवस्थित गर्न भूमि सम्बन्धी ऐन, २०३३ मा गुठी संस्थान ऐन तथा २०३४ मा मालपोत ऐन जारी भई कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था भएको पाइन्छ। प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यसम्बन्धी हक, खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्था बाट सुरक्षित हुने हक र कानून बमोजिम खाद्य सम्पत्तिको हक तथा प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हकको व्यवस्था संविधानमा उल्लेख छ। यी अधिकारको प्रत्याभूतिका लागि आधारभूत काम भूमि व्यवस्थापन हो। नेपालमा अझै पनि ६४ प्रतिशत जनसङ्ख्याको निर्वाहमुखी रोजगारी र जीविकोपार्जनको स्रोत कृषि भूमि रहिआएको छ।

प्रमुख समस्या

भूउपयोग नीति, नक्सांकन र वर्गीकरण नहुनु र मोहियानी हक कायम हुने भयले जग्गाधनीहरू कृषि उत्पादन योग्य जग्गा बाँझो रहनु प्रमुख समस्या हो। मोही र जग्गाधनी बीचको विवादको समाधान नहुनु पनि उत्पादन नबढ्नुको एउटा कारण हो।

टुक्रा-टुक्रा जग्गामा भइरहेको खेती र कृषिमा अपेक्षित आकर्षण नभएकोले पनि उत्पादन प्रभावित भएको छ।

नापनक्सा तथा भौगोलिक सूचना सँग सम्बन्धित नीति नियम र मापदण्डको समेत तर्जुमा नभएको हुँदा सम्बन्धित क्षेत्रहरूबीच संजालीकरण र समन्वयमा समस्या देखिएको छ।

चुनौती तथा अवसर

सरकारी जग्गा, सार्वजनिक जग्गा, गुठी संस्थान र सार्वजनिक गुठी अन्तर्गतका सबै जमिन भूमि व्यवस्थापनको नयाँ भूउपयोग सम्बन्धी नीति तय गरी व्यवस्थापन गर्नु चुनौतीपूर्ण छ।

साना किसान लगायतका खण्डीकरण भएका जग्गाहरूको पनि उचित नीति तय गरी चकलाबन्दी गर्दै भूमिको उत्पादकत्व र श्रमको उत्पादकत्वमा विकास गर्नु चुनौतीपूर्ण छ।

भूमिसम्बन्धी अव्यवस्थाले गर्दा कृषि योग्य भूमिको रक्षा र बस्ती व्यवस्थापनको साथै समग्र भूमिको व्यावहारिक उत्पादन व्यवस्थापन गम्भीर चुनौती हो।

प्रदेशले भूमिसम्बन्धी नीति बनाइ भूमि व्यवस्थापन गर्ने अबसर प्राप्त गरेको छ।

क्षेत्रगत सोच

वैज्ञानिक भूमि व्यवस्थापन सहित भूमिको समुचित उपयोग ।

लक्ष्य

उर्बर कृषि भूमिको रक्षा हुनेगरी भूउपयोग भएको हुने।

उद्देश्य

उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि भूमिको सही उपयोग गरी कृषकलाई लाभान्वित गर्नु।

रणनीति

भूमि व्यवस्थापनका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने।

कार्यनीति

- भूउपयोग योजना तर्जुमा र भूमिको बर्गीकरण गरिनेछ।
- कृषि योग्य जग्गाको संरक्षण गरिनेछ।
- नयाँ बन्ने शहरी क्षेत्र तथा बस्ती विकास गरिदा एकीकृत बस्तीलाई जोड दिइनेछ।
- भूमिहिनका लागि सुरक्षित आवास कार्यक्रममा बाह्य सहयोग परिचालन गरिनेछ।
- करार, सामूहिक तथा व्यवसायिक खेती गर्नेलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- भूमि प्रशासन सेवालाई वैज्ञानिकीकरण तथा सरलीकरण गरिनेछ।

- सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गरी अतिक्रमण रोक्न खुला पार्कहरू बनाउन सहयोग गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजना अवधिको अन्त्य सम्ममा ४० वटा स्थानीय तहमा भू उपयोग नीति लागू भएको हुने, ८० वटा स्थानीय तहको भू उपयोग सहितको वैज्ञानिक नक्सांकन एवं विद्युतीय अभिलेख तयार भएको हुने, मालपोत र नापी कार्यालयहरूमा भू-सूचना प्रणाली स्थापना भई भूमिको वैज्ञानिक व्यवस्थापन भएको हुने र गुठी जग्गाको व्यवस्थित विद्युतीय अभिलेख तयार भई संरक्षण भएको हुनेछ।

४.७ उद्योग

विद्यमान अवस्था

देशको कूल औद्योगिक उत्पादनमा प्रदेश नं २ को योगदान २४.० प्रतिशत रहेको छ। तिव्रतर आर्थिक वृद्धिमा उद्योग विकासको ठूलो भूमिका हुने गर्दछ। औद्योगिक नगर विरगंज यसै प्रदेशमा छ। यहाँ विरगंज – पथलैया कोरिडोरमा धेरै ठुला उद्योगहरू संचालित छन्। आ.व.०७५/७६मा यस प्रदेशको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान १३ प्रतिशत रहेको, उद्योग क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन ५७ अरब ७८ करोड रहेको, औद्योगिक क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि दर ११.१ प्रतिशत रहेको, औद्योगिक क्षेत्र २, करिडोर २ र विशेष आर्थिक क्षेत्र १ रहेको, औद्योगिक क्षेत्रमा संलग्न जनशक्ति ८२ हजार तीन सय १६ रहेको, ठुला र मझौला उद्योगको संख्या क्रमशः १३५ र २२५ रहेका छन् भने साना तथा घरेलु उद्योगको संख्या १२ हजार ८२ रहेको छ।

नेपालको संविधानले औद्योगिकीकरणलाई प्रदेशको एकल अधिकार र सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचीमा राखेको छ। प्रदेशको कार्यक्षेत्र भित्र :

- कलकारखाना र औद्योगिकीकरण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन, औद्योगिक व्यवसाय प्रवर्द्धन र नियमन,
- उद्योग दर्ता, अनुमति, नवीकरण, खारेजी एवम् नियमन,
- प्रदेश स्तरको औद्योगिक क्षेत्र र विशेष आर्थिक क्षेत्रको स्थापना र विस्तार,
- औद्योगिक भौतिक पूर्वाधार विकास सम्बन्धी योजना र कार्यान्वयन,
- औद्योगिक विकास र प्रवर्द्धन,

- औद्योगिक वस्तुको निर्यात प्रवर्द्धन, र
- प्रादेशिक सार्वजनिक संस्था एवम् संस्थानको विकास, औद्योगिक विकास र प्रवर्द्धन तथा नियमन।

सन् २०३० सम्ममा कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान २५ प्रतिशत र उत्पादनमुलक उद्योगहरूले कूल रोजगारीमा १३ प्रतिशत योगदान दिनुपर्ने दिगो विकासको लक्ष्य रहेको छ।

कृषिमा आधारित उद्योगका कच्चा पदार्थ उत्पादनका लागि प्रचुर उर्बरा जग्गा उपलब्ध छ। निकासी र निर्यात व्यापारका लागि छोटो दुरीमा भारतीय बजार उपलब्ध छ। रेल्वे लगायत स्थल तथा हवाई यातायात परिवहन सञ्जाल उपलब्ध छ। यस प्रदेशमा आर्थिक रूपले सकृय जनसङ्ख्या बढी छ।

उद्यम प्रवर्द्धन, साना किसान तथा उत्पादकका लागि रोजगारीका अवसर सृजनाका लागि ग्रामीण उद्यम तथा विप्रेषण आयोजना "समृद्धि" पर्सा बाहेक प्रदेशका सबै जिल्लामा संचालित छ। यसैगरी यस प्रदेशका पर्सा, बारा, रौतहट र सर्लाही जिल्लामा बैदेशिक रोजगारबाट फर्केकाहरूका लागि उद्यम सम्बन्धी कार्यक्रम "इलम" संचालित छ।

प्रमुख समस्या

माग अनुरूप उर्जा तथा विभिन्न कच्चा पदार्थको आपूर्ति कम हुनुका साथै प्रतिस्पर्धी मूल्यमा गुणस्तरीय वस्तुहरूको उत्पादन हुन नसक्नु समस्या रहेको छ। वित्तीय संस्थाहरू न्यून हुनु पनि समस्या हो। बैंकको उच्च व्याजदर र दर्ता प्रक्रिया जटिल रहेका छन्। उद्योगलाई चाहिने कच्चापदार्थको उपलब्धता कम छ। स्थानीयस्तरमा उत्पादित कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग स्थापना नहुनु तथा भएका उद्योगहरूमा आवश्यक मात्रामा कच्चापदार्थको उपलब्धता नहुनु समस्याको रूपमा रहेको छ।

चुनौती तथा अबसर

स्वदेशी लगानीमा औद्योगिक उत्पादनमा वृद्धि गर्ने काम चुनौतीपूर्ण छ। उद्योगका लागि आवश्यक जग्गा उपलब्धता सहज बनाउने र उद्योग दर्ता र नियमन प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन। स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित एवम् साना तथा घरेलु उद्योगलाई मझौला तथा ठूला उद्योगको उत्पादन प्रक्रियासँग जोडने काम चुनौतीपूर्ण छ।

विशेष आर्थिक क्षेत्रमा काष्ठ र गैरकाष्ठ औद्योगिक उत्पादन वृद्धि तथा निर्यात प्रवर्द्धनका लागि विशेष आर्थिक क्षेत्र र स्वतन्त्र व्यापार क्षेत्र स्थापना गर्न सकिन्छ। जनकपुरधाममा रहेको रेल्वे भारतको प्रमुख शहरहरूसँग जोड्न सकिन्छ। साथै स्थल, जल तथा हवाई मार्ग सँग भारतको औद्योगिक शहरहरू जोड्न सकिन्छ। वनजन्य उत्पादनकै अवस्थालाई हेर्दा फलफूल तथा तरकारी बालीमा आधारित उद्योग, जडिवुटी प्रशोधन केन्द्र, प्राङ्गारिक मल उत्पादन, बन्द भएका कलकारखाना पुन सञ्चालन, शीत भण्डारको निर्माण आदि अवसर हुन। निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल र निजगढ काठमाडौं फास्ट ट्रयाकबाट व्यापार प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ। कोशी र बागमतीमा जल यातायात सेवाको सम्भावना छ। उपयुक्त नीतिको माध्यमबाट प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाई क्षेत्रलाई औद्योगिक प्रवर्द्धन गर्ने अवसर उपलब्ध छ।

क्षेत्रगत सोच

आधुनिक उद्योग कलकारखाना स्थापना भई कृषिमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको विकास द्वारा प्रदेशको गरिबी न्यूनीकरणमा योगदान हुने।

लक्ष्य

औद्योगिक उत्पादन लागत न्यून गरि प्रतिव्यक्ति उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गरी आय र रोजगारका अवसरमा वृद्धि भएको हुने।

उद्देश्य

- प्रदेशस्तरमा औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक नियमनकारी संरचनाहरूको निर्माण गर्नु।
- लगानी अनुकूल वातावरण तयारीका लागि भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण र बिस्तार गर्नु।
- कुटिर तथा साना उद्योगको प्रवर्द्धन गर्नु।
- प्रमुख औद्योगिक क्षेत्रहरू सँग जोडिने क्षेत्रमा पूर्वाधारको थप लगानी गर्नु।

रणनीति

- प्रदेशको औद्योगिक विकासका लागि आवश्यक ऐन कानूनको निर्माण र तर्जुमा गर्ने।

- औद्योगिक पूर्वाधारको रूपमा रेल, सडक, जल तथा हवाई यातायात प्रणालीको विकास गर्ने।
- सीमाना भन्सार कार्यालयको को भौतिक पूर्वाधार सुधार र पारवहन प्रक्रिया सरलीकरण गर्न संघीय सरकार सँग सहकार्य गर्ने।
- लघु घरेलु तथा साना उद्योगको संभावित पकेट क्षेत्र पहिचान गर्ने।
- राष्ट्रिय महत्वका र निर्यात सम्भावना भएका बस्तु उत्पादन र विकासका लागि सहयोग गर्ने।
- नेपाल व्यापार एकीकरण रणनीति अनुरूप पहिचान भएका बस्तु तथा सेवाहरु मध्ये उत्पादन सम्भाव्य बस्तु प्रवर्द्धन गर्ने।
- उद्योगहरुको प्रवर्द्धनमा Market system development को अवधारणामा काम गर्ने।
- निजी क्षेत्रका सेवा प्रदायकहरुको पूँजी तथा सीपलाई उपयोग गर्दै सोझै उद्यमीमाझ पुर्‍याउन साना उद्यमहरुका लागि Business clinic को अवधारणामा काम गर्ने।

कार्यनीति

- प्रदेश अनुकूल प्रादेशिक औद्योगिक नीति बनाइ लागू गरिनेछ।
- कृषिमा आधारित उद्योगहरुको प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- घरेलु तथा साना उद्योग र लघु उद्यमको लागी छुट्टै नीति बनाइनेछ।
- लगानीका लागि सम्भाव्य योजनाको तर्जुमा गरी प्राथमिकीकरण गरी आयोजना बैङ्क निर्माण गरिनेछ।
- औद्योगिक नीतिमा विशेष सुबिधाहरुको व्यवस्था गरी महिला उद्यमीहरुलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- औद्योगिक नीतिबाट प्रदत्त सुबिधाहरु सुनिश्चित गरिनेछ।
- सिमेन्ट उद्योग विस्तार गरिनेछ।
- प्रदेशस्तरीय विशेष आर्थिक क्षेत्र स्थापना गरिनेछ।
- हरेक जिल्लामा एक उद्योग ग्राम स्थापना गरिनेछ।
- उद्योगले प्रदान गर्ने रोजगारीको आधारमा सुबिधा उपलब्ध गराउने नीति अवलम्बन गरिनेछ।
- कृषि औद्योगिकरणलाई सघाउ पुग्ने गरी घरेलु तथा साना उद्योगहरुलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

- जोखिममुक्त व्यवसायको स्थापनाका लागि Venture Capital Fund स्थापना गरिनेछ।
- उत्पादकहरूलाई राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय मेला उत्सवहरूकमा सहभागी गराउन प्रोत्साहन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

आवधिक योजनाको अन्त्य सम्ममा विशेष आर्थिक क्षेत्र २, औद्योगिक ग्राम ८, औद्योगिक क्षेत्र ६ र औद्योगिक करिडोर ११ वटा स्थापना भएका हुने, ठुला र मझौला उद्योगको संख्या क्रमशः २७५ र ५०० एवं साना तथा घरेलु उद्योग १८००० वटा पुगेका हुने र एक लाख पांच हजार ५८ जनशक्ति संलग्न रहेका हुनेछन्। यसबाट योजनाको अन्तिम वर्ष औद्योगिक क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन एक खरब पांच अरब ९६ करोड पुगी कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा यस क्षेत्रको योगदान १५.५ प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

४.८ वाणिज्य तथा आपूर्ति

विद्यमान अवस्था

व्यापार घाटा अहिले देशको एउटा प्रमुख समस्या हो। यो समस्या गम्भिर र झनझन बढदो छ। बैदेशिक व्यापार संघीय सरकारको कार्यक्षेत्र भित्र परे तापनि प्रदेशले आफ्नो प्रदेश भित्र आयात प्रतिस्थापन र निकासीजन्य वस्तुहरूको उत्पादन बढाइ व्यापार घाटा न्यून गर्न योगदान पुर्‍याउन सक्छ। नेपालको बैदेशिक व्यापारको मूल द्वार यसै प्रदेश नं २ को विरगंजमा पर्दछ। प्रदेशमा विकास हुने पूर्वाधारबाट देशको बैदेशिक व्यापार प्रवर्द्धनमा ठूलो सघाउ पुग्न जान्छ। प्रदेशको व्यापारको स्थिति हेर्दा आ.व. ०७५/७६ मा थोक तथा खुद्रा व्यापारको योगदान प्रदेशको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा १३.२६ प्रतिशत रहेको, ७४ हजार दुई सय २२ वटा व्यापारिक प्रतिष्ठान रहेको र यसक्षेत्रमा एक लाख ३४ हजार सात सय तीन जनाले रोजगारी पाएका छन्। निजगढ – काठमाडौं द्रुत मार्ग र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको निर्माणबाट वैदेशिक व्यापारको पारवहन समय र लागतमा कमी आइ नेपाली वस्तुको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ। संविधानले प्रदेश भित्रको व्यापार प्रदेशको अधिकार सूची भित्र राखेको छ। त्यस्तै सङ्घ र प्रदेशको साझा सूचीमा आवश्यक वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति, वितरण, मूल्य नियन्त्रण, गुणस्तर र अनुगमन रहेको छ।

प्रदेशको अधिकार क्षेत्रमा निम्न विषयहरू परेका छन्।

- व्यापार/बाणिज्य सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन,
- प्रादेशिक व्यापार प्रवर्द्धन, सहजीकरण र नियमन,
- प्रदेशभित्रको व्यापार पूर्वाधार निर्माण, सञ्चालन, सहयोग, सहजीकरण, समन्वय र नियमन,
- ढुवानी/ परिवहन प्रणाली तथा कार्गो व्यवस्थापन,
- व्यापार सम्बन्धी सिन्डिकेट, कार्टेलिङ्ग नियन्त्रण र प्रतिस्पर्धा सम्बन्धी नीति तथा कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन,
- वस्तु, सेवा र बौद्धिक सम्पत्ति सम्बन्धी व्यापार, व्यापारिक फर्महरूको दर्ता, नवीकरण, खारेजी र नियमन,
- प्रदेशस्तरमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको माग र आपूर्ति सम्बन्धी सूचना सङ्कलन, विश्लेषण, प्रक्षेपण र आपूर्ति।

प्रमुख समस्या

व्यापारिक गतिविधिहरू विस्तार भए पनि बजारमा गुणस्तरीय वस्तुहरू सुपथ मूल्यमा उपलब्ध नहुनु, एकातर्फ पर्याप्त आन्तरिक उत्पादन नहुनु र अर्कोतर्फ कतिपय आन्तरिक रूपमा उत्पादित वस्तुहरूको भरपर्दो बजार उपलब्ध नहुनु, सर्वसाधारण जनताहरू नठगिने गरी मूल्यसूची नराख्ने गर्नु र वील जारी नगर्ने प्रवृत्ति हावी रहनु यस क्षेत्रका समस्याहरू हुन्।

चुनौती र अवसरहरू

प्राकृतिक कारणबाट समय समयमा आपूर्तिमा आउने व्यवधान समाधान गर्नु, कृषि उपजको व्यापारमा हुने विचौलियाहरूको बोलबाला कम गर्नु, गुणस्तरीय वस्तुहरूको उपलब्धता र उपभोक्ताहरूको हकहित संरक्षण गर्नु आपूर्ति क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

आन्तरिक व्यापारिक गतिविधि र सडक सञ्जालको विस्तारले गर्दा आपूर्ति व्यवस्थापन गर्न सहज हुँदै गएको, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल निर्माण र अन्य केही ठूला आयोजनाहरू निर्माण भइरहेकोले यस प्रदेशमा व्यापारका गतिविधिहरू बढ्दै गएको, स्थानीय बजारहरू व्यापारिक केन्द्रको रूपमा विस्तार हुँदै जाने हुनाले व्यापार र आपूर्ति गर्न सहज हुने अवसर रहेको छ। यस प्रदेशमा बजारको आकार ठूलो रहेकोले उद्योग बाणिज्य फष्टाउन टेवा पुग्नेछ। कृषिजन्य उत्पादनमा विविधता रहेकोले उद्योग बाणिज्यका लागि यो ठूलो अवसर हो।

क्षेत्रगत सोच

वाणिज्य क्षेत्रको विस्तार र सहज आपूर्तिको व्यवस्था मार्फत आर्थिक समृद्धिमा सहयोग।

लक्ष्य

प्रादेशिक व्यापार प्रवर्द्धन गरी गुणस्तरीय वस्तुहरूको सर्वसुलभ रूपमा आपूर्तिको व्यवस्था भएको हुने।

उद्देश्य

- व्यापारिक गतिविधि विस्तार र अत्यावश्यक वस्तुहरूको सर्वसुलभ र गुणस्तरीय रूपमा आपूर्ति गर्नु।

रणनीति

- भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था गरी प्रादेशिक व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने।
- उपभोग्य वस्तुहरूको गुणस्तर कायम गरी सर्वसुलभ आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने।
- आधारभूत उपभोग्य वस्तुहरूको बजारीकरणमा सहकारीको भूमिका बढाइ कालोबजारी र बिचौलियाहरूको भूमिका निरुत्साहित गर्ने।
- सूचना प्रविधिको प्रयोग गरेर व्यापार प्रवर्द्धन तथा आपूर्तिमा आधुनिकिकरण गर्ने।

कार्यनीति

- रणनीतिक सडक सञ्जालको विकास गरी प्रादेशिक व्यापार बढाइनेछ।
- तुलनात्मक लाभको आधारमा जिल्लागत रूपमा विविध वस्तुहरू उत्पादन गरी प्रदेश भित्रको व्यापार बढाइनेछ।
- जिल्लास्थित कार्यालयहरूबाट व्यवसाय दर्ता र अनुगमनलाई सहज र प्रभावकारी बनाइनेछ।
- स्थानीय तहबाट प्यान नम्बर लिन सकिने व्यवस्थाको लागि पहल गरिनेछ।
- सरकारी कार्यालयहरूमा स्वदेशी वस्तुहरूको प्रयोग बढाइनेछ।
- वस्तुको आपूर्तिमा आउने व्यवधान न्यूनीकरण गर्न भण्डारण व्यवस्था मिलाइनेछ।
- उपभोक्ता हकहित संरक्षण गर्न आवश्यक नीति, ऐन तर्जुमा र संरचना निर्माण गरिनेछ।

- व्यवसायीहरूलाई पारदर्शी र व्यवसायिक व्यापारका लागि आवश्यक अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिनेछ।
- सहकारीहरूलाई सुपथ मूल्यका पसलहरू खोल्न प्रोत्साहन गरिनेछ।
- कृषि बजारको प्रवर्द्धनमा सहकारीहरूको भूमिका बढाइने छ।
- आधुनिक बजारहरू स्थापनागरी किसानहरूले सहज रूपमा कृषि उपजहरू विचौलियाको भूमिकाविना बिक्री गर्न सक्ने बनाइनेछ।
- एकाधिकार र कार्टेलिङलाई नियन्त्रण गर्न आवश्यक कानूनको तर्जुमा र अनुगमन गरी प्रतिस्पर्धामा आधारित बजार प्रवर्धन गरिनेछ।
- सूचना प्रविधिको प्रयोगगरी सर्वसाधारणलाई सहज ढङ्गले मूल्य र बिक्रीको लागि उपलब्ध परिणाम सम्बन्धी सूचना उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिनेछ।
- सूचना प्रविधिमा आधारित अनलाइन व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- चोरी पैठारी नियन्त्रण गर्न आन्तरिक सुरक्षा बललाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गरिनेछ।
- उचित अनुदान र अन्य प्रोत्साहनको माध्यमबाट आन्तरिक कृषि उत्पादनलाई आयातीत बस्तु सँग प्रतिस्पर्धात्मक बनाइनेछ।
- निकासीजन्य बस्तुहरूको उत्पादन र प्रशोधनलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।
- आपूर्ति व्यवस्थालाई सूचारु राख्न प्रदेश भित्र आवश्यक गोदाम घर, शीत भण्डारको व्यवस्था गरिनेछ।
- निकासी हुने र आन्तरिक बजारमा बिक्री हुने बस्तुहरूको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न प्रयोगशालाहरूको स्थापना र विकास गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा व्यापारिक प्रतिष्ठानको संख्या ८६ हजार ४४ पुगेको हुने, यस क्षेत्रबाट एक लाख ९७ हजार नौ सय २३ जनाले रोजगारी प्राप्त गरेका हुने र थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्रबाट प्रदेशको गार्हस्थ्य उत्पादनमा १९.४८ प्रतिशत योगदान पुगेको हुनेछ।

४.९ पर्यटन

विद्यमान अवस्था

प्रदेश नं २ प्रशस्त पर्यटकीय सम्भावना रहेको प्रदेश हो। प्रदेशमा उपलब्ध विशिष्ट ऐतिहासिक साँस्कृतिक, धार्मिक एवं प्राकृतिक सम्पदाहरूलाई पर्यटकीय प्रयोजनमा ल्याउन

सकिने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरि यस्ता सम्पदाको यथोचित संरक्षण र आवश्यक पूर्वाधारहरूको ब्यावस्थाबाट आन्तरिक एवं खास गरि छिमेकी राष्ट्रहरूमा प्रभावकारी प्रचार प्रसार गरी यस प्रदेशमा पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि भई यथेष्ट रोजगारी र आय आर्जनको अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने देखिन्छ। हाल आन्तरिक तथा छिमेकी राष्ट्र भारतबाट साँस्कृतिक एवं धार्मिक उद्देश्यले यस प्रदेशको भ्रमणमा आउने पर्यटकहरूलाई मध्य नजर राखी खास गरी निश्चित स्थलहरू र राजमार्ग वरिपरि निजी लगानीबाट पर्यटकको बसाइ तथा खानपिनको लागी होटल ब्यवसायहरूका सञ्चालनमा केही बढोत्तरी आएको देखिन्छ। यस प्रदेशका साँस्कृतिक संपदाहरूलाई जगेर्ना गरी उच्च स्तरीय संगठित भ्रमणको लागि संस्थागत र ब्यवस्थापकीय संरचना तयार गरी संभावना अनुकूल पर्यटन क्षेत्रमा रोजगारी तथा आय आर्जनको अवसरहरूको श्रृजना गर्न सकिन्छ।

विश्वभरिका हिन्दूहरूको आस्थाको केन्द्रको रूपमा रहेको जानकीको जन्मभूमि जनकपुर विश्व पर्यटकका लागि मुख्य पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा रहेको छ। यहाँ आन्तरिक र बाह्य पर्यटन दुबैको सम्भावना छ। मिथिला साँस्कृति र सो सँग आबद्ध परिक्रमा रामायण सर्किट, पर्यटन क्षेत्रमा धार्मिक पर्यटन प्रबर्द्धन आदि र अन्तरप्रदेश धार्मिक साँस्कृतिक सर्किट विकासको सम्भावना छ। मिथिला साँस्कृति नेपाल र भारत दुबै देशका बीचको साँस्कृतिक पुल रहेको छ। जनकपुरधाम स्थित गङ्गासागर, धनुषसागर र वीरगञ्जको घडीअर्वा पोखरी लगायत प्रदेशभर करीब ११५ वटा धार्मिक र साँस्कृतिक महत्वका पोखरीहरू छन्।

दशहरा दिपावली, विवाह पञ्चमी, रामनवमी, छैठ, जूडशीतल, घडी जितिया लगायतका विशेष पर्व र त्यौहारहरू राष्ट्रियरूपमा मनाइन्छन्। विभिन्न जातीय समुदायहरूको उत्कृष्ट साँस्कृतिक परम्पराहरू छन्।

विदेशी पर्यटकका लागि आकर्षक गन्तव्यको रूपमा चितवन, मकवानपुर र पर्सा जिल्लाका केही भागहरू समेटिएको ६२७.३९ वर्ग कि.मि.को पर्सा राष्ट्रिय निकुन्जको पर्सा जिल्लातर्फको भाग यस प्रदेशमा पर्छ। निकुन्जमा पाइने प्रमुख जनावरहरू जंगली हात्ती, पाटेबाघ, चितुवा, जरायो, घोडगधा, गौरीगाई आदि हुन्। यस्तै प्रदेशको पूर्वमा रहेको कोशी टप्पु बन्यजन्तु आरक्ष पर्यटकीय गन्तव्यस्थल हुन।

जिल्ला केन्द्रहरू र प्रमुख शहर एवम बस्ती पूर्वपश्चिम राजमार्ग, हुलाकी राजमार्गसँग जोडिएका छन्। प्रदेशका मुख्य शहरहरू राजविराज, जनकपुरधाम र सिमरा स्थित

विमानस्थल हवाईमार्गबाट काठमाडौंसँग जोडिएका छन। जयनगर नेपालको जनकपुरधामसँग रेलमार्गबाट जोडिएको छ। जनकपुर, जलेश्वर, भिष्णुमोर, वीरगञ्ज, ठाडी, कुनौली, माडर, जटही आदि भारतीय पर्यटकका लागि प्रवेश तथा प्रस्थान बिन्दु हुन। आ.व. ७५/७६ मा यस प्रदेशमा तीन लाख ९७ हजार ३३ भारतीय र दुई लाख १२ हजार एक सय ८९ तेश्रो देशका गरी छ लाख नौ हजार दुई सय २२ पर्यटक भित्रिएका छन। प्रदेशमा हाल दुई वटा जिल्लामा पर्यटन सूचना केन्द्र रहेको, तीन सय ४९ वटा पर्यटकीय स्तरका होटल एवं लज एवं सात हजार एक सय एक सैय्या रहेका र यसमा दुई हजार जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन।

प्रमुख समस्या

मुख्य शहरमा मात्र रहेका पर्यटकीय गन्तव्यमा उपलब्ध सेवाको स्तरीकरण गर्नु, पर्यटकको बसाइ अबधि लम्ब्याउने मनोरञ्जनात्मक गतिविधि र स्थानहरू पहिचान हुन नसक्नु र पर्यटनमा संलग्न बहुसंस्था र निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्ने प्रदेशस्तरको संस्थात्मक संयन्त्र नहुनु आधारभूत समस्या हुन। राष्ट्रिय पर्यटन छवि हिमाली, पहाडी धरातलीय सौन्दर्यतामा बढि केन्द्रित हुनु, आकर्षणका संपदाहरूको संरक्षण र सौन्दर्यीकरण तर्फ जिम्मेवार निकायको सकृयतामा कमी रहनु, आतिथ्यता उद्योगको लागि आवश्यक सीपयुक्त जनशक्तिको कमी रहनु, ब्यबसाय सञ्चालनको लागि निजी क्षेत्रको लगानी परिचालन प्रोत्साहित गर्न नसक्नु जस्ता कारणहरू रहेको पाइन्छ।

चुनौती तथा अवसर

विद्यमान धार्मिक साँस्कृतिक पर्यटनको अवस्थालाई आर्थिक सम्भावनायुक्त पर्यटन सँग जोड्ने काम चुनौतीपूर्ण छ। पोखरा र लुम्बिनीमा आउने पर्यटकहरूलाई यस प्रदेशको धार्मिक साँस्कृतिक पर्यटकीय स्थलहरूको पनि भ्रमणका लागि आकर्षित गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

यस प्रदेशको पर्यटन क्षेत्र विकासको लागि आधारभूत आँकडाहरूको लगत नहुनाले हालको वस्तुस्थितीको यथार्थ जानकारी प्राप्त गर्न चुनौती रहेको छ। सबै प्रदेशको विशिष्ट पर्यटकीय श्रोतको सम्बर्द्धन गर्न समन्वय एवम् सम्भाव्य श्रोत बजारमा प्रवर्द्धनका लागि संस्थागत ब्यबस्था नहुनु अर्को चुनौती रहेको छ।

अन्य प्रदेशको दाँजोमा यस प्रदेशको दक्षिणी भूभाग छिमेकी राष्ट्र भारत सँग जोडिएको कारणले परम्परागत रूप मै दुवै राष्ट्रका जनस्तरीय सम्पर्क रहदै आएकोले पर्यटकीय

भ्रमणको लागि ठूलो श्रोत बजारको रूपमा रहेको देखिन्छ। यस प्रदेशको धार्मिक सम्पदाहरू छिमेकी राष्ट्रको हिन्दू धर्मावलम्बीको लागि महत्वपूर्ण आकर्षण रहेकोले वर्षेनी लाखौं पर्यटकहरू भित्र्याउने अवसर रहेको छ।

निजगढ विमास्थलको निर्माण सञ्चालन पश्चात प्रदेशले ट्रान्जिट गन्तव्यको रूपमा स्थापित हुने अवसर छ। नजिकको दुरीमा रहेका भारतीय शहरहरू मुजफ्फरपुर, पटना, गया, भागलपुर, बाराणासी, झारखण्ड क्षेत्रका सप्ताहान्त होलिडे पर्यटकका लागि सीमावर्ती शहरका मध्यम आयको जनसङ्ख्या लाभान्वित हुने अवसर छ।

यहाँ रहेका प्रसिद्ध हिन्दूधार्मिक स्थलहरूलाई पर्यटकीय वस्तु वा स्थानको रूपमा रूपान्तरण गर्नुको साथै आवश्यक पर्यटकीय पूर्वाधार तथा सुविधाहरूको विकास गर्न सके उल्लेख्य संख्यामा हिन्दू धार्मिक पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्न सकिन्छ। राम – जानकी विवाह उत्सव लगायत मिथिला संस्कृतिलाई पनि पर्यटन व्यवसाय सँग आवद्ध गर्न सकिन्छ। यसका लागि यहाँको वातावरण पनि प्रदूषण रहित हुनु जरुरी छ। निजगढमा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको निर्माण पूरा भइ सञ्चालनमा आएपछि यसबाट प्रदेशको पर्यटन व्यवसाय प्रबर्द्धन हुनेछ।

छिन्नमस्ता, कङ्कालिनी (सप्तरी), राजा सलहेश (सिरहा), धनेश्वर महादेव (धनुषा), नारीबन ताल (सर्लाही), मारघर सिमसार र पटौरा माहादेव (रौतहट), सिम्रौनगढ (बारा), घडीअर्बा (पर्सा), बाबाताल, उत्राहिनी कमला, कमलदश, जलेश्वर महादेव, कारिखस्थान आदिलाई पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा राखिएका छन्।

पर्यटनलाई उद्योगको रूपमा विकास गर्ने राजनैतिक प्रतिबद्धता लिइएको छ।

क्षेत्रगत सोच

प्रदेशको समग्र आर्थिक विकासमा पर्यटनक्षेत्रको योगदानमा अभिवृद्धि।

लक्ष्य

विशिष्ट गन्तव्य स्थलको विकासबाट रोजगारीको श्रृजना एवम् आय आर्जनमा वृद्धि गर्न धार्मिक साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक संपदामा आधारित विशिष्ट पर्यटकीय गन्तव्य स्थलको रूपमा स्थापित भएको हुने।

उद्देश्य

- पर्यटक आगमन बढाउनु।
- बसाई लम्ब्याइ प्रति पर्यटकको प्रतिदिन खर्च बढाउन लगाउनु।
- प्रदेशको पर्यटकीय उपजहरुको मूल्यमा अभिवृद्धि गर्न पर्यटकीय सेवा तथा गतिविधिको विस्तार गरि यस्ता सेवा तथा गतिविधिहरुलाई प्रभावकारी बनाउनु।

रणनीति

- प्रदेशको पर्यटनको विकासको लागि प्रादेशिक संस्थागत संरचना र नीति नियम बनाउने।
- आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको विकास सहित नयाँ पर्यटकीय स्थलहरुको विकास गर्ने।
- पर्यटकीय स्थलहरुको प्रचार प्रसार गर्ने।
- पर्यटनलाई आन्तरिक उत्पादन र रोजगारीसँग जोड्ने।
- स्थानीय जनसमुदायमा पर्यटन व्यवसायसम्बन्धी सीप र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने।
- पर्यटनको विकासको लागि अन्तरप्रदेश र अन्य निकायहरूसँग सहकार्य गर्ने।

कार्यनीतिहरु

- सीताको जन्म स्थल जनकपुर र आसपासका धार्मिक स्थलहरुलाई जोड्ने पर्यटन सर्किट बनाइनेछ। भारत सरकारसँगको सहकार्यमा रामायण पर्यटन सर्किटको विकास गरिनेछ।
- जनकपुर र अन्य पर्यटकीय स्थलहरुलाई प्रदूषण मुक्त बनाइनेछ।
- सलहेसको पौराणिक पक्षलाई धार्मिक साँस्कृतिक पर्यटनमा उपयोग गरिनेछ।
- भिस्वा, छिन्नमस्ता, कंकालिनि, गढीमाइ लगायत प्रदेशभित्र रहेका महत्वपूर्ण पर्यटकीय सम्भावना भएका धार्मिक साँस्कृतिक र प्राकृतिक स्थलहरुलाई पर्यटकीय वस्तुमा रुपान्तरण गर्न आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरु निर्माण गरिनेछ।
- नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यहरुको खोजी र विकास गरिनेछ।
- प्रदेशमा भएका विभिन्न समुदायका संस्कृतिहरुलाई पर्यटन व्यवसाय सँग आवद्ध गरिनेछ।
- पर्यटन सेवालाई स्तरीय र विश्वासनीय बनाइनेछ।
- उद्गम बजारमा यस प्रदेशका गन्तव्य स्थलहरुप्रति आकर्षण वृद्धि गर्न विभिन्न पर्यटकीय उपजहरुको विकास गरिनेछ।

- पर्यटन विकासको लागि साँस्कृतिक, ऐतिहासिक, पुरातात्विक, तालतलैया, मने बैठक सम्मेलन, पर्व उत्सव, ग्रामिण, कृषि समुदाय जातीय विषयवस्तुमा आ भ्रमण प्याकेजहरु तयार गरिनेछ।
- राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रदेशभित्र रहेका विभिन्न पर्य गन्तव्यहरुको ब्राण्डिङ्ग गरिनेछ।
- सम्पदा संरक्षण, दिगो पर्यटन तथा पर्यटकीय स्थल र श्रोतको सौन्दर्यीक मार्ग दर्शन तथा प्रक्रियाको तर्जुमा गरी कार्यान्वय गराउने विधी निश्चित गरि
- प्रदेशको पर्यटकीय गन्तव्य स्थल प्रष्ट स्थापित हुने मार्ग निर्देशिका तया सबै तहका अधिकारी तथा निजी क्षेत्रलाई अंगिकार गर्न लगाइनेछ।
- पर्यटन क्षेत्र संग सम्बन्धित आंकडा तथा विवरणहरु सङ्कलन तथा ब्यबर गरि प्रदेश, जिल्ला तथा स्थानीय तहगत रुपमा तथ्यांक तयार गरिनेछ।
- पर्यटन विकासको लागि आवश्यक क्षमता विकास विस्तार गरिनेछ।
- पर्यटकीय स्थल तथा क्षेत्रहरुको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउन सरल प लागि हवाई, रेल, तथा सडक यातायातको पुर्वाधार सुधार तथा भरपर्दो निश्चित गरिनेछ।
- पर्यटकीय सुचना प्रवाह, आवास तथा मनोरञ्जनका सेवा सुविधामा गुण सुधार तथा संख्यात्मक क्षमता वृद्धि गरिनेछ।
- पर्यटकहरुका लागि आवश्यक स्वास्थ्य, फोहरव्यवस्थापन खानेपानीको स्व सञ्चार, सुविधा, सनेस बिक्री, बिक्री व्यवस्था सम्बन्धी गुणस्तर र वातावरणमा अभिवृद्धि गरिनेछ।
- पर्यटन केन्द्र विन्दुमा पर्यटक सेवा केन्द्रहरुको स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

आवधिक योजनाको अन्त्य सम्ममा १३६ वटै स्थानीय तहसंग पर्यटकीय गन्त पहिचान, संरक्षण र विकासका लागि सहकार्य भएको हुने, पर्यटकीय गन्तव्यहरुको वि नक्सांकन भएको हुने, दुई वटा पर्यटकीय सर्किट निर्माण भएको हुने, सबै जिल्ला पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना र पर्यटकीय प्रोफायल तयार भएको हुने, ११ हजार सय ३६ सैय्या सहित पाँच सय ६२ वटा पर्यटकीय होटल एवं लज पुगेको हुने जसबाट ६ लाख ३९ हजार चार सय २६ भारतीय र तीन लाख ४१ हजार सा

३३ समेत गरी पर्यटक आगमन संख्या नौ लाख ८१ हजार एक सय ५८ पुगेको हुने र यसबाट तीन हजार दुई सय २१ जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका हुनेछन्।

परिच्छेद: पाँच

सामाजिक विकास

५.१ शिक्षा

विद्यमान व्यवस्था

राजर्षी जनक, याज्ञवल्क्य, अष्टावक्र, गार्गी, जानकी माता, सलहेश, दिनाभद्री, विद्यापतिको भूमि तथा मिथिला सांस्कृतिक धरोहरको रूपमा पहिचान बनाएको प्रदेश नं. २ तुलनात्मकरूपमा अहिले मानव विकास सूचकाङ्कमा पछि परेको छ। यस प्रदेशको मानव विकास सूचकाङ्क ०.४२१ रहेको छ, जुन प्रदेशहरू मध्येकै सबैभन्दा कमजोर हो। नेपालको कूल साक्षरता ५९.६ प्रतिशत रहेकोमा यस प्रदेशको साक्षरता दर ४९.९ प्रतिशत मात्र रहेको छ, जुन प्रदेशहरू मध्ये सबैभन्दा कम हो। रौतहट जिल्लाको सबै भन्दा कम साक्षरता दर (४९.६ प्रतिशत) र पर्सा जिल्लाको सबै भन्दा बढी साक्षरता दर (५५.९ प्रतिशत) रहेको छ। आधारभूत विद्यालयको संख्या २ हजार ५ सय १८ छन भने माध्यमिक विद्यालयको संख्या ५ सय ९५ रहेको छ जसमध्ये पुस्तकालय भएका विद्यालय ५०१, प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालय ५१, कम्प्युटर शिक्षा पढाई हुने विद्यालय ३०० र विशेष शिक्षा पढाई हुने विद्यालय ४२ रहेका छन। आधारभूत तह (कक्षा १-८) र माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) को खुद भर्ना दर क्रमशः ७९.६ र ३७.९ प्रतिशत रहेको छ। पूर्व प्राथमिक शिक्षा पूरा गरी कक्षा एकमा भर्ना हुनेको संख्या ९० प्रतिशत रहेको छ। आधारभूत तहको सिकाई दर ४० प्रतिशत रहेको छ। लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री र वालमैत्री विद्यालयको संख्या क्रमशः २५, ५ र २० प्रतिशत रहेको छ। अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत २७३ सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरू संचालित छन। उच्च शिक्षा तर्फ एक विश्व विद्यालय र १२६ वटा क्याम्पस संचालनमा रहेका छन। शैक्षिक अवस्था नाजुक रहेका समुदायमध्ये डोम समुदायको जनसंख्या ९,६२१ र हलखोर समुदायको जनसंख्या ३,६२२ रहेको छ।

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई शिक्षाको मौलिक हक सुनिश्चित गरेको छ। आधारभूत एवम् माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य एवम् निशुल्क पाउने हक प्रदान गरेको छ। समान रूपमा समावेशी पहुँचको व्यवस्था गर्न निर्देश गरेको छ। अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत तहसम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व र सो सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी नेपाल

सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको रहेको छ। नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार रहेको छ। अपाङ्ग नागरिकहरूलाई विशेष शिक्षाको माध्यमबाट समेत शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार छ।

शिक्षा क्षेत्रमा विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन भएपनि यस प्रदेशमा सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको अपेक्षाकृत पहुँच सुनिश्चित गर्न सकिएको छैन। शैक्षिक उपलब्धिलाई पनि अपेक्षित रूपमा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

विद्यालय छाड्ने प्रवृत्तिका पछाडि सामाजिक एवम् आर्थिक कारण प्रमुख रूपमा देखापरेका छन्। शैक्षिक सुशासन कमजोर र विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरूको अत्यधिक राजनीतिकरणले यसलाई मलजल गरेको हो। दक्ष एवम् योग्य शिक्षकको अभाव, प्रतिस्पर्धी क्षमता र गुणस्तरमा कमी, नवीनतम विधि र प्रविधिको कम प्रयोग, र घर देखि विद्यालयसम्म बाल मैत्री र सिकाइ मैत्री वातावरणको अभाव रहेको छ। सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकालाई विद्यालयमा प्रवेश गराउन थप समस्या रहेको छ। विद्यालय शिक्षालाई अनिवार्य एवम् निःशुल्क र उच्च शिक्षालाई अनुसन्धानात्मक, व्यवहारिक तथा नव-प्रवर्तनात्मक बनाउनु तथा प्राविधिक शिक्षा मार्फत् सक्षम जनशक्ति उत्पादन गर्दै शिक्षालाई विकाससँग आबद्ध गर्नु, विद्यालयको पूर्वाधार विकास गर्नु, विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालयको दायरामा ल्याउन सकिएको छैन। साथै विद्यालयहरूमा कक्षा कोठा भित्र शैक्षिक सामग्री एवम् गुणस्तरीय अध्ययन अध्यापन गराउन नसक्नु अर्को समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

विद्यालय छाड्ने दरमा कमी ल्याउन व्यवस्थापकीय सुधार गर्नु प्रमुख चुनौती देखा परेको छ। विद्यालय र क्याम्पसहरूको भौतिक पूर्वाधारको सुधारका साथ शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक बीचको सम्बन्ध, सहकार्य र समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउदै लैजानु थप चुनौती रहेको छ। विद्यालय शिक्षा व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय सरकारमा र प्राविधिक शिक्षा र उच्च शिक्षाको व्यवस्थापन प्रदेश सरकारको अधिकार क्षेत्रमा आएको सन्दर्भमा स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकारको शैक्षिक व्यवस्थापन क्षमता बढाउनु चुनौतीपूर्ण छ। प्रदेश विश्वविद्यालयको स्थापना गरी उच्चशिक्षाको गुणात्मक अभिवृद्धि गर्ने अवसर छ।

कृषि शिक्षालाई विद्यालय तहदेखि नै संस्थागत गर्न सकिने संभावना छ। साथै प्राविधिक शिक्षाको विकास हुने उत्तिकै सम्भावना छ। राजर्षी जनक, याज्ञवल्क्य, अष्टावक्र, तथा गार्गीको यस थलोमा पूर्वीय दर्शनका शिक्षण संस्थाहरू बनाउने अवसर छ। सामाजिक न्यायका प्रतिमूर्ति दीनाभद्री, बाबा रविदास, राजा सहलेश, तथा वीर अखाडा लडाकाहरूको इतिहास, माता जानकी तथा श्रीराम, तथा हनुमानको पावन भूमि, मिथिला कला, दलितहरूका सीप, पोखरीहरूको मनोरम ठाउँले यहाँको सांस्कृतिक धरोहरसम्बन्धी प्रादेशिक तथा स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने सम्भावना छ।

क्षेत्रगत सोच

प्रदेशको शैक्षिक व्यवस्थापन व्यवसायिक भइ शिक्षामा गुणात्मक सुधार।

लक्ष्य

प्रदेशको शैक्षिकस्तर राष्ट्रिय औसतभन्दा माथि पुगेको हुने।

उद्देश्य

- शैक्षिक संस्थाहरूमा अध्ययन अध्यापनमा गुणस्तरीय सुधार ल्याउनु।
- प्रारम्भिक बालविकास, शिक्षाको विकास तथा विस्तार गर्नुका साथै विद्यालय छाडने दरमा कमी ल्याउनु।
- स्थानीय तहहरूको शैक्षिक व्यवस्थापनमा सक्षम बनाउनु।
- रोजगारमूलक शिक्षाको प्रवर्द्धनका साथै शिक्षाको पहुँच र गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
- आवश्यक दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्नु।

रणनीति

- माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य सम्पन्न गर्न स्थानीय तहसँग सहकार्य गर्ने।
- भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्था, प्रयोगशाला र सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाएर गुणस्तर सुधार गर्ने।
- निजी विद्यालय, शैक्षिक संस्थाहरू तथा परामर्श संस्थाहरूको नियमन गर्ने।
- अनुगमन मूल्यांकन प्रणाली र शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने।

- निजी, सरकारी, सहकारी, तथा धार्मिक जुनसुकै विद्यालय तथा विश्वविद्यालय एवम् तिनका कलेजमा अध्ययन गर्दा एकै खाले अपेक्षित शैक्षिक गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने।
- मातृभाषामा शिक्षा, मातृभाषा मार्फत शिक्षा, मातृभाषाको विकास तथा मातृभाषा संरक्षण गर्ने।
- माध्यमिक तहमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरूलाई कम्तिमा एउटा आय आर्जनको सीप प्रदान गर्ने।
- प्रदेश तहको शैक्षिक नीति, ऐन, नियमावली, तथा कार्यविधिको खाका बनाई लागू गर्ने।
- प्रादेशिक पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक गुणस्तरको खाका बनाउने।
- दक्ष एवम् योग्य शिक्षक छनौट गरी नवीनतम प्रविधियुक्त तालिमको व्यवस्था गर्ने।
- आधुनिक प्रविधि द्वारा विद्यार्थीमैत्री अध्ययन अध्यापन गराउने नीति लिने।
- नैतिक शिक्षामा आधारित पाठ्यक्रमको विकास गर्ने।

कार्यनीति

- विद्यालय भर्ना कार्यक्रमलाई प्रत्येक वर्ष अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्न अभिभावाकहरूलाई प्रेरित गर्नुको साथै विपन्न परिवारलाई आवश्यक सम्पूर्ण सहयोग उपलब्ध गराइने छ।
- विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरूको अभिभावकहरूसँग अन्तरक्रिया गरी विद्यालय छाड्ने कारण पत्ता लगाई विद्यालयमा टिकाई राख्न व्यवस्था मिलाइने छ।
- बालशिक्षा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाइने छ।
- स्थानीय तहमा नमूना बालविकास केन्द्रको विकास गरिनेछ।
- डोम, मुशहर, चमार, दुसाध र हलखोर जातिका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा ल्याउने, सिकाउने र टिकाउने दरलाई अभिवृद्धि गर्न दलित शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिनेछ।
- अपाङ्ग बालबालिकाहरूको लागि अपाङ्गमैत्री शिक्षाको प्रवन्ध गरिने छ।
- मुख्यमन्त्री बेटी पढाउ, बेटी बचाउ अभियान लाई अझ सशक्त ढङ्गले अगाडि बढाइने छ।

- निम्न आय भएका परिवारमा जन्मिने छोरीहरूको शिक्षाको निरन्तरतालाई कायम राख्न शिक्षा वीमा गर्ने र सुरक्षाको अवस्था लाई समेत अध्ययन गरी आवश्यक व्यवस्था गरिने छ।
- मदरसा शिक्षालाई राष्ट्रिय शिक्षा नीतिको मुल प्रवाहसँग जोडिने छ। योग पद्धतिलाई शिक्षाको अभिन्न अंगको रूपमा शैक्षिक संस्थाहरूमा क्रमश लागू गर्दै विद्यार्थीहरूको शारीरिक एवम् मानसिक विकासमा जोड दिइने नीति सरकारले लिएको छ। साथै विद्यार्थीलाई नैतिकवान बनाउन नैतिक शिक्षालाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्न “प्रदेश प्रमुख” नैतिक शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिनेछ।
- सांस्कृतिक एवम् ऐतिहासिक धरोहरहरूलाई पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको रूपमा विकसित गरी शैक्षिक कार्यक्रमको अंग बनाइनेछ।
- कृषि शिक्षालाई माध्यमिक तहदेखिनै समावेश गर्दै प्रदेशलाई प्राविधिक शिक्षाको केन्द्रको रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण गरिने छ। रोजगार उन्मुख प्राविधिक र व्यवसायिक शिक्षा अबलम्बन गर्न प्रदेश प्राविधिक शिक्षा बोर्डको गठन गरिने छ। त्यसको लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम र छात्रवृत्ति सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ।
- पोलिटेक्निक कलेज स्थापना गरिनेछ।
- प्रदेशस्तरको विश्वविद्यालय, उच्चशिक्षा तथा छात्रवृत्तिसम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तयार गरिनेछ।
- शिक्षण, अनुसन्धान, तथा समुदाय सेवा एकीकृत हुनेगरी विद्यालय तथा उच्च शिक्षालाई सीप उन्मुख, स्तरीय एवम् जनमुखी बनाइनेछ।
- लक्षित वर्गलाई शिक्षामा दिइआएको सुविधालाई अझ प्रभावकारी बनाउँदै मधेश आन्दोलनमा शहादत प्राप्त तथा अशक्त घाइते भएका परिवारलाई शिक्षा आर्जन गर्न विशेष सुविधाको व्यवस्था गरिनेछ।
- प्रदेशमा सञ्चालन हुने स्कुल र कलेजमा स्तरीयता स्थापना तथा अवाञ्छित क्रियाकलाप नियन्त्रणको लागि आवश्यक सुरक्षा तथा वैकल्पिक व्यवस्था कडाईका साथ लागू गरिनेछ।
- अत्यन्त पिछडिएका र दुर्गम क्षेत्रमा साक्षरता अभिवृद्धिको लागि एकल शिक्षक विद्यालयलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- प्रदेशभित्र रहेका विभिन्न पुस्तकालयहरूको स्थापना, आधुनिकीकरण तथा प्राविधिमैत्री बनाइदै लगिनेछ।

- राजविराजमा सञ्चालनमा रहेका कानून अध्ययन कलेजलाई प्रदेश सरकारको आवश्यकता अनुरूप कानून अध्ययन अनुसन्धानका लागि सहयोग गरिनेछ। साथै कानून अध्ययन अध्यापनको आवश्यकतालाई मध्यनजर राख्दै जनकपुरमा कानून महाविद्यालय स्थापनाको लागि पहल गरिने छ।
- भर्ना अभियान र प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय तहलाई सहयोग प्रदान गरिनेछ।
- बालबालिकाको आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गर्न अभिभावकहरूलाई पनि जिम्मेवार बनाइनेछ।
- शिक्षक पुनर्वितरण तथा व्यवस्थापन सहित दक्ष शिक्षकहरूको व्यवस्था र नियमित तालिमहरूको व्यवस्था गरिनेछ। स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा स्थानीय तहलाई सहयोग पुऱ्याइनेछ।
- प्रदेश शिक्षा श्रोत केन्द्र स्थापना गरिनेछ।
- सबै स्थानीय तहहरूमा प्राविधिक शिक्षालयहरू खोलिनेछ।
- शैक्षिक गुणस्तर सुधारको लागि सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई विस्तार गरिनेछ।
- प्रदेश परीक्षा बोर्ड स्थापना गरी सञ्चालन गरिनेछ।
- निजीस्तरमा सञ्चालित विद्यालयहरूको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता बढाइनेछ।
- गुरुकुल, बिहार, मदरसा, खुला एवम वैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि स्थानीय तहलाई आवश्यक सहयोग गरिनेछ।
- प्रत्येक गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूलाई मानकको आधारमा एक अर्काको प्रतिस्पर्धी बन्ने र प्रतिस्पर्धामा अब्बल हुनेहरूलाई पुरस्कृत गर्ने प्रवन्ध गरिने छ।
-

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा आधारभूत तह र माध्यमिक तह को खुद भर्ना दर क्रमशः ९९ र ६० प्रतिशत पुगेको हुने, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री विद्यालयको संख्या क्रमशः १००, ३० र ९० प्रतिशत पुगेको हुने, ६०३ वटा विद्यालयमा कम्प्युटर शिक्षा र ४७ वटा विद्यालयमा विशेष शिक्षा संचालन भएको हुने, सिकाई दर ७० प्रतिशत पुगेको हुने, अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत ३१३ सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरू संचालित भएको हुने, प्राविधिक धारका माध्यमिक विद्यालय १३६ पुगेको हुने, उच्च शिक्षा तर्फ तीन वटा विश्वविद्यालय र १४० वटा क्याम्पस संचालनमा रहेका हुनेछन्। साक्षरता दर (५ वर्ष वा सो भन्दा भन्दा माथि) ९७ प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

५.२ स्वास्थ्य

विद्यमान अवस्था

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने एवम् स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच प्राप्त हुने विषयलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ। प्रदेशको एकल जिम्मेवारीमा स्वास्थ्यसेवा तथा पोषण सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, गुणस्तर मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन, र प्रदेशस्तरीय उपचार केन्द्र तथा सेवाको गुणस्तर निर्धारण, दर्ता, सञ्चालन अनुमति, व्यवस्थापन र नियमन पर्दछ।

जेष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य, वंशानुगत तथा जन्मजात रोगहरूको सम्बोधन, वातावरणीय तथा व्यवसायजन्य स्वास्थ्य, गुणस्तरीय औषधी आदिका सम्बन्धमा राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति २०७१ ले समग्र नागरिकहरूको स्वास्थ्य अवस्था सुधार गर्ने अग्रगामी कार्यसूची तय गरेको छ।

यस प्रदेशको स्वास्थ्य सम्बन्धि प्रमुख सूचकहरू हेर्दा आ.व. ०७५/७६ मा औसत आयु ७०.४ वर्ष, आधा घण्टाको दुरीमा स्वास्थ्य संस्थामा पहुँच भएको जनसंख्या ८४ प्रतिशत, मातृ मृत्यु दर प्रति लाख जिवित जन्ममा २३९, बाल मृत्यु दर प्रति हजार जिवित जन्ममा (५ वर्ष मुनी) ५२, पूर्ण खोप भरेज ६५ प्रतिशत रहेको छ। त्यसै गरी किशोरावस्थामा गर्भ धारण गर्नेको संख्या २७ प्रतिशत, परिवार नियोजनका साधन प्रयोग दर ४८ प्रतिशत, कुपोषण (पुङ्कोपन) को दर (५ वर्ष मुनीका बालबालिका) ३७ प्रतिशत, नसर्ने रोगको भार १९ प्रतिशत, स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली १०० प्रतिशत, विशिष्टिकृत अस्पताल एक, अस्पताल संख्या १३, अस्पताल शैय्या संख्या ६५५, आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीको सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्था ६१ रहेको स्थिति छ। त्यस्तै दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुति हुने ४९ प्रतिशत, महिला र बाल बालिकामा रक्त अल्पता क्रमशः ५८ र ५९ प्रतिशत, बाल विवाह २६ प्रतिशत रहेको अवस्था छ।

प्रमुख समस्या

विपन्न, सीमान्तकृत र जोखिमपूर्ण अवस्था मा रहेका वर्ग, क्षेत्र तथा समुदाय गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बाहिर छन्। स्वास्थ्य सेवा नाफामूलक र बजारीकरणको शिकार भएको छ। किटजन्य र नसर्ने रोगहरूको बढोत्तरी महत्वपूर्ण समस्याको रूपमा देखापर्न थालेको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्नेहरू सामान्य उपचारका लागि शहर जाने

बाध्यता रहेको छ। अति संक्रामक रोग वा नयाँ देखापर्न सक्ने महामारीजन्य रोगहरूको यथोचित नियन्त्रण नहुनु, प्राकृतिक विपदबाट मानवीय स्वास्थ्यमा पर्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न नसकिनु, ग्रामीण क्षेत्रहरूमा सर्वसुलभ तथा गुणस्तरीय विशेषज्ञ सेवा उपलब्ध गराउन नसक्नु, निःशुल्क गुणस्तरीय औषधिको सर्वसुलभ पहुँच नहुनुका साथै औषधिको समुचित प्रयोग नगर्नु, कमजोर नियम प्रणाली समस्याका रूपमा रहेका छन्। यस प्रदेशका जिल्लाहरू पूर्ण खोपयुक्त घोषणा हुन बाँकी छन्।

चुनौती तथा अवसर

स्वास्थ्य कार्यक्रम जनमुखी हुनसकेको छैन। स्वास्थ्यकर्मीको परिचालन र वितरणमा असमानता भएको देखिन्छ। जनसङ्ख्याको अनुपात र गतिशिलताका आधारमा स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्थापना गरी स्वास्थ्य सेवालाई विस्तार गर्नु चुनौती छ। साथै यस प्रदेशमा अति सघन मानवीय बसोबास रहेकोले पनि संक्रामक रोग रोकथाम गर्न चुनौती भएको छ।

मातृ मृत्युदर, शिशु मृत्युदरमा कमी ल्याउनु, ५ वर्षमुनिका बालबालिका, प्रजनन उमेर समूहका महिलामा हुने न्यून पोषणको समस्यालाई कम गर्ने, महिलामा हुने वढदो रक्तअल्पता कम गर्ने, बढ्दो अधिक पोषणको समस्यालाई नियन्त्रण गर्ने, जलवायु परिवर्तन, असुरक्षित खाद्यान्न, प्राकृतिक विपद् तथा दुर्घटनाबाट मानवीय स्वास्थ्यमा पर्ने जोखिम न्यून गर्नु, नसर्ने प्रकृतिका रोगहरूलाई न्यूनीकरण गर्नुका साथै भरपर्दो उपचारका लागि वित्तीय स्रोतको व्यवस्था, निःशुल्क रूपमा छरिएका सेवा सुविधाहरूलाई बीमाको दायराभित्र ल्याउनु चुनौतीपूर्ण छ।

निःशुल्क वितरण गरिने औषधी आवश्यकताका आधारमा उपलब्ध गराउनुका साथै त्यसको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु, स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको नियमित नियमन र अनुगमन गर्नु गराउनु स्वास्थ्य क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन्। मातृ तथा शिशु स्वास्थ्यको क्षेत्रमा प्रगति भएता पनि भौगोलिक विकटता र आर्थिक विपन्नता भएका ठाउँमा मातृ मृत्युदर र नवजात शिशु मृत्युदरमा अपेक्षाकृत कमी आएको छैन।

संविधानले दिएको स्वास्थ्य अधिकार आम जनताले उपभोग गर्न पाएका छैनन्। संघीय संरचना अनुरूप स्वास्थ्य केन्द्रहरू प्रदेश र स्थानीय तहमा पुनःसंरचित भइसकेका छैनन्। स्वास्थ्यमा निजी क्षेत्रको लगानीलाई आम नागरिकको हितमा प्रभावकारी बनाउन र उपयुक्त ठाउँमा लगानी वृद्धि गर्न सकिएको छैन।

औषधी उपकरण आदिको मापदण्ड अनुसारको गुणस्तरयुक्त आपूर्ति हुन सकेको छैन।
खरिद प्रक्रिया व्यवस्थित हुन सकेको छैन।

क्षेत्रगत सोच

गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच।

लक्ष्य

- जवाफदेही र समतामूलक स्वास्थ्य सेवा प्रणाली विकास भएको हुने।
- नागरिकलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाहरू सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध भएको हुने।

उद्देश्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु।
- जनस्वास्थ्य प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा देखा पर्ने जोखिम तत्वको न्यूनीकरण गर्नु।

रणनीति

- आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विस्तारका साथै गुणात्मक सुधार गर्ने।
- विशिष्टकृत स्वास्थ्य सेवाका लागि अस्पतालहरूको दक्षता बढाउने।
- स्वास्थ्य उपचारका बैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन र प्रवर्द्धन गर्ने।
- सबै प्रकारका स्वास्थ्य र पोषणसम्बन्धी जनजागरण अभियान स्थानीय भाषाहरूमा सञ्चालन गर्ने।
- स्वास्थ्य सेवा विस्तारमा समुदायको सहभागिता बढाउने र सार्वजनिक निजी क्षेत्रको साझेदारी बढाउने।

कार्यनीति

- स्वास्थ्य क्षेत्रमा सार्वजनिक निजी सहभागिता तथा साझेदारीको सम्भावनाको क्षेत्र पहिचान गरिनेछ।
- नारायणी अस्पताल, वीरगंजलाई हृदयरोग केन्द्रको रूपमा विकास गरिने छ। जनकपुर अस्पतालमा हृदयरोग उपचारको लागि काठमाडौँको गंगालाल अस्पतालको युनिट खडा गरी हृदयरोग सन्दर्भमा अत्याधुनिक उपचारसेवा जनकपुरमै उपलब्ध गराइनेछ। साथै यस अस्पताललाई ५०० शैया क्षमताको बनाइनेछ।

- गजेन्द्र नारायण सिंह अस्पताललाई स्तरोन्नति गरिनेछ।
- रामराजा प्रसाद सिंह स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान, राजविराजको स्थापना र विकासमा सहयोग गरिनेछ।
- महिलाहरूको स्वास्थ्य स्थितिमा सुधार ल्याउन सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रमलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछ। साथै गुणस्तरीय प्रसूति सेवा प्रदान गर्न स्थानीय तहहरूसँग समन्वय गरी प्रत्येक पालिकामा वर्थिङ्ग सेन्टर स्थापना गरिनेछ।
- मदिरा लगायत अन्य लागू पदार्थको उत्पादन, आयात, व्यापार, बेचबिखन र सेवनमा मापदण्ड लागू गरी नियमन र नियन्त्रण गरिनेछ।
- योग, आयुर्वेद, होमीयोप्याथी तथा अन्य प्राकृतिक र बैकल्पिक चिकित्सा प्रणालीहरूको संरक्षण सम्बर्द्धनमा जोड दिदै यस प्रणालीहरूलाई अस्पतालहरूसँग क्रमशः आबद्ध गरिदै लगिनेछ।
- विरामीको चाप रहेका जिल्ला अस्पतालहरूलाई क्षमता विस्तार र सेवाको गुणस्तर सुधार गरिनेछ।
- प्रादेशिक आयुर्वेद अस्पताल, जनकपुरलाई १५० शैयाको प्रादेशिक अस्पताल बनाइनेछ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरूमा दरबन्दी अनुसार दक्ष स्वास्थ्य जनशक्ति उपलब्ध गराइनेछ।
- स्वास्थ्य बीमालाई प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गरी स्वास्थ्य सेवामा पहुँच अभिवृद्धि गरिनेछ।
- गुणात्मक स्वास्थ्य सेवा प्रवाहकालागि सरकारी, निजी, सामुदायिक एवम् सहकारी क्षेत्रको संयुक्त व्यवस्थापन प्रोत्साहित गरिनेछ।
- किशोर किशोरीहरूलाई प्रजनन अधिकार, प्रजनन स्वास्थ्य, लागू औषधी दुर्व्यसनी सम्बन्धी शिक्षा सम्बन्धि जनचेतना सञ्चालनमा सहयोग गरिनेछ।
- स्थानीय तहको सहकार्यमा नागरिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने खाद्यपदार्थको विज्ञापन र बजार प्रवर्द्धनलाई निरुत्साहीत गरिनेछ।
- पोषणयुक्त खाना र आहार विहारको सवालमा चेतना अभिवृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा शत प्रतिशत नागरिकको आधा घंटाको दुरीमा स्वास्थ्य संस्थामा पहुंच पुगेको हुने, मातृ मृत्यु दर प्रति लाख जिवित जन्ममा १३०, बाल मृत्यु दर प्रति हजार जिवित जन्ममा (५ वर्ष मुनी) २० मा झरेको हुने, पूर्ण खोप कभरेज १०० प्रतिशत भएको हुने, परिवार नियोजनका साधन प्रयोग दर ७० प्रतिशत पुगेको हुने, कुपोषण (पुङ्कोपन) को दर २५ प्रतिशत र नसर्ने रोगको भार १० प्रतिशतमा झरेको हुने, महिला र बाल बालिकामा रक्त अल्पता क्रमशः ३० र २५ प्रतिशतमा झरेको हुने र ९५ प्रतिशत महिलाले दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसूति सेवा लिएका हुने र १० वटा महामारी तथा स्वास्थ्य विपद व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना भएका हुनेछन्। यसबाट स्वास्थ्य अवस्था मा सुधार आई अपेक्षित आयु (जन्म हुदाको वखत) ७३ वर्ष पुगेको हुनेछ।

५.३ जेष्ठ नागरिक र अपाङ्गता

विद्यमान अवस्था

नेपालीको औसत आयु बढेर ६९ वर्ष पुगेको छ। नेपालमा जेष्ठ नागरिकको जनसङ्ख्या क्रमिक रूपमा बढ्दै गएको छ। सामाजिक सुरक्षा र गरिबी निवारण संविधानतः सङ्घको अधिकार क्षेत्रका विषय रहेका छन्। जेष्ठ नागरिक, दिव्याङ्ग र अशक्तहरूको व्यवस्थापन स्थानीय तहको अधिकार सूची भित्र रहेको छ। प्रदेशले सामाजिक सुरक्षा तथा जेष्ठ नागरिक र दिव्याङ्ग व्यक्तिहरूको जीवनयापन व्यवस्थापनमा साझा अधिकारहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ।

प्रदेशमा आ.व. ०७५/७६ को स्थिति हेर्दा जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता मैत्री सार्वजनिक पूर्वाधार १० प्रतिशत रहेको, रोजगारी तथा पुनर्स्थापना भएका अपाङ्गता भएका व्यक्ति २० प्रतिशत, जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र तीन र जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र एक रहेको अवस्था छ।

प्रमुख समस्या

राज्यप्रदत्त सामाजिक सुरक्षा, सुविधा, क्षमता उपयोग जस्ता कार्यक्रमले मात्र जेष्ठ नागरिकप्रति राज्यको जिम्मेवारी पूरा हुँदैन। समाजमा जेष्ठ नागरिकप्रतिको सकारात्मक भावनाको विकास नहुँदासम्म जेष्ठ नागरिकको उचित रेखदेख एवम् व्यवस्थापन हुन सक्दैन। जेष्ठ नागरिकले अनुभव गर्ने विभेद, अनादर असमानता र अपहेलनाका कारण उनीहरूको भूमिका गौण हुँदै गइ बोझिलो जीवन यापन हुनु नै प्रमुख समस्या हो। जेष्ठ

नागरिकको विशिष्ट प्रकृतिको विशेषज्ञता र क्षमतालाई राज्यले उपयोग गर्न नसक्नु अर्को ठूलो समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

एकल परिवारको अवधारणा, पारिवारिक न्यून बचत र औसत आयुमा वृद्धिका कारण जेष्ठ नागरिकको जीवन व्यवस्थापन कठिन बन्दै गएको छ। जेष्ठ नागरिक शारीरिक तथा मानसिक कारणबाट आफूलाई अन्य नागरिकको तुलनामा विभेद भएको अनुभव गर्छन्। सन्तानले जेष्ठ नागरिकहरूलाई रेखदेख गर्ने प्रवृत्तिमा हास आएको कारणले जेष्ठ नागरिकलाई कसरी उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोगी बनाउने चुनौती देखिएको छ।

जेष्ठ नागरिक र दिव्याङ्ग व्यक्तिहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा, वित्तीय स्रोत, भौतिक सुविधा एवम् हेरविचार व्यवस्थापन चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

जेष्ठ नागरिकको लागि वृद्धाश्रम र दिव्याङ्गहरूको लागि दिव्याङ्ग सहयोग केन्द्रहरू सामाजिक सहयोगबाटै पनि स्थापना र सञ्चालन भएका छन्। गैरसरकारी तथा गैरनाफामूलक संस्थाहरूको सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तरगत विभिन्न संस्थाहरूबाट जेष्ठ नागरिक र दिव्याङ्गहरूलाई आर्थिक उपार्जनमा लगाउन सकिने अवसर रहेको छ।

क्षेत्रगत सोच

जेष्ठ र दिव्याङ्ग नागरिकहरूको सम्मानित जीवन यापन।

लक्ष्य

सबै जेष्ठ र दिव्याङ्ग नागरिकहरूको सम्मानपूर्वक जीवन निर्वाह भएको हुने।

उद्देश्य

जेष्ठ नागरिक र दिव्याङ्गहरूलाई समाजमा भेदभाव रहित सम्मानजनक र सहज ढङ्गले जीवनयापन गर्ने वातावरण तयार गर्नु।

रणनीति

- जेष्ठ नागरिकहरूलाई आधारभूत आवश्यकता प्रदान गरी जीवनको उत्तरार्द्ध सुखद एवम् संतोषप्रद बनाउदै उनीहरूको क्षमताको उपयोग गर्ने।
- दिव्याङ्गहरूलाई जनजीविकाको लागि सहज वातावरण सिर्जना गर्दै उनीहरूको क्षमताको अभिवृद्ध गर्दै सोको उपयोग गर्ने।

कार्यनीति

- सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा जेष्ठ नागरिकको योग्यता र सीप सम्बन्धी विवरण तयार गरी उनीहरूबाट हुनसक्ने प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष योगदानको लेखाजोखा तयार गरिनेछ।
- जेष्ठ नागरिकहरूको ज्ञान र अनुभवको सदुपयोग गरिनेछ।
- भौतिक संरचनाहरू दिव्याङ्गमैत्री निर्माण गरिनेछ।
- विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार दिव्याङ्गमैत्री बनाइनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता मैत्री सार्वजनिक पूर्वाधार ४५ प्रतिशत र रोजगारी तथा पुनर्स्थापना भएका अपाङ्गता भएका व्यक्ति ५० प्रतिशत पुगेका हुनेछन। त्यसैगरी सबै स्थानीयतहलाई जेष्ठ नागरिकको सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सहयोग भएको हुने, जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र ९ र जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र ९ वटा स्थापना भएको हुने, १२० जना अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सार्वजनिक क्षेत्रमा रोजगारी श्रृजना भएको हुनेछ।

५.४ महिला सशक्तिकरण

विद्यमान अवस्था

" यत्र नारी पूज्यन्ते, रमन्ते तत्र देवता " मा आधारित मान्यता अनुरूप शक्ति, ज्ञान र समृद्धिको द्योतक महिलालाई जगत जननीको रूपमा लिने प्रदेशमा महिलाको जनसङ्ख्या ५२.४ प्रतिशत छ। आधार वर्ष ०७५/७६ को तथ्यांकको आधारमा यस प्रदेशमा महिला साक्षरता ३९ प्रतिशत छ। १५ देखि १९ (किशोरावस्था) वर्षको उमेरमा गर्भवती हुनेको सङ्ख्या २७ प्रतिशत छ। त्यस्तै लैङ्गिक असमानताको राष्ट्रिय सूचकलाई नै प्रदेशको समेत आधार लिँदा ०.४७६ रहेको, महिला परिवार मूली १३.६ प्रतिशत रहेको, सम्पत्ति माथिको महिलाको स्वामित्व (घर जग्गा) १०.७ प्रतिशत रहेको, पुरुषको तुलनामा महिला श्रम सहभागिता दर ६५.३ प्रतिशत रहेको, आर्थिक प्रतिष्ठनमा महिलाको संलग्नता २४.४ प्रतिशत रहेको, एकल महिला संजाल ८ वटा गठन भएको, शारिरिक तथा यौन हिंसा भोगेका महिला (१५-४९ वर्ष) ६.१ प्रतिशत रहेको अवस्था छ।

पछिल्ला वर्षहरूमा स्वास्थ्य सेवाका सूचकका रूपमा रहेका अपेक्षित औषत आयू, मातृ मृत्युदर, बाल मृत्युदरमा सुधार हुँदै गए पनि ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्नेहरू सामान्य उपचारका लागि शहर आउनुपर्ने बाध्यता रहेको छ।

यस प्रदेशका जम्मा ५.७ प्रतिशत महिलाले साताको एकपटक पत्रिका पढेको देखिन्छ भने २७.७ प्रतिशत महिलाले रेडियो सुन्ने र ४९.६ प्रतिशत महिलाले टेलिभिजन हेर्ने गरेको देखिन्छ। यो प्रदेशका जम्मा ४.१ प्रतिशत महिलाको मात्रै तीनै थरी सञ्चारमा पहुँच रहेको छ। प्रदेश २ का ८.२ प्रतिशत महिलाको इन्टरनेटमा पहुँच देखिन्छ।

नेपालको संविधानले समतामूलक समाजको परिकल्पना गर्दै महिला हक स्थापित गरेको छ। महिला हक अधिकारको प्रत्याभूति दिलाउन प्रदेश सरकारले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रममा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण तथा सशक्तिकरणका माध्यमबाट लैङ्गिक हिंसा भेदभावको अन्त्य गर्ने र असहाय र महिलाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी जीवनस्तर सुधार गर्ने उल्लेख गरेको छ। प्रदेश सरकारले सृजना गर्ने रोजगारीका अवसरहरूमा महिलालाई ५० प्रतिशत आरक्षण दिने नीति अवलम्बन गरेको छ।

प्रमुख समस्या

लैङ्गिक असमानता, घरेलु हिंसा, दहेज प्रथा, बालविवाह, डायन (बोक्सी), छुवाछुत जस्ता सामाजिक कुरीतिका कारण महिला माथि हुने हिंसा विद्यमान छ। यी बिसङ्गतिहरूलाई समाजबाट निर्मूल पार्ने काम चुनौतीपूर्ण छ।

सबै प्रकारका सामाजिक, आर्थिक गतिविधिहरूमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता बढ्न नसक्नु यस क्षेत्रको मुख्य समस्या हो। महिलाहरूको श्रम योगदान राष्ट्रिय आर्थिक गणनामा आउन नसक्दा आज पनि आर्थिक सामाजिक विभेदका शिकार भएका छन।

चुनौती तथा अवसर

लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरण र महिला सशक्तिकरणका माध्यमबाट लैङ्गिक हिंसा, असमानता र भेदभावको अन्त्य गर्नु यस क्षेत्रको प्रमुख चुनौती हो। समाजमा विद्यमान कुरीतिहरूको अन्त्य तथा किशोरी शिक्षा प्रबर्द्धन थप चुनौती हो।

स्थानीय तह र प्रदेशमा राजनैतिक स्तरमा उल्लेख्य सङ्ख्यामा महिला प्रतिनिधित्व सुनिश्चित भएको छ। प्रदेश सरकारको बेटी पढाउ बेटी बचाउ अभियान मार्फत महिलाको सर्वाङ्गिक विकासमा थप प्रयत्न भएको छ।

क्षेत्रगत सोच

लैङ्गिक समानता र सामाजिक न्यायमा आधारित समाज निर्माण।

लक्ष्य

विकासका हरेक क्रियाकलापमा महिला र पुरुषको समान सहभागिता कायम भएको हुने।

उद्देश्य

- समाजका हरेक वर्गका महिलाहरूको समतामूलक र अर्थपूर्ण सहभागिता वृद्धि गराई मूलप्रवाहीकरण र सशक्तिकरण गर्नु।
- आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक लगायतका क्षेत्रमा महिलाको सार्थक सहभागिता सुनिश्चित गर्नु।
- कुरीतिजन्य परम्परा हटाई महिलाको मानव अधिकार सुनिश्चित गर्नु।

रणनीति

- चेतनामूलक लैङ्गिक सशक्तिकरणद्वारा अर्थपूर्ण ढङ्गबाट महिला सहभागिता बढाउने।
- आधारभूत स्वास्थ्य, शिक्षा तथा रोजगारीका विभिन्न अवसरमा महिलाको पहुँच अभिवृद्धि गरी रोजगारी सुनिश्चित गर्ने।
- समतामूलक समाज निर्माणमा सहयोग गर्ने

कार्यनीति

- महिला सशक्तिकरणका लागि विभिन्न किसिमका उद्यमशिलता विकास तथा चेतनामूलक कार्यक्रम सन्चालन गरिनेछ।
- महिला हिसालाइ न्यूनिकरणको लागि विभिन्न किसिमका अभियान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- विपन्न महिलाहरूलाई सीपमूलक व्यवसाय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा आवश्यक सहयोग पुऱ्याइनेछ।
- गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाको प्रजनन स्वास्थ्य र पोषणयुक्त खानपानको अधिकारलाई सुनिश्चित गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा महिला घर परिवार मूली २० प्रतिशत र पुरुषको तुलनामा महिला श्रम सहभागिता दर ८० प्रतिशत पुगेको हुने, शारिरिक तथा यौन हिंसा भोगेका महिला (१५-४९ वर्ष) ३ प्रतिशतमा झरेको हुने, सम्पत्ति माथि महिलाको स्वामित्व २० प्रतिशत र इन्टरनेटमा २५ प्रतिशत महिलाको पहुँच पुगेको हुने, आर्थिक प्रतिष्ठानमा महिलाको संलग्नता ३३ प्रतिशत पुगेको हुनेछ। परिणाम स्वरूप लैङ्गिक असमानता सूचक ०.३५ मा झरेको हुनेछ।

५.५ बालबालिका

विद्यमान अवस्था

प्रदेशमा १८ वर्ष मुनिका बालबालिकाको सङ्ख्या ११ लाख ५३ हजार ८०९ रहेको छ। संविधानले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति गरे अनुरूप प्रदेश सरकारले बालमैत्री स्थानीय शासनको प्रोत्साहन गर्ने र बालक्लब, बालसंजाल गठन गरी सचेतना फैलाउन स्थानीय सरकारलाई सहयोग प्रदान गर्ने नीति लिएको छ। बालबालिकाका क्षेत्रमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गरिएका छन्। विद्यालय तहमा र समुदाय स्तरमा बालसंजाल, बालक्लबहरू गठन भई क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भईरहेका छन्। विद्यालय नजानेमा मुस्लिम र दलित समुदायका बालबालिका बढी छन्। भविष्यका कर्णधारका रूपमा रहेका बालबालिकाहरू लाई उचित शैक्षिक वातावरण र अवसरहरू प्रदान गरी मानवीय पूँजीको विकास गर्नु जरुरी छ।

आ.व. ०७५/७६ को स्थितिलाई हेर्दा कुपोषणको शिकार अन्तर्गत पुडकोपन भएका (५ वर्ष मुनीका बालबालिका) ३७ प्रतिशत रहेका छन्। १ देखि १४ वर्षका उमेर समूहका ८३.८ प्रतिशत बालबालिकाले स्याहार गर्नेबाटै शारिरीक कष्ट पाएका छन्। ६ देखि ५९ महिनासम्मका बालबालिकामा भिटामीन ए को प्रयोग भएका संख्या ७८ प्रतिशत रहेको छ ।

वालश्रम (१८ वर्ष मुनी) ३७.४ प्रतिशत, वाल गरिवी दर (५ वर्ष मुनी) ३५.१२ प्रतिशत, वाल कुपोषण (५ वर्ष मुनीका वच्चामा ख्याउटेपन) दर १४.४ प्रतिशत, पूर्ण खोप ६५ प्रतिशत, जन्म दर्ता ४५ प्रतिशत र वाल मृत्यु दर प्रति हजार जिवित जन्ममा ५२ रहेको देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

बालबालिकाको स्वास्थ्य र शिक्षामा गरिएको लगानी तथा सञ्चालित कार्यक्रमहरूबाट विपन्न परिवारका बालबालिकाले लाभ लिन नसक्नु नै प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ। गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य सेवामा बालबालिकाको पहुँच नहुनु, बालश्रमको अवस्था विद्यमान रहनु, बालविवाह, बाल हिंसा, यौन दुर्व्यवहार जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन्। बालबालिका स्वास्थ्य लक्षित नीति तथा संरचना स्थानीय समुदाय केन्द्रित हुनसकेको छैन।

चुनौती तथा अवसर

सामाजिक प्रचलन सँग जोडिएको दहेज, बालविवाह सम्बन्धी कुरीति हटाइ सामाजिक स्तरको चेतना बढाउने र नागरिलाई बालबालिकाको शिक्षा स्वास्थ्य प्रति जागरुक गराउनु चुनौतीपूर्ण छ।

बालश्रम, बालयौन दुर्व्यवहार निर्मुल गर्नु, लागूपदार्थ दुर्व्यसनबाट किशोर किशोरीलाई मुक्त राख्नु, विद्यालय लगायत सार्वजनिक संस्थाहरूको संरचना बालमैत्री निर्माण गर्नु थप चुनौती हुन।

बालबालिकाका हक- हितका लागि सञ्चालित कार्यक्रम तथा संस्थाहरूको संयुक्त प्रयासमा बालमैत्री स्थानीय तहहरू बनेका छन्। सामाजिक कुरीति लगायत हानीकारक व्यवहारप्रति अवज्ञा गर्ने र समुदायस्तरमा सामाजिक चेतना फैलाउन सहयोग पुगेको छ।

बालबालिकालाई विभेद गर्ने र बालबालिकाको विकासमा अवरोध श्रृजना गर्ने मौजुदा ऐन, नियम, कुरीति र परम्परालाई समयानुकूल संशोधन, खारेज र सुधार गर्नु एवम् समुदायलाई बालअधिकार र बालविकास प्रति संवेदनशिल बनाई सबैमा उत्तरदायित्व र स्वामित्वको बोध गराउनु तथा बालबालिकाको क्षेत्रमा कार्यरत संस्थाको संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्नु चुनौतीको रूपमा रहेकोछ।

क्षेत्रगत सोच

बालबालिकाको आत्मसम्मानका साथ अधिकारको पूर्ण सुनिश्चितता ।

लक्ष्य

बालबालिकालाई प्राप्त मौलिकहकको पूर्ण कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बालअधिकारहरू प्रत्याभूत भएको हुने।

उद्देश्य

- बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गिक विकास हुने गरी बालअधिकारको पूर्ण प्रत्याभूति दिलाउनु।
- बालमैत्री तथा किशोर किशोरीमैत्री वातावरणको निर्माण गर्नु।

रणनीति

- विशेष संरक्षणको आवश्यकतामा रहेका सबै बालबालिकाको अधिकार सुनिश्चित गर्ने।
- बालबालिकाका सर्वाङ्गिक विकासको लागि सहयोग पुऱ्याउने किसिमका नीति, कानून, कार्यविधि निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने।
- सबै किसिमका शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, परित्याग, उपेक्षा, शोषण वा यौन दुर्व्यवहारबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्ने,

कार्यनीति

- विशेष संरक्षणको आवश्यकता रहेका सबै बालबालिकाहरूलाई संरक्षण प्रदान गर्नको लागि विशेष व्यवस्था गरिनेछ।
- प्रदेशलाई बालश्रम र बालविवाह मुक्त बनाइनेछ।
- न्यून आय भएका परिवारका बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको उचित प्रवन्ध मिलाइनेछ।
- बालबालिका हकहित संरक्षण गर्न प्रादेशिक कानून तर्जुमा गरी संस्थागत संरचना बनाइनेछ।
- बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सुविधाको सुनिश्चितता गरिनेछ।
- बालबालिकाप्रतिको सबै प्रकारका विभेद अन्त्य गरिनेछ।
- बालन्याय प्रणालीलाई सुदृढ गरिनेछ।
- विद्यालय छोड्ने र विद्यालय शिक्षाबाट वञ्चित बालबालिकाहरूलाई प्राथमिकता दिदै व्यवसायिक, प्राविधिक तथा वैकल्पिक विद्यालय शिक्षाको विकास र विस्तार गरिनेछ।
- विपन्न, सीमान्तकृत, जोखिमपूर्ण, वञ्चित अवस्था र अष्टचारो परिस्थितिका बालबालिकाको हितलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछ।
- सामाजिक सुरक्षामा बालबालिकाको पहुँच बढाइनेछ।

- बालमैत्री शासन प्रणाली विकासका लागि स्थानीय तहहरूलाई बालबालिका सम्बन्धी कार्यक्रमहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।
- बालमैत्री घर, समाज, समुदाय, गाउँ र शहरको निर्माणका लागि प्रयत्न गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा पूर्ण खोप १०० प्रतिशत र जन्म दर्ता १०० प्रतिशत पुगेको हुने, बाल मृत्यु दर प्रति हजार जिवित जन्ममा २० मा झरेको हुने, ५ वटा स्थानीय तह सडक बालबालिका विहिन भएको हुने र ८ वटा अनाथ बालबालिका पूनर्स्थापना केन्द्र स्थापना भएका हुनेछन्। यस अवधिमा बाल कुपोषण दर ७ प्रतिशत र बाल गरिवी दर (५ वर्ष मुनी) १८ प्रतिशतमा झरेको हुनेछ। परिणामस्वरूप बालबालिका सम्बन्धि सबै महत्वपूर्ण सूचकहरूमा सुधार आई बालश्रम (१८ वर्ष मुनी) १७.२ प्रतिशतमा झरेको हुनेछ।

५.६ युवा तथा खेलकुद

विद्यमान अवस्था

नेपालको कूल जनसङ्ख्याको ४०.३५ प्रतिशत युवा (१६देखि ४० वर्षका) रहेका छन्। युवाको विकास र सहभागिताका लागि राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय लक्ष्यहरू छन्। यस समूहबाट जनसाङ्ख्यिक लाभ लिन नसक्दा खाडी मुलुकमा रोजगारका लागि जानुपर्ने बाध्यता छ। ७७ जिल्ला मध्ये सबैभन्दा बढी वैदेशिक रोजगारीमा जाने जिल्लाको रूपमा प्रदेश दुईको धनुषा जिल्ला रहेकोछ। आर्थिक वर्ष २०७४।०७५ मा यो जिल्लाबाट मात्रै ३९ हजार ७७९ जना रोजगारीका लागि विदेशिए।

"खेलाईत युवा खिलखिलाईत प्रदेश" प्रदेश सरकारको अभियानलाई सार्थक पाउँदै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरको प्रतियोगिताहरूमा फुटबल, कराँते र क्रिकेट खेलहरूमा युवावर्गको सहभागिता र प्रतिस्पर्धात्मक प्रस्तुति स्तरीय हुनसकेको छ। फुटबल, क्रिकेट, कबड्डी, कुस्ति, भलिबल, पौडी आदि खेलहरूमा प्रदेशका युवाहरूको प्रदर्शन राम्रो रहेको तथा यी खेल विधाहरूमा प्रदेशले राम्रो फड्को मार्ने सम्भावना छ। खेललाई पर्यटनको दृष्टिकोणबाट समेत विकास गर्दै आर्थिक समृद्धि र पृथक प्रदेश पहिचान स्थापित गर्न सकिनेछ।

आ.व.०७५/७६ को स्थिति हेर्दा शिक्षा, रोजगारी वा तालिम नभएका युवा (१५-२४ वर्ष उमेर समूह)को संख्या ४८.३ प्रतिशत रहेको, युवा बेरोजगारी (१५-२४ वर्ष उमेर समूह) र २५-३९ उमेर समूहको क्रमशः ३३.१ र १८.९ प्रतिशत रहेको, खेलकुद तर्फ

राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय खेलमा पदक प्राप्ति (प्रति सय खेलाडी) १५ रहेको, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका खेलाडी ७५ रहेको अवस्था छ।

प्रमुख समस्या

युवा वर्गलाई कृषिमा आकर्षित गर्न सार्वजनिक एवम् सहकारी समेतको माध्यमबाट कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छैनन्। कृषिलाई गरिबी न्यूनीकरण र रोजगारी सृजनाको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा विकास गरी विदेश पलायन भएका युवा जनशक्तिलाई स्वदेश फर्किने वातावरण सृजना गर्नको लागि कृषिको यान्त्रिकीकरण र व्यवसायिकीकरण गर्न जरुरी छ।

खेलकुदको लागि नीति, प्रशिक्षण केन्द्र तथा वातावरण पूर्वाधारको अभाव छ। यसलाई पर्यटन लगायत अन्य आर्थिक गतिविधिसंग जोड्न सकिएको छैन।

रोजगारमुलक तालिम कार्यक्रमहरूमा देखिएको दोहोरोपना हटाउनु, वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, भरपर्दो र मर्यादित बनाई अन्तर्राष्ट्रिय श्रम बजारको पहिचान गर्नु, विप्रेषणलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालन गर्नु, उत्पादनमूलक रोजगारीको सृजना गरी गरिबी न्यूनीकरण गर्नु, श्रम बजारमा रहेको सीपयुक्त जनशक्तिको माग र आपूर्तिबीचको असन्तुलनलाई कम गर्नु, योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा पद्धतिलाई जनतासम्म पहुँच पुर्याउनु, रोजगारीसम्बन्धी सूचनालाई सर्वसाधारण सम्म पुर्याउनु रहेका छन्।

चुनौती तथा अवसर

युवाका लागि क्षमता तथा सीपमा आधारित रोजगारीका अवसर सृजना गर्न नसक्नु प्रमुख चुनौती हो। कृषिलाई गरिबी न्यूनीकरण र रोजगारी सृजनाको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा विकास गरि व्यावसायिकीकरण गर्नु जरुरी छ। खेलकुदलाई व्यावसायिकीकरण गर्नु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका क्षमता भएका खेलाडी उत्पादन गर्नु र खेलकुदको लागि पर्याप्त भौतिक पूर्वाधार व्यवस्था गर्ने वित्तीय स्रोत जुटाउनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

जनसङ्ख्यामा युवाहरूको बाहुल्यता रहेको र खेलकुदलाई व्यावसायिक रूपमा ग्रहण गरी खेलकुद क्षेत्रको विकास गर्ने अवसर रहेको छ।

खेलकुद सम्बन्धी अधिकार सङ्घ र प्रदेशको साझा सूची र तीनै तहको साझा सूचीमा छ।

३. क्षेत्रगत सोच

खेलकुद क्षेत्रको समग्र विकास गरी युवाहरूको व्यक्तित्व विकास।

लक्ष्य

युवा जनशक्तिलाई उत्पादनशील बनाइ स्वदेशमै रोजगारी सृजना गरिएको हुने।

राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका खेलाडीहरू उत्पादन भएको हुने।

उद्देश्य

- युवा र बालबालिकाहरूलाई खेलकुदको अवसर प्रदान गर्नु,
- खेलकुदको समग्र विकास गर्नु।

रणनीति

- खेलकुदका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू निर्माण गर्ने।
- नियमित रूपमा प्रदेशस्तरिय राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका खेलकुद प्रतियोगिताहरू आयोजना गर्ने।
- खेलकुदलाई अन्य आर्थिक क्रियाकलापसंग आवद्ध गर्ने।

कार्यनीति

- जोखिममा परेका, अपाङ्गता भएका, सीमान्तीकृत, लोपोन्मुख, अल्पसङ्ख्यक, दलित, मुस्लिम समुदायका युवालाई प्रदेश सञ्चालनका हरेक प्रक्रियामा सक्रिय सहभागिता गराइने छ।
- उच्च माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई क्रमशः निःशुल्क र अनिवार्य बनाउनेतर्फ पहल गर्दै युवाको शिक्षा माथिको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ।
- जलसम्पदा, वन सम्पदा, पर्यटकीय सम्पदा, कृषि, पशुपालन, खानी, वनविज्ञान, जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन लगायतका विषयमा जोड दिई प्राविधिक शिक्षालयहरू स्थापना गर्ने, युवालाई शैक्षिक ऋणको व्यवस्था मिलाउने, विश्वविद्यालय मार्फत उच्च शिक्षाको अवसर प्रदान गर्ने, छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने, विदेशी श्रम बजारमा संलग्न युवाका लागि विशेष शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवाका लागि स्वरोजगार र उद्यम गर्न आवश्यक कार्यक्रम ल्याइनेछ।

- खेलकुदलाई शिक्षाका रूपमा विकास गर्न सबै उच्च माध्यमिक विद्यालय र कलेजहरूमा प्रोत्साहित गरिनेछ।
- स्थानीय तहको सहकार्यमा पालिकाहरूमा खेलमैदान निर्माण गरिनेछ।
- प्रदेशस्तरीय खेलकुद परिषद गठन गरी खेलकुद प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- स्थानीय तहको सहकार्यमा स्थानीय तहमा खेलकुद प्रशिक्षण दिने व्यवस्था गरिनेछ।
- अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय र प्रदेशस्तरको खेलकुद प्रतियोगितामा विजयी खेलाडीलाई प्रदेशमा पनि पुरस्कृत गरिनेछ।
- प्रमुख खेलहरूलाई व्यवसायिकरण गरेर खेलाडीहरूको आयआर्जन बढाउने व्यवस्था गरिनेछ।
- विद्यालय तहमा खेलकुद शिक्षा अनिवार्य गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा शिक्षा, रोजगारी वा तालिम नभएका युवा (१५-२४ वर्ष उमेर समूह)को संख्या ३५ प्रतिशत, युवा बेरोजगारी (१५-२४ वर्ष उमेर समूह) र २५-३९ उमेर समूहको क्रमशः २२ र १२ प्रतिशत मा झरेको हुने, खेलकुद तर्फ राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय खेलमा पदक प्राप्ति (प्रति सय खेलाडी) ३० र, राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका खेलाडी १५० पुगेको हुने, १६ वटा कभर्डहल/रंगशाला निर्माण/स्तरोन्नति हुनुका साथै नियमित खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना भएका हुनेछन्।

५.७ भाषा कला साहित्य तथा सम्पदा संरक्षण

विद्यमान अवस्था

माता जानकी, राजर्षी जनक, श्रीराम हनुमान गार्गी, मैत्रेयी, याज्ञवल्क्य, दिनाभद्री, सहलेश तथा वीर लडाकाहरूको इतिहास भएको पावन भूमि प्रदेश २ का भाषा, साहित्यको आफ्नै युगीन इतिहास छ। प्रदेश भित्र बोलिने मातृभाषाहरूमा ४५.२९ प्रतिशत (२४,४७,९७८) ले मैथिली र १८.५७ प्रतिशत (१,००,३७०) ले भोजपुरी बोल्ने गर्दछन्। मैथिली, भोजपुरी लगायत विविध भाषा, साहित्य र जनक- जानकी सम्बद्ध धार्मिक साँस्कृतिक धरोहर भएको यस प्रदेशमा सय भन्दा बढी जातजाति वसोवास गर्दछन्।

आ.व.०७५/७६ को स्थिति हेर्दा कूल बजेटको ०.०६ न्युन प्रतिशत बजेट विनियोजन भएको, ५० वटा पूरातात्विक मठ, मन्दिर, मस्जिद, ताल तलैया आदिको संरक्षण भएको, मौलिक भाषा, कला साहित्य र सम्पदा संरक्षण सम्बन्धि कार्यक्रम रहेको अवस्था छ।

क्षेत्रगत सोच

प्रदेश भित्रका भाषा, कला र साहित्य तथा संस्कृतिको विकास र जगेर्ना।

लक्ष्य

भाषा, कला, साहित्य संस्कृति र सम्पदाहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन भई मौलिकताको विकास भएको हुने।

उद्देश्य

- प्रदेशका विविध भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु।
- भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृतिको प्रवर्द्धन मार्फत पर्यटकलाई आकर्षित गर्नु

रणनीति

- विद्यमान भाषा, कला, साहित्य र संस्कृतिलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी मौलिकता कायम राख्ने।
- साँस्कृतिक विविधतालाई सदुपयोग गरी वाह्य तथा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने।
- सम्मान र पुरस्कारको माध्यमबाट प्रादेशिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृतिको विकास र प्रवर्द्धन गर्ने।
- विशिष्टकृत वा विस्तारित रूपमा भाषा, कला, साहित्य र साँस्कृतिक प्रतिष्ठानको स्थापना गर्ने।

कार्यनीति

- लोपन्मुख भाषा शिक्षा सञ्चालनको लागि सहयोग गरिनेछ।
- परम्परागत साँस्कृतिक संरक्षणको लागि आवश्यक सहयोग गरिनेछ।
- भाषा र संस्कृति सम्बर्द्धनको लागि स्थानीय तह र सामुदायिक संस्थाहरूलाई परिचालित गरिनेछ।
- विविध जातीहरूका मौलिकता संरक्षण गर्न साँस्कृतिक संग्रहालयहरू निर्माण गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

यस क्षेत्रमा बजेट विनियोजन बढ्दै गई योजनाको अन्तिम वर्षमा कूल बजेटको ०.११ प्रतिशत विनियोजन भएको हुने, २०० वटा पूरातात्विक मठ, मन्दिर, मस्जिद, ताल तलैया आदिको संरक्षण भएको हुने, ३० वटा स्थानीय तहलाई मौलिक भाषा, कला साहित्य र संरक्षण सम्बन्धि कार्यक्रममा सहयोग भएको हुने, ८ वटै जिल्लामा पूरातात्विक सम्पदाहरूको विद्युतीय अभिलेखीकरण भएको हुनेछ।

परिच्छेद: छ

पूर्वाधार

६.१ सडक तथा यातायात

विद्यमान अवस्था

यातायात पूर्वाधार विकासको दृष्टिकोणले प्रदेश २ अन्य प्रदेशहरू भन्दा अग्रणी स्थानमा छ। आ.ब ०७५/७६ को स्थिति हेर्दा दुई किलोमिटरको दुरी भित्र सर्वयाम सडकको पहुँच भित्र रहेको ग्रामिण जनसंख्या ८७.८१ प्रतिशत, सडक घनत्व प्रति सय वर्ग कि.मी. ५८.९५ कि.मी, प्रदेश भित्रको सडकको लम्बाई ३१७० कि.मी र यसमध्ये स्तरोन्नति भएको ५७५ कि.मी, ४० प्रतिशत सडकहरू मापदण्ड लागू भएका, ३५ कि.मी रेल सेवा विस्तार भएको र प्रभावकारी यातायात व्यवस्थापन भएका स्थानीय तहको संख्या १० वटा रहेको अवस्था छ। प्रारम्भ बिन्दु निजगढ रहेको काठमाडौँलाई तराई -मधेश सित जोड्ने ७६ कि.मि. लामो द्रुतमार्ग निर्माणाधीन छ। प्रदेशका मुख्य शहरहरू राजविराज, जनकपुरधाम र सिमरा स्थित विमानस्थल हवाईमार्गबाट काठमाडौँसँग जोडिएका छन्। प्रस्तावित निजगढ अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको प्रारम्भिक काम शुरु भएको छ। यसैगरी भारत विहारको जयनगर देखि नेपालको जनकपुरधामसँग रेलमार्गबाट जोडिएको छ। साथै आर्थिक नगरी विरगंज भारतको कोलकाता एवम् विशाखापटनसँग जोडिएको छ। रेलसेवा तत्काल बर्दिबाससम्म बिस्तार हुने क्रममा छ। भारतको पटनाबाट जनकपुरधाम (१२३ कि.मि.) का लागि नेपालका निजी क्षेत्रका र भारतीय (विहार राज्य परिवहन) बससेवा सञ्चालनमा छन्।

सडक सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन प्रदेशको अधिकार क्षेत्रमा रहेका छन्। यस अन्तर्गत प्रदेश सडकको गुरुयोजना निर्माण, स्तरोन्नति, कार्यान्वयन र नियमन, मर्मत सम्भार र व्यवस्थापन, तथ्याङ्क व्यवस्थापन, यातायात सुरक्षा व्यवस्था र नियमन, सम्भार कोष व्यवस्थापन, र सडक प्रविधि र संस्थागत विकास सम्बन्धी प्रदेशस्तरीय अध्ययन र अनुसन्धान रहेका छन्।

प्रमुख समस्या

सडकहरू स्तरीय, सुरक्षित र भरपर्दो नहुँदा औद्योगिक ढुवानी लागत नघट्नु समस्याको रूपमा रहेको छ। समयमा मर्मत सम्भार हुन नसक्दा सडक पुनःनिर्माण खर्चिलो भएको छ। दीर्घकालिन सोच नराखी हचुवाको भरमा बनेका सडक आफै ढुबानका कारण बनेका छन्।

चुनौती तथा अवसर

निर्माणाधीन सडकहरू कालोपत्रे तथा गुणस्तर सुधार गर्न र सडकको मर्मत सम्भारको लागि लगानी जुटाउनु र लगानीको अधिकतम प्रतिफल सुनिश्चित हुने गरी भरपर्दो यातायात सुविधा वातावरणमैत्री ढङ्गले उपलब्ध गराउनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ। प्रदेश परिवहन सेवा स्थापना एवम् संचालन हुन नसक्नु चुनौती हो।

सडक विकासको लागि चाहिने ज्ञान, अनुभव तथा प्रविधि देशमै उपलब्ध रहेको छ। गुणस्तर कायम राख्न मद्दत मिल्ने निर्माण सामग्री तथा उपकरणहरू सहज उपलब्ध छन्। सडकको विकास र विस्तारले प्राथमिकता पाएको अवसर रहेको छ। स्थानीय तहको स्रोत साझेदारीमा अन्तर स्थानीय तह सडक र यातायात सेवा तथा अन्तर प्रदेश परिवहन सञ्चालन गर्ने अवसर छ। सस्तो ढुवानीका लागि रेलसेवा सहयोगी हुने देखिन्छ।

सोच

सन्तुलित, सुलभ, सुरक्षित, स्तरीय एवम् दिगो सडक पूर्वाधारको विकास।

लक्ष्य

प्रदेशको प्रत्येक शहरबाट अर्को शहरसम्म कम समयमा पुग्न सकिने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसहितका सडक संजालको विस्तार गरी आर्थिक सामाजिक विकास र व्यापार सहजीकरण मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल भएको हुने।

उद्देश्य

- स्तरीय सडकको पहुँचबाट यातायात सुविधालाई सहज बनाइ ढुवानी लागत कम गर्नु।
- सडक पूर्वाधारहरूको उचित संरक्षण मर्मत सम्भार गरी सवारी आवागमन सहज बनाउनु।

रणनीति

- आधुनिक संरचना सहितको गुरु योजनामा आधारित सुरक्षित सडक संजाल विकास गर्ने।
- संस्थागत क्षमताको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिई आधुनिक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्ने।

- प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु प्रतिकूलताका कारण हुने हानी नोक्सानी न्यूनिकरण गर्ने।
- सडकको डिजाइन निर्माण मर्मत सम्भार तथा आधुनिक प्रविधिको उपयोग र यान्त्रिकीकरणमा जोड दिने।
- प्रदेश सरकारको प्राथमिकतामा परेका सडकहरूको निर्माणमा तदारुकता दिने।

कार्यनीति

- सडकले भार बहन गर्ने क्षमता सवारी चाप तथा योगदान लगायत विभिन्न मापदण्डका आधारमा प्रदेशका सडकहरूको बर्गीकरण गरी दीर्घकालीन गुरुयोजना तयार गरिनेछ।
- जग्गा अधिग्रहण भइसकेका सडक वन र सम्बन्धित कार्यालयहरू स्वीकृति र अन्य पूर्वतयारी सम्पन्न भएका सडकको कार्य अगाडि बढाइनेछ।
- सडक सम्बन्धी प्रादेशिक कानून तथा नीतिगत व्यवस्था समय अनुकूल परिमार्जन गरिनेछ।
- प्रदेशका मुख्य शहर र सबै बस्तीहरूमा स्तरीय सडक सञ्जाल बिस्तार गरिनेछ। प्रस्तावित नयाँ सडकहरू हुलाकी सडकलाई कनेक्ट वा इन्टरसेक्ट गर्ने गरी डिजाइन गरिनेछ।
- शहरी क्षेत्रमा भरपर्दो र सहज यातायात प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- बैकल्पिक यातायात पूर्वाधारहरू विकास गरिनेछ।
- निजी तथा सार्वजनिक-निजी साझेदारीलाई प्रोत्साहन गर्दै सुदृढ यातायात प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- सडक बोर्ड नेपालको सहकार्यमा प्रदेशस्तरमा सडक मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था गरिनेछ।
- पर्यटन प्रवर्द्धनका लागि प्रस्ताव गरिएका स्थानहरूलाई सडक मार्गले जोड्न प्राथमिकता दिइनेछ। साथै स्थानिय तह सँग साझेदारीका लागि प्रयत्न गरिनेछ।
- प्रिकास्ट कंक्रीट र अन्य द्रुत निर्माणका प्रविधिहरूलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- हुलाकी राजमार्ग निर्माण सम्पन्न गर्न समन्वय र सहजीकरण गरिनेछ।
- हुलाकी राजमार्ग जोडिने सडकहरू स्तरीय बनाइनेछ।

- प्रदेशको केन्द्र र सीमा क्षेत्रका बस्तीहरूलाई यातायात सुविधासँग जोड्ने गरी विशेष कार्यक्रम र प्रादेशिक सार्वजनिक यातायात सेवा सञ्चालन गरिनेछ।
- प्रदेशस्तरीय गुणस्तर परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना तथा सञ्चालन गरिनेछ।
- भरपर्दो यातायात व्यवस्थाको लागि निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहनका अतिरिक्त प्रभावकारी नियमन गरिनेछ।
- प्रदेश सरकारको लगानी हुने कुनै पनि शहरी सडकमा नालीको व्यवस्था शुरूदेखि नै अनिवार्य गरिनेछ।
- सडक दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि विशेष सतर्कताका उपायहरू अबलमन गर्दै सडक सङ्केत, यात्री प्रशिक्षण, पैदल यात्रुका लागि पेटी, विशेष प्रकाश चिन्ह जडान आदिमा लगानी गरिनेछ।
- विद्यमान सडकको मर्मत सम्भार तथा गुणस्तर सुधार गरिनेछ।
- प्रदेश परिवहन बोर्ड स्थापित गरिनेछ।
- नेपाल सरकारसँगको सहकार्यमा प्रदेशका आठ वटै जिल्लामा रेल यातायात विकास गरिनेछ। साथै जनकपुर बृहद् परिक्रमा सडकमा मेट्रोरेलको विकास गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा प्रदेश भित्रको सडकको कूल लम्वाई ३५०० कि.मी र यसमध्ये स्तरोन्नती भएको सडक ८३० कि.मी भएको हुने, ४५ वटा सडक पुल र २० वटा झोलुङ्गे निर्माण भएको हुने, ८० प्रतिशत सडकहरू मापदण्ड अनुसारका हुने, ६९ कि.मी रेल सेवा विस्तार भएको हुने, १००० कि.मी. सडकमा दायां बायां सडक किनारमा वृक्षारोपण भएको र ३५० वटा ट्राफिक पोष्ट स्थापना एवं सुदृढीकरण भएको हुनेछ। यसबाट सडक घनत्व वृद्धि भई प्रति सय वर्ग कि.मी. ७५.२४ कि.मी पुगेको र १३६ वटै स्थानीय तहमा प्रभावकारी यातायात व्यवस्थापन भएको हुनेछ। परिणामस्वरूप दुई किलोमिटरको दुरी भित्र सर्वयाम सडकको पहुँच भित्र रहेको ग्रामिण जनसंख्या १०० प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

६.२ सौर्य ऊर्जा तथा बायो ग्याँस

विद्यमान अवस्था

नेपालको प्रमुख औद्योगिक क्षेत्र रहेको यस प्रदेशको उर्जा माग हालसम्म राष्ट्रिय प्रसारण मार्फत विद्युत उर्जाको रूपमा आपूर्ति भइरहेको छ। प्रदेशमा जलविद्युत उत्पादनको सम्भावना न्यून रहेको तर बैकल्पिक उर्जाको रूपमा सौर्य ऊर्जाको राम्रो संभावना छ। व्यवसायिक रूपमा उपयोगमा नआउने खाली जमिनमा सौर्य उर्जा उपकरण जडान गरी करीब २२३ मेगावाट सौर्य ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना छ। १५० मेगावाट क्षमताको सौर्य ऊर्जाको प्लान्ट निर्माणका लागि निजी क्षेत्र सँग लगानी सम्झौता भएको छ।

आ.व. ०७५/७६ को अवस्था हेर्दा जम्मा उर्जा खपतमा सौर्य तथा बायोग्याँसको अंश एक प्रतिशत रहेको, वस्तीको लागि सोलारको उपयोग २.२८ प्रतिशत रहेको, गोबर ग्याँस प्रयोग गर्ने परिवार ०.९७ प्रतिशत रहेको, सुधारिएको चुल्होको प्रयोग २७ प्रतिशत रहेको छ।

प्रमुख समस्या

सौर्य ऊर्जा उत्पादनका लागि जग्गा उपलब्ध हुने र सूर्यप्रकाश लामो समयसम्म उपलब्ध हुने यस क्षेत्रमा बैदेशिक लगानी भित्र्याउन सकिएको छैन। सौर्य उर्जाको बारेमा जनस्तरमा यथेष्ट ज्ञान नहुनु पनि समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

सौर्य ऊर्जाको प्लान्ट स्थापनाका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था, जग्गाको उपलब्धता र यस क्षेत्रमा बैदेशिक लगानी भित्र्याउन चुनौती हुन्। जलविद्युत्को तुलनामा निर्माण अवधि छोटो हुनु र निर्माणाधीन हुँदा देखि नै आंशिक उत्पादन लिन सकिनु यसको अर्को आकर्षण हो। सबै घरमा बिजुली पुऱ्याउने लक्ष्यको सन्दर्भमा ग्रिड पुऱ्याउन नसक्ने घरको लागि सौर्य ऊर्जा राम्रो अवसर हो। सौर्य उर्जाको प्रयोग कृषि क्षेत्र लगायत खाना पकाउन बैकल्पिक सौर्य चुलो र टुकी प्रकाशको प्रचुर सम्भावना छ।

क्षेत्रगत सोच

विकासका लागि सौर्य ऊर्जा प्रवर्द्धन।

लक्ष्य

सौर्य ऊर्जाको पहुँच बढाई आर्थिक सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याइएको हुने।
राष्ट्रिय प्रसारण प्रणालीको पहुँच बाहिरका क्षेत्रमा भरपर्दो सौर्य ऊर्जा उपलब्ध गराइएको हुने।

उद्देश्य

- सौर्य ऊर्जाको उत्पादन बढाउनु।
- बायोग्याँस, बायोडिजेल, बायोब्रिकेट, बायोइन्धनमा आधारित विद्युत् तथा ताप ऊर्जाको प्रवर्द्धनद्वारा ऊर्जामा परनिर्भरता कम गर्नु।

रणनीति

- सौर्य ऊर्जा सम्बन्धी नीति तर्जुमा र संरचना स्थापना गर्ने।
- सौर्य ऊर्जा उत्पादनका लागि नवीनतम प्रविधिको प्रयोग गर्ने।
- निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गरी यसको प्रयोग बिस्तार गर्ने।
- जैविक ऊर्जा उत्पादन गर्न सकिने कच्चा पदार्थ सजिवन खेती समेत प्रोत्साहित गर्ने।

कार्यनीति

- सौर्य ऊर्जाको प्रचुर विकासका लागि आवश्यक नीति नियम तर्जुमा एवम् संरचना बनाइनेछ।
- सौर्य ऊर्जाको लागि प्रदेश सरकारले अनुमति दिने व्यवस्था गर्न पहल गरिनेछ।
- सिँचाइ, कृषि, पर्यटन तथा उद्योग सञ्चालनमा सौर्य ऊर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन दिइनेछ।
- सजिवन उत्पादनको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- गोबरग्याँस प्लान्ट स्थापना तथा सञ्चालनको लागि सहयोग गरिनेछ।
- सौर्य ऊर्जा उत्पादनमा निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गरी सौर्य ऊर्जा उत्पादन र औद्योगिक क्षेत्रमा आपूर्ति गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा गोबर ग्याँस र सुधारिएको चुल्हो प्रयोग गर्ने परिवार क्रमशः ६.२० र ३४.५ प्रतिशत भई उर्जा खपतमा सौर्य तथा बायोग्याँसको अंश २.२८ प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

६.३ शहरी विकास

विद्यमान अवस्था

शहरीकरणलाई आर्थिक विकासको सम्बाहकको रूपमा लिइन्छ। प्रतिव्यक्ति कूल गार्हस्थ उत्पादन र शहरीकरणको स्तर बीच गहिरो अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ। आवश्यक पूर्वाधार बिनाको शहरीकरण उत्पादनशील हुनसक्दैन। अतः गुणस्तरीय पूर्वाधारमा लगानी गर्नु, व्यवस्थित र उत्थानशील शहरीकरणका पूर्व शर्त हुन। नेपालको शहरी जनसङ्ख्या करिब ५८ प्रतिशत र औसत वृद्धिदर करिब ५ प्रतिशत छ। नेपालको कूल शहरी जनसङ्ख्याको करिब ३०.५ प्रतिशत रहेको यस प्रदेशमा १ महानगरपालिका, ३ उपमहानगरपालिका, ७३ नगरपालिका र ५९ गाउँपालिका रहेकोमा केहीले मात्र योजनावद्ध शहरीकरणको अवधारणामा काम गर्न सकेका छन। यस प्रदेशमा हाल ७१.९७ प्रतिशत जनसंख्या शहरमा बसोवास गर्दछन। १० वटा शहर सन्तुलित शहरी प्रणाली र सन्तुलित शहरको रूपमा निर्माण भएका छन भने एउटा शहरको मात्र योजनावद्ध रूपमा विकास भएको देखिन्छ। प्रदेशभर ८१ वटा नगर विकास समितिहरू नगर विकासको मापदण्ड र शहरी विकास सम्बन्धी कामका लागि गठन भएका छन। स्थानीय तहको पुनसंरचना गरिदा बढी भन्दा बढी ग्रामीण क्षेत्रहरू सम्मिलित गरी उपमहानगर र महानगर गठन भएका छन। उदाहरणका लागि ३२ वडामा विभाजित वीरगञ्ज महानगरको वडा नं २८ देखि ३२ मा सम्मिलित गरिएका बगही, बसडिलवा, लालपर्सा, बेगवा, चोरनी ग्रामीण क्षेत्रमा महानगरको शहरी पूर्वाधार विकास गर्न दशकौं कुर्नुपर्ने अवस्था छ। लहान, मिर्चैया, नगराइन, ईश्वरपुर, बरहथवा, गौशाला, बर्दीबास, जलेश्वर, राजविराज, कन्चनरूप, निजगढ जस्ता शहरहरू Growth Centre का रूपमा विकसित हुँदै गएका छन। यसैगरी नगरपालिकाहरू पुनर्संरचित हुँदा गाँसिएर आएको भूक्षेत्रको जनसङ्ख्याको उपस्थितिका लागि शहरी सेवा सुविधा पुर्याउनु उच्चतम लागतका कारण तत्काल सम्भव पनि छैन।

संघीय सरकारले हुलाकी राजमार्गमा थप १५ वटा व्यवस्थित शहर निर्माण गर्ने लक्ष्य लिएको छ। मधेशमा व्यवस्थित, सुविधायुक्त, आधुनिक प्रविधियुक्त शहर बनाउने प्रक्रिया अघि बढे अनुरूप सन २०९० सम्ममा यी शहरमा एक लाख जनसंख्यासम्मको बस्ती बसाउन सक्ने गरी शहरको विकास गरिने भएको छ। प्रदेशका मनरा (मोहत्तरी), ब्रह्मपुरी

(सर्लाही), मौलापुर (रौतहट), महागढीमाई (बारा), व्यवस्थित शहरको रूपमा विकसित हुनेछन्।

शम्भुनाथ (सप्तरी), बलवा (महोत्तरी), ईश्वरपुर (सर्लाही), कटहरिया (रौतहट) नयाँ शहरको रूपमा विकास गरिने भएको छ। नयाँ शहरका लागि जमिनको उपलब्धता, आर्थिक विकासको सम्भाव्यता, बस्तीको स्थिति, जनसंख्या, यातायात सुगमता लगायत आधारमा २० वर्षे गुरुयोजना प्रतिवेदन तयार गरी चरणबद्ध रूपमा शहर विकास गर्ने लक्ष्य रहेको छ।

प्रमुख समस्या

बढ्दो जनसङ्ख्या र आन्तरिक बसाइँ सराइका कारण अव्यवस्थित शहरीकरण, खुला पार्कहरूको अभाव, अस्तव्यस्त शहरी यातायात प्रणाली, पर्याप्त खानेपानी र सरसफाइको अभाव समस्याका रूपमा रहेका छन्। जग्गाको अनियन्त्रित मूल्य र जग्गा खरिदमा अनुत्पादक खर्च बढ्ने, समस्याहरू देखिएका छन्। मधेशमा छिमेक प्रदेशबाट भइरहेको तीव्र आप्रवासनले नगरपालिकाहरू अव्यवस्थित शहरीकरणको शिकार भइरहेका छन्। शहरी क्षेत्रमा आवश्यक पार्क, खुला ठाउँ र उद्यानहरूको अभाव छ। व्यवस्थित र विश्वासिलो यातायात सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छैन। शहरीकरण व्यवस्थित नहुँदा कृषि भूमि खण्डीकरण हुँदै गएको छ।

चुनौती र अवसर

नयाँ गठित नगरपालिकाहरू र बढ्दो बस्ती विकास भइरहेका नगरहरूमा शहरीकरण व्यवस्थित हुन नसक्दा शहरी जनसंख्यालाई आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउन सकिएको छैन। शहरी विकास रणनीति २०१७ अनुसार शहरी क्षेत्रको तहगत प्रणालीलाई मजबूत बनाइ यिनीहरू बीचको भौतिक आर्थिक एवम् वातावरणीय अन्तरसम्बन्धलाई प्रोत्साहन गर्ने शहरी आवश्यकता सँग जोडिएको जग्गा प्राप्ति, शहरी क्षेत्रमा ढल निकास तथा फोहरमैलाको दिगो व्यवस्थापन, सार्वजनिक भूमिको अतिक्रमण रोक्ने काम, मनोरञ्जन स्थल, खुल्ला क्षेत्र र सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गर्ने कार्यहरू चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। शहरी विकासको लागि जग्गा र आवासका अतिरिक्त यातायात, खानेपानी, सरसफाईका लागि विभिन्न निकायहरूको समन्वय र सहकार्य गर्नु चुनौतीपूर्ण देखिन्छ।

प्रदेशको स्थायी राजधानी घोषणा नभइसकेको परिवेशमा योजनाबद्ध शहरी विकासलाई महत्व दिएर राजधानी शहरको विकास गर्न सकिने अवस्था छैन। स्थानीय तहहरूले व्यवस्थित शहरीकरण गर्न सकिने र विद्यमान शहरहरूलाई पनि सुधार गर्न सकिने अवसर

रहेको छ। नयाँ नगर उन्मुख शहर क्षेत्रको पहिचान गरी पूर्वाधार विकासका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिएका छन्। छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्दै सार्वजनिक सेवालाई गुणस्तरीय ढङ्गले प्रवाह गर्न नमूना एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने नीति लिइएको छ। शहरी विकास सबै तहका सरकारको प्राथमिकतामा रहेको छ। आधुनिक पूर्वाधारयुक्त भौतिक पहिचान झल्किने शहरी विकासको लागि प्रादेशिक प्रमुख सडकहरूसँग जोडिएको भूमिमा शहरी विकासको सम्भावना छ।

सोच

व्यवस्थित शहरीकरण मार्फत दीगो आर्थिक विकास।

लक्ष्य

- न्यूनतम आधारभूत शहरी सुविधा सहितका प्रदेश शहरहरूको विकास भएको हुने।
- प्रदेशको राजधानी मोडेल शहरको रूपमा विकास भएको हुने।

उद्देश्य

- सन्तुलित शहरी प्रणाली र परिस्कृत शहरहरूको विकास गर्नु।
- शहरहरूको निर्माण व्यवस्थापन, सुधार तथा विस्तार गर्दै शहरी पूर्वाधार सुशासनको संस्थागत विकास गर्ने।
- विद्यमान शहरहरूलाई हरित र सुविधा सम्पन्न बनाउनु।
- योजनाबद्ध स्याटेलाइट शहरहरूको विकास गर्नु।

रणनीति

- शहरमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधारहरू एकीकृत ढङ्गले निर्माण गर्ने।
- उपमहा तथा महानगरहरूको पूर्वाधारसँग जोडिने स्याटेलाइट शहरहरूको विकास गर्ने।

कार्यनीति

- प्रदेशको राजधानीलाई मोडेल शहरको रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ।
- प्रदेशमा सेटेलाईट सिटीको सम्भाव्यता अध्ययन गराइनेछ।

- शहरी क्षेत्रमा खुला पार्क र बालउद्यानहरू निर्माण गरिनेछ।
- स्थानीय तहका लागि शहरी विकास मापदण्ड तथा निर्देशिका तयार गरी लागू गरिनेछ।
- स्थानीय तहहरूको सहकार्यमा शहरी क्षेत्रको यातायात व्यवस्थित र भरपर्दो बनाइनेछ।
- पालिकाहरूलाई तथा निजी क्षेत्रलाई बहुतल्ले भवन बनाउन प्रोत्साहन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा ८ वटा शहरमा भरपर्दो यातायात एवं व्यवस्थित ट्राफिक प्रणालीको व्यवस्था तथा ७५ प्रतिशत नगरपालिकाहरूमा एकीकृत नगर विकास योजना कार्यान्वयन भएको हुनेछ। नया शहर कार्यक्रम अन्तर्गत बलवा, मनराकट्टी (महोत्तरी), कटहरीया र मौलापुर (रौतहट) सीम्रौनगढ र गढीमाई (बारा) तथा छिन्नमस्ता (सप्तरी) को विस्तृत परियोजना प्रस्ताव तयार हुनेछ। सन्तुलित एवं परिष्कृत शहरहरू ५० वटा, योजनावद्ध विकास भएका शहर १० वटा र सुविधा सम्पन्न शहरको संख्या पाँच वटा पुगेको हुनेछ। योजना कार्यान्वयन पश्चात आधारभूत सेवा सुविधा (विद्युत, गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक आदि)मा पहुँच भएका शहरी जनसंख्या ७५ प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

६.४ खानेपानी तथा सरसफाइ

विद्यमान अवस्था

आ.व. ०७५/७६ मा प्रदेशका ८९ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानीको पहुँच छ भने शौचालय प्रयोग गर्नेको संख्या ६५ प्रतिशत छ। त्यसैगरी पाइपद्वारा खानेपानी पुगेको जनसंख्या ५.५२ प्रतिशत, सुधारिएको शौचालय भएको घरपरिवार (साझेदारी नभएको) ४२.३ प्रतिशत, पानी परीक्षण प्रयोगशाला ३ वटा, WASH Plan लागू भएका स्थानीय तह २ वटा र सेफ्टी ट्यांकी वा ढल सहितका शौचालय भएका परिवार २० प्रतिशत छ। वर्षाको याममा पानीका स्रोतहरू बगाउने, पुर्ने तथा धमिलो पानी मिसिने समस्याहरू छन्।

प्रमुख समस्या

स्वच्छ खानेपानीको आपूर्ति हुन नसकेको, शहरी तथा बजार क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा फोहरको व्यवस्थापन हुन नसकेको, ग्रामीण क्षेत्रमा शौचालय प्रयोगको महत्व सम्बन्धी ज्ञानको अभाव रहेको छ। सडक तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा खानेपानी, शौचालय तथा फोहर व्यवस्थापन नहुने गरेको अवस्था समस्याको रूपमा रहेको छ।

चुनौती र अवसर

स्वच्छ खानेपानीका स्रोतहरूको व्यवस्था गर्नु, प्लाष्टिकको प्रयोगमा कमी ल्याउनु, बनिसकेका शौचालय तथा फोहर सङ्कलन संयन्त्रहरूलाई प्रभावकारी उपयोग गर्नु र फोहरको वर्गिकरण गरी प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु प्रमुख चुनौती हुन्। बढ्दो साक्षरता, संचार तथा चेतनास्तर, खानेपानी तथा सरसफाईको विकासका लागि अवसर हुन्।

दीर्घकालिन सोच

पूर्ण सरसफाईयुक्त तथा स्वच्छ खानेपानीमा सबैको पहुँच।

लक्ष्य

यस प्रदेशका सबै बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानीको व्यवस्था सहित सबै प्रकारका फोहरको प्रभावकारी व्यवस्थापन भएको हुने।

उद्देश्य

- प्रदेशका सबै जनताहरूलाई शुद्ध तथा भरपर्दो खानेपानी सेवा पुर्याउनु।
- प्रदेशमा सरसफाई सेवा विस्तार गर्नु।

रणनीति

- प्रदेशको खानेपानी तथा सरसफाईको गुर्योजना बनाएर काम गर्ने।
- स्थानीय तह, निजी क्षेत्र तथा विकास साझेदारहरूसित सहकार्य गर्ने।
- शहरी क्षेत्रमा ढल प्रशोधनको प्रभावकारी व्यवस्था लागू गर्ने।
- शौचालय प्रयोग तथा फोहर व्यवस्थापनका सन्दर्भमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने।
- प्रादेशिक मापदण्डहरू बनाएर प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने।

कार्यनीति

- खानेपानी सेवा अभाव भएका बस्तीहरूमा खानेपानी सुविधा पुर्याइनेछ।
- जलाशय, पोखरी र डीप बोरिङ्ग गरी खानेपानीको स्रोत सुनिश्चित गरिनेछ।
- अति विपन्न बस्तीहरूमा स्वच्छ पिउने पानीको व्यवस्था गरिनेछ।

- ट्युबवेलहरूको गुणस्तर प्रमाणीकरण तथा नियमित अनुगमन गरी सुरक्षित ट्युबवेललाई एक घर एक धाराको नीति बमोजिम धाराको परिभाषामा समेटिनेछ।
- शौचालयसहितको पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रममा समावेश गरिनेछ।
- राजमार्ग, चौक, बजार क्षेत्र तथा पर्यटकीय स्थलहरूमा नवीनतम प्रविधिमा आधारित सार्वजनिक शौचालयको निर्माण तथा सञ्चालनलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- पालिका तथा उद्योगहरूलाई वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापनमा आबद्ध गरिनेछ।
- प्रदूषणका प्रदेश अनुकूल मापदण्डहरू बनाएर लागू गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्यसम्म पाइपद्वारा खानेपानी पुगेको जनसंख्या ३३ प्रतिशत र सुधारिएको शौचालय भएको घरपरिवार (साझेदारी नभएको) ८० प्रतिशत पुगेको हुने, पानी परीक्षण प्रयोगशाला ८ वटा स्थापना भई शत प्रतिशत खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण भएको हुने, सबै स्थानीय तहमा WASH Plan लागू भएको हुने, सेफ्टी ट्यांकी वा ढल सहितका शौचालय भएका परिवार ६० प्रतिशत पुगेका हुनेछन्। फलस्वरूप १०० प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानी र शौचालयको सुविधा पुगेको हुनेछ। साथै सरसफाइमा बढेको जनचेतना वाट व्यक्तिगत, पारिवारिक र सामुदायिक सरसफाइमा उल्लेख्य सुधार भई स्वस्थ समाजको विकास भएको हुनेछ।

परिच्छेद: सात

अन्तरसम्बन्धित सर्वोपरी विषय

७.१ तथ्याङ्क व्यवस्थापन

विद्यमान अवस्था

प्रादेशिक योजना तर्जुमा नेपालको लागि नौलो विषय हो। यस्को लागि प्रादेशिक गार्हस्थ्य उत्पादन लगायतका समष्टिगत आर्थिक तथ्याङ्कका अतिरिक्त अन्य आर्थिक सामाजिक विकासका प्रदेश तहका तथ्याङ्कको आवश्यकता पर्ने हुंदा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगले प्रदेशको वस्तुगत विवरण तयार गरेको छ।। हाल स्थानीय तह पुनर्संरचित भएकोले राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप खण्डीकृत तथ्याङ्कहरू उपलब्ध हुनसक्ने अवस्था छैन र भएका तथ्यांक पनि जस्ताको त्यस्तै प्रयोग गर्न सकिने अवस्था छैन। कतिपय तथ्याङ्क प्रदेशस्तरमा सान्दर्भिक पनि हुने देखिन्छ।। स्थानीय तह आधारभूत खण्डीकृत तथ्याङ्क सहितको वस्तुगत विवरण तयारीको क्रममा रहेका र हालसम्म १० वटा स्थानीय तहहरूमा खण्डीकृत तथ्यांकहरूको उपलब्धता रहेको देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

राष्ट्रियस्तरमा सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी व्यवस्थित ढङ्गले तथ्याङ्क सङ्कलन, भण्डारण र प्रयोग हुन सकिरहेको छैन। तथ्यांकको प्रयोग योजना तर्जुमालगायत निर्णय प्रक्रियामा प्रयोग गरिने परिपाटी पूर्ण विकास भइसकेको छैन। यसर्थ प्रदेश शासन व्यवस्थाको प्रारम्भिक कार्यान्वयनको चरणमा तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र प्रकाशनको लागि प्रदेशस्तरका संस्थागत संरचना नहुनु नै प्रमुख समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

प्रादेशिक एवम् स्थानीय तह स्तरको तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि प्रभावकारी संरचना बनाउनु, समयमै यसको लागि ऐन नियमहरू तर्जुमा गर्नु र पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु साथै तीनै तहका सरकारहरू बीच तथ्याङ्क सङ्कलनमा समन्वय र सहकार्य गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ। संविधानलेनै तीनै तहको सरकारले तथ्याङ्क सम्बन्धी कार्य गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। केही गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूको मात्र आ-आफ्नो वस्तुगत विवरण उपलब्ध छ।

क्षेत्रगत सोच

नीति निर्माण, योजना तर्जुमा र महत्वपूर्ण निर्णयको लागि तथ्याङ्कको प्रयोग।

लक्ष्य

प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सुदृढ तथ्याङ्क प्रणाली स्थापना भएको हुने।

उद्देश्य

प्रदेशस्तरीय तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधन र भण्डारण व्यवस्थापन गर्नु।

रणनीति

- स्थानीय तहको आवश्यकता समेतलाई दृष्टिगत गरी तथ्याङ्क सम्बन्धी प्रादेशिक ऐन नियम तर्जुमा गर्ने।
- प्रदेशका तथ्याङ्कहरूको डिजिटलाइजेसन गर्न संघीय, प्रदेश र स्थानीय तह बीच सहकार्य गर्ने।

कार्यनीति

- प्रादेशिक तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रशोधनको लागि आवश्यक प्रशासनिक संरचना निर्माण गरी एकीकृत प्रदेश तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गरिनेछ।
- भौगोलिक सूचना प्रणालीका आधारमा प्रदेशको आर्थिक सामाजिक विकासलाई आवश्यक GIS सहितको नक्शाङ्कन गरिनेछ।
- प्रदेश तथ्याङ्क ऐन तर्जुमा गरि लागू गरिनेछ।
- सङ्घ र स्थानीय तहको सहकार्यमा प्रादेशिक तथ्याङ्क तयार गरिनेछ।
- तथ्याङ्क सङ्कलनमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग (ट्याब्लेट, मोबाइल एप्स, इन्टरनेट नेटवर्किङ्, अनलाइन, अफलाइन आदि) र क्षमता विकास गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा प्रदेश तथ्यांक कानून तथा निर्देशिकाको तर्जुमा र प्रदेश तथ्यांक कार्यालय स्थापना भएको हुने, सबै स्थानीय तहहरूको खण्डीकृत तथ्यांक तयार भई प्रदेश तथ्यांक बैंकमा विद्युतीय सञ्जालीकरण एवं तथ्यांक तथा सूचना पोर्टलको निर्माण द्वारा सुदृढ तथ्यांक प्रणाली स्थापित भई प्रदेश तथ्यांक प्रणालीमा आवद्ध भएको हुनेछ।,

७.२ श्रम तथा रोजगारी

विद्यमान अवस्था

उल्लेखनीय जनसङ्ख्या कृषिमा आधारित भए पनि व्यवसायिक कृषि प्रति आकर्षण बढाउन सकिएको छैन। राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको यो क्षेत्र राज्यको प्राथमिकतामा पर्न सकेको छैन। कृषि क्षेत्रमा विद्यमान अनुत्पादक श्रमलाई उद्योग, पर्यटन र सेवा क्षेत्रमा लैजानुपर्ने आवश्यकताका लागि श्रम नीतिहरू बनेका छैनन्। कृषि र सोसँग गाँसिएको रोजगारीमा न्यून ज्याला आर्जन सँगै अपहेलित भएको महसुस हुँदा विदेशिने युवाहरूको सङ्ख्या उल्लेखनीय छ। गाउँमा युवाहरू कृषि पेशा अंगाल्न भन्दा जोखिम मोलेर लाखौं खर्च गरि विदेशिनु राम्रो सोच्छन्।

राष्ट्रिय रूपमा आन्तरिक रोजगारी सिर्जना हुन नसक्दा वैदेशिक रोजगारी बिकल्प बनेको छ। युवा पलायनका कारण प्रदेशका कृषि उत्पादन र औद्योगिक कामका लागि आवश्यक जनशक्ति उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन। उद्यमशिल शिक्षाको अभावमा शिक्षित बेरोजगारी बढेको छ। स्वरोजगार हुने भन्दा पनि जागिर खोज्ने मनोभाव बढी हावी छ।

नेपालको संविधानले प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हकको व्यवस्था गरेको छ। संविधानले सामाजिक सुरक्षा र रोजगारी तथा रोजगारी र बेरोजगारी सहायता शीर्षकलाई सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकार सूचीमा राखेको छ। स्थानीय तहलाई बेरोजगारीको तथ्याङ्क सङ्कलनको जिम्मेवारी दिएको छ। दिगो विकासका लक्ष्यले पूर्ण र उत्पादनशील रोजगारी र सबैका लागि सम्मानजनक काम उपलब्ध गराउनु पर्ने लक्ष्य राखेको छ। सन् २०३० सम्ममा बालश्रमलाई पूर्ण रूपमा उन्मुलन गर्नुपर्ने लक्ष्य तोकेको छ भने अर्ध बेरोजगारीलाई १० प्रतिशत भन्दा कममा ल्याउनु पर्ने भएको छ।

आ.व.०७५/७६ को स्थिति हेर्दा प्रदेशको बेरोजगार दर र श्रम सहभागिता दर क्रमशः २०.१ र ३९.७ प्रतिशत रहेको, १५ वर्ष माथिको जनासंख्यामा रोजगारी अनुपात ३१.८ प्रतिशत र सोही समूहको जनसंख्यामा औपचारिक रोजगारी ८.१ प्रतिशत रहेको अवस्था देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

श्रम बजारको जनशक्ति मागको आङ्कलन हुन नसक्दा श्रम बजार व्यवस्थित गर्न नसकिनु प्रमुख समस्या भएको छ। श्रम बजारमा सीपयुक्त जनशक्तिको अभाव, र बाल श्रम समस्याका रूपमा रहेका छन्।

चुनौती तथा अवसरहरू

युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्तिले देशभित्र देखिएको श्रम अभावको समाधान र प्रादेशिक अर्थतन्त्रको लागि आवश्यक सीप र क्षमता भएका जनशक्तिहरू उत्पादन गरी शैक्षिक बेरोजगारीको स्थिति समाधान गर्दै श्रम बजारमा श्रमको माग र आपूर्तिको सन्तुलन मिलाउने काम चुनौतीको रूपमा रहेको छ।

बेरोजगारीको वास्तविक तथ्याङ्क संकलन गर्दै रोजगारी सिर्जना गर्नु, उद्यमशील बनाउदै श्रमलाई सम्मान गर्ने सामाजिक संस्कृति विकास गरी स्वरोजगारी सिर्जना गर्नु, विदेश पलायन हुने प्रवृत्ति रोकी शिक्षा र सीप हासिल गर्न तर्फ जागरुक गराउनु यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन्।

क्षेत्रगत सोच

सबै प्रकारका श्रमको सम्मान सहित पूर्ण रोजगारीको स्थिति सिर्जना।

लक्ष्य

श्रम बजारलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादनसंगै पर्याप्त आन्तरिक रोजगारी सिर्जना भएको हुने।

उद्देश्य

- दक्ष तथा सीपयुक्त जनशक्ति उत्पादनसंगै आन्तरिक रोजगारी सिर्जना गर्नु।
- उद्यमशीलताको विकास मार्फत युवाहरूलाई स्वरोजगारतर्फ उन्मुख गराउनु।
- श्रम बजारको प्रवर्द्धन र रोजगारदाता तथा श्रमिकको हकहित संरक्षण गर्नु।

रणनीति

- श्रम बजारको माग विश्लेषण गरी सो अनुरूपको जनशक्ति उत्पादन गर्ने।
- रोजगारी सिर्जना गर्ने क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिने।
- उद्यमशीलताको प्रवर्द्धन गरी स्वरोजगारमा जोड दिने।
- श्रमिकको हकहित संरक्षण गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने।

- समाजमा सबै प्रकारको श्रमको उचित सम्मान र इज्जत गर्ने संस्कृतिको विकास गर्ने।

कार्यनीति

- श्रम बजारमा भइरहेको परिवर्तन र श्रम माग र आपूर्तिको सम्बन्धमा नियमित अध्ययन गरिनेछ।
- स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा बेरोजगारी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिनेछ।
- श्रम बजारको माग अनुसारको जनशक्ति उपलब्ध गराउन सोही अनुसारको शिक्षा र दक्षता विकास गराइनेछ।
- भौतिक पूर्वाधार निर्माण र उद्योग धन्धामा प्रदेशका स्थानीय नागरिकहरूलाई रोजगारीका अवसरमा प्राथमिकता दिने नीति लिइनेछ।
- रोजगारी सूचना प्रवाहलाई प्रभावकारी पारिनेछ।
- वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूलाई स्वरोजगार हुन सीप प्रमाणीकरण र सहूलियत ऋण उपलब्ध गराउन सहयोग गरिनेछ।
- कृषि, उद्योग, पर्यटन लगायतका क्षेत्रको लागि आवश्यक प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा जोड दिइनेछ।
- कार्यस्थलमा हुनसक्ने जोखिमको न्यूनिकरणमा जोड दिइनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा १५ वर्ष माथिको जनासंख्यामा रोजगारी अनुपात ४० प्रतिशत र सोही समूहको जनसंख्यामा औपचारिक रोजगारी १५ प्रतिशत पुगेको हुने, वैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित गर्न ५० वटा स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धी गरिने, श्रम बजारको अध्ययन भएको हुने र रोजगार सूचना केन्द्रको स्थापना भएको हुनेछ। परिणाम स्वरूप बेरोजगारी दर ११ प्रतिशतमा झरेको र श्रम सहभागिता दर ५० प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

७.३ वन तथा वातावरण

विद्यमान अवस्था

नेपालको हावापानी तथा जल संरक्षण र नदीजन्य खानी विकासका लागि महत्वपूर्ण मानिएको चुरे शिवालिक पर्वत श्रृंखलाको २०६,३१५ हेक्टर भूभाग यस प्रदेशमा पर्दछ।

मधेश तथा चुरे क्षेत्रमा वन क्षेत्रको संरक्षण तथा व्यवस्थापन लगायतको एकीकृत विकास अवधारणा अनुसार राष्ट्रपति चुरे-तराई-मधेश संरक्षण विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा छ।

प्रदेशमा रहेको वन क्षेत्रका सबै प्रकारका उत्पादनले यस क्षेत्र लगायत नेपालका अन्य क्षेत्रका लागि समेत आवश्यक उर्जा,निर्माण सामग्री,पशु आहार, तथा वातावरणीय सेवा प्रदान गर्दै आएको छ। वन पैदावारको उपयोग हाल फर्निचर उद्योग तथा निर्माणमा बढी देखिएको छ। स्वदेशी काठले राष्ट्रिय आवश्यकता नधानेको कारण काठ र काठजन्य फर्निचर निर्माण सामग्रीको आयात बढेको छ।

प्रदेशको अधिकार क्षेत्रभित्र प्रदेशभित्रको राष्ट्रिय वन, जल उपयोग तथा वातावरण व्यवस्थापनलाई राखेको छ। साथै, सङ्घ र प्रदेशको साझा सूचीमा वातावरण संरक्षण र जैविक विविधता, अन्तर प्रादेशिक रूपमा फैलिएको जंगल, हिमाल, वन संरक्षण र जल उपयोग रहेको छ।

प्रदेशमा आ.व. ७५/७६ सम्म २७.२९ प्रतिशत वन क्षेत्र रहेको, ४५९६०.२७ हेक्टर वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन भएको, ३५० वटा सीमसार क्षेत्रको संरक्षण भएको अवस्था छ। त्यसैगरी सामुदायिक, साझेदारी र कबुलियती वनले ढाकेको क्षेत्र क्रमशः ७९९२२.६२ हेक्टर, ३९५९६.२० र २३६.४९ हेक्टर रहेको, धार्मिक वन, निजी वन र सरकारद्वारा व्यवस्थित वन क्रमशः ४२९.८७ हेक्टर, १२५.६३ र १३७२२.१३ हेक्टर रहेको छ।

प्रमुख समस्या

राष्ट्रिय वन अतिक्रमण तथा वन पैदावारको चोरी निकासी भई वातावरणमा क्रमिक हास भएको छ। प्राकृतिक विपद् तथा जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरुबाट वर्षेनी धनजनको क्षतिजस्ता समस्याहरु विद्यमान रहेका छन्।

चुनौती तथा अवसर

जलवायु परिवर्तनका कारण निरन्तर आइरहने र पूर्वानुमान गर्न कठिनाई भएको बाढीबाट हुने पानीको जमाव एवम् बहाव र उत्पन्न कटान तथा विपद् जोखिम कम गर्नु चुनौतीपूर्ण छ। प्राकृतिक र अदूरदर्शी मानवीय क्रियाकलापबाट चुरेमा भइ रहेको विनाशका कारण तल्लो तटीय क्षेत्रमा आउने बाढीबाट तराइको कृषि भूमिको व्यापक कटान हुने, siltation हुने र डुवानमा पर्ने गर्दछ। प्रदेशभित्र जल संरक्षण उपक्रम बढाउने र मरुभूमिकरण

हुनबाट रोक्न चुरे विनाशको गतिले चुनौती दिएको छ। विश्वव्यापी रूपमा हुँदै गरेको जलवायु परिवर्तन, पेट्रोलियम पदार्थको बढ्दो प्रयोग र ताप विसर्जनलगायत प्रदूषणले हुने तापमान वृद्धिका कारण प्रदेशको सतह पानीको संरक्षण गर्ने काम चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ। चुरे क्षेत्रको अत्यधिक र अव्यवस्थित दोहनका कारण निम्त्याइएको विनाशले प्राकृतिक विपद्को घटनामा लगातार वृद्धि भइरहेको छ र कृषिमा प्रत्यक्ष नकारात्मक प्रभाव पार्दै गएको छ।

व्यवस्थित र दिगो रूपले चुरे क्षेत्रको संरक्षण गर्नुको साथै जलवायु परिवर्तनका कारण हुने प्रभावहरूलाई न्यूनिकरण गर्नु र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनले सुझाएका वातावरणीय पक्षहरूलाई लागू गर्नु यस क्षेत्रमा चुनौतीको रूपमा रहेका छन्। साथै नेपालीहरूको भविष्यसँग जोडिएको चुरे संरक्षण अन्तर प्रदेशीय तथा अन्तर तहगत सरकारको साझा मुद्दा हुने भएकोले यसको संरक्षणको लागि एकमत हुँदै छाता नीतिको निर्माण एवम् कार्यान्वयन ठूलो चुनौती भएको छ।

उल्लेख्य मात्रामा नदीनाला तथा जलाशयहरू रहनु, वनजन्य वस्तुहरूको बजार माग उच्च रहनु, दिगो र वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनमा जागरुकता बढ्नु, वातावरण संरक्षणमा सरोकारवालाहरूको चासो बढ्नु यस क्षेत्रका अवसरहरू हुन्।

क्षेत्रगत सोच

चुरेको संरक्षण एवम् व्यवस्थापन द्वारा जलक्षेत्र संरक्षण सहित वातावरण सुधार।

लक्ष्य

जैविक विविधता र जलाधारको समुचित संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगबाट वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्दै वन पैदावारहरूको समुचित प्रयोगबाट रोजगार वृद्धि भएको हुने।

उद्देश्य

- वनजन्य वस्तुको उत्पादन विस्तार र यसमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गरी रोजगारी सिर्जना गर्नु।
- भूस्खलन नियन्त्रण र भूसंरक्षण कायम गर्दै वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्नु।
- वनको दिगो व्यवस्थापन गर्नु।

रणनीति

- वन सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून र उपयुक्त संरचना बनाउने।
- उत्पादकत्व वृद्धिको लागी वनको सहभागितामूलक, दिगो एवम् वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्ने।
- जैविक विविधता र जलाधारको दिगो व्यवस्थापन र उपयोगमा स्थानीय समुदायको पहुँच वृद्धि गर्ने।
- वनक्षेत्र व्यवस्थापन गरिदा वन स्रोतमा पहुँच वढाउने।
- जलवायु परिवर्तनलाई मध्यनजर राख्दै वातावरण संरक्षण गर्ने।

कार्यनीति

- वन तथा वातावरण नीति र वन सम्बन्धी आवश्यक प्रादेशिक कानून तथा नीति नियम निर्माण गरिनेछ।
- प्रदेश अन्तर्गत रहेका वनहरूको लगत तयार पारिनेछ।
- सामुदायिक, कबुलियती, साझेदारी र निजी वनको दिगो तथा वैज्ञानिक व्यवस्थापन मार्फत वनजन्य उत्पादन बढाई वनको अधिकतम उपयोग गरिनेछ।
- कृषि वनको अवधारणा अनुरूप वनमा आधारित उपभोग्य वस्तुहरू उत्पादन गरिनेछ।
- उपयुक्त वनहरूमा आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन, जैविक विविधता र जलाधार संरक्षण साथै सिमसार क्षेत्रको संरक्षण र प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- प्रदेशस्तरमा संरक्षण क्षेत्र र चरन क्षेत्रको व्यवस्थापन गरिनेछ।
- नगर र नगर वरिपरि रहेका वन, हरियाली, सिमसार, पानीका मुहान, खाली क्षेत्र, नदी तटको उचित व्यवस्थापन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा वनक्षेत्र २७.९४ प्रतिशत भएको हुने, ५१७०५.२७ हेक्टर वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन भएको हुने, ५६० वटा सीमसार क्षेत्रको संरक्षण भएको हुने, वनको रोयल्टी ५ करोड ९० लाख ७ हजार ५ सय ७३ प्राप्त भएको हुने, फोहरमैला व्यवस्थापन र ढल निर्माणमा ५० वटा नगरपालिकासंग सहकार्य भएको हुने, प्लाष्टिक मुक्त (न्यूनतम मापदण्ड विपरित प्लाष्टिक प्रयोग नगर्ने) स्थानीय तहको संख्या ६५ वटा पुगेको हुनेछ।

७.४ सूचना प्रविधि

विद्यमान अवस्था

सूचना प्रविधिलाई विकासको संवाहकको रूपमा स्थापित गर्दै लैजान यस सम्बन्धी सेवाहरूको विस्तार पूर्व शर्त हुन। प्रदेशभर टेलिकम्युनिकेशनको सञ्जाल फैलिएको छ। मोबाइल टेलिफोन सुविधाको विस्तार भइ टेलिफोन प्रयोगकर्ताको सङ्ख्या बढेको छ। प्रदेशका जिल्ला सदरमुकामहरूबाट दैनिक, साप्ताहिक, स्थानीय पत्रपत्रिकाहरू र जिल्ला सदरमुकाम र शहरी क्षेत्रहरूमा राष्ट्रिय पत्रिकाहरूको संस्करण प्रकाशित हुँदै आएका छन्। सार्वजनिक संस्था र निकायहरू सूचना प्रवाहमा विस्तारै उदार हुन थालेका छन्। सरकारी सेवा र अन्य सेवाहरू डिजिटल रूपमा प्राप्त हुन थालेका छन्। कतिपय सरकारी कार्यालयहरूमा वेबसाइटको माध्यमबाट सूचनाको सम्प्रेषण हुने व्यवस्था मिलाइएको छ। सञ्चार माध्यम सम्बन्धी अधिकार नेपालको संविधानले प्रदेश र सङ्घको साझा अधिकार क्षेत्र भित्र राखेको छ।

आ.व. ०७५/७६ को अवस्था सम्म ४० प्रतिशत सार्वजनिक निकायमा सूचना प्रविधिको प्रयोग रहेको, इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल मध्ये कुनै एक उपयोग गर्ने नागरिकको संख्या ७५ प्रतिशत रहेको, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग ५ प्रतिशत रहेको अवस्था देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

सूचना प्रविधिको विस्तारका लागि चाहिने विद्युत् सेवाको उपलब्धता सीमित हुनु सूचना प्रविधि क्षेत्रको मुख्य समस्या हो। साइबर क्राइमलाई रोक्न नसक्नु पनि समस्या हो।

चुनौती तथा अवसर

सूचना प्रविधिलाई सबै क्षेत्रमा उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने गरी विस्तार र यसको सही प्रयोग चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

नयाँ पिढी सूचना प्रविधिमा बढी अभ्यस्त रहेका, प्रविधिको विकासले स्मार्ट मोबाइलको विस्तार उल्लेख्य रूपमा भएको, प्रायः सबै आर्थिक क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट फाइदा लिन सकिने अवसर रहेको छ। इन्टरनेट मार्फत् सेवा तथा सफ्टवेयर निर्यात गरेर उल्लेख्य मात्रामा वैदेशिक मुद्रा आर्जन गर्न सकिने अवस्था छ।

क्षेत्रगत सोच

सञ्चार र सूचना प्रविधिको सहज पहुँच मार्फत आर्थिक र सामाजिक सुधार।

लक्ष्य

- सार्वजनिक निकायहरूमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढेको हुने।
- स्थानीय तहमा टेलिफोन र इन्टरनेटको सहज पहुँच भएको हुने।

उद्देश्य

- टेलिफोन र इन्टरनेटको पहुँच विस्तार गरी आर्थिक समृद्धिमा सहयोग पुर्याउनु।
- सरकारी कामकाजलाई इन्टरनेट तथा सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउनु।

रणनीति

- सूचना प्रविधिको पहुँच विस्तार गरी यसको उत्पादनशील प्रयोगबारे जनचेतना वृद्धि गर्ने।
- विभिन्न आर्थिक क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको प्रयोग वृद्धि गर्ने।
- कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने गरी सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्ने।

कार्यनीति

- प्रदेशका दुरसञ्चारको सिग्नल कमजोर भएका वस्तीहरूमा इन्टरनेट सुविधा पुऱ्याउन सेवा प्रदायक कम्पनीहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- मोबाइल फोनको सिग्नल नपुगेको ठाँउहरूमा टावरहरू निर्माण गर्न सेवा प्रदायक कम्पनीहरूलाई लगानी गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।
- प्रदेश भित्रका शैक्षिक संस्थाहरूमा इन्टरनेट पहुँच पुऱ्याउन सहयोग गरिनेछ।
- प्रदेश सरकारका प्रशासनिक संरचनाहरूले इ-गभर्नेन्सको अवधारणा अनुरूप सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी काम कारवाहीहरूलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।
- प्रादेशिक सूचना प्रविधि पार्क स्थापना गर्न निजी क्षेत्रलाई उद्योग तथा सेवा बिस्तार गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा रेडियो, एफ्. एम्., टेलिभिजन संचालन सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन भएको हुने, प्रदेशको सबै ठाँउमा टेलिफोन र इन्टरनेटको सेवा पुगेको हुने, प्रादेशिक सूचना प्रविधि पार्क सञ्चालनमा आएको हुने, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग वृद्धि भई ३० प्रतिशत पुगेको हुने, सबै स्थानीय तहलाई विद्युतीय शासन प्रवर्द्धन र इन्टरनेट उपयोग क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग भएको हुने, स्थानीय तह र प्रदेश बीच सूचना सञ्जाल विस्तार भएको हुने, प्रदेश संचार

ग्राम दुई, प्रदेश टेलिभिजन दुई, प्रदेश छापाखाना एक स्थापना भएको हुनेछ। यसबाट सार्वजनिक निकायमा सूचना प्रविधिको प्रयोग ९० प्रतिशत तथा इन्टरनेट, टेलिफोन, मोबाइल मध्ये कुनै एक उपयोग गर्ने नागरिकको संख्या ९५ प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

७.५ जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनिकरण तथा व्यवस्थापन विद्यमान अवस्था

नेपाल मौसमजन्य, भौगर्भिक, जैविक तथा जलवायु परिवर्तनको जोखिमको दृष्टिकोणबाट निकै संवेदनशील अवस्था मा रहेको छ। बाढी, आगलागी, आँधी, बज्रपात, सर्पदंश, सुख्खा र शीतलहर जस्ता विपत्तिहरूले एकपछि अर्को गर्दै प्रदेशलाई पिरोलिरहेका छन्। विपद्को कारण हुने क्षतिको दर निकै उच्च छ। जोखिम न्यूनिकरण तथा पूर्व तयारीमा पर्याप्त लगानी र चासो कम हुनु, जनचेतनाको अभावजस्ता कारणहरूले गर्दा विभिन्न खालका प्रकोपहरूबाट हुने आर्थिक तथा मानवीय क्षति बढिरहेको अवस्था छ र राहत, उद्धार, पुनर्निर्माण, पुनःस्थापनाजस्ता क्रियाकलापमा त्योभन्दा पनि ठूलो धनराशी खर्च भइरहेको छ। हाम्रो जस्तो प्रकोप दोहोरिइरहने तर सीमित आर्थिक स्रोत-साधन भएको देशमा प्रकोप न्यूनिकरण र विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारीमा लगानी गरेर स्रोतको बचत गर्नु र सामुदायिक सशक्तिकरण मार्फत विपद्को दिगो व्यवस्थापन गर्दै क्षति न्यूनिकरण गर्नु अत्यावश्यक भइसकेको छ। बढ्दो जनसंख्यासँगै वातावरण विनाश, प्रदूषण तथा मौसमी प्रतिकूलताका कारण प्राकृतिक प्रकोपका घटनामा वृद्धि भइरहेको छ। लामखुट्टे र अन्य पराजिवीका कारण डेंगु, औलो र हैजाका घटनाहरू बढेको देखिएको छ। जलवायु परिवर्तनको असरले भइरहेको अतिवृष्टि, अनावृष्टिका कारण उल्लेख्य सामाजिक सम्पतिको हास हुँदै आएको छ। योजनाविहीन बस्ती विकास, व्यक्तिगत लाभको कारणले बिस्तार गरिएका भवन तथा अन्य संरचना, पर्याप्त अध्ययन तथा पूर्व तयारीबिना बनाइएका भौतिक पूर्वाधारहरूले भूउपयोगको सिद्धान्त अवलम्बन गरेको देखिँदैन। राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाका अनुसार जलवायु परिवर्तनका दृष्टिले यस प्रदेशका जिल्लाहरूमा न्युनदेखि मध्यम जोखिम छ।

नेपालको संविधानमा प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद् पूर्व तयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकार सूचीमा रहेको छ भने विपद् व्यवस्थापन तीनै तहको साझा अधिकार सूचीमा पर्दछ।

आ.व. ०७५/७६ मा विपद्बाट भएको क्षति कूल गार्हस्थ्य उत्पादनको ०.१६७ प्रतिशत, विपद्बाट ८२ जनाको मृत्यु, घाइते तथा वेपत्ता १२९५ जना, रु २ अरब १० करोड

वरावरको क्षति, क्षति भएका घर २०२२, प्रभावित परिवार ४७७६ रहेको अवस्था छ। त्यसै गरी आ.व. ०७५/७६ सम्म डुवानमा परेका वस्ति संरक्षण ३० वटा गरिएको, जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनिकरण अन्तर्गत जमिन उकास र जमिन वचाउ क्रमशः क्रमशः ५ हजार र एक लाख ५० हजार हेक्टर रहेको, ७ सय ५० कि.मी. मा तटवन्ध निर्माण र २५ वटा डुवान क्षेत्रको वचाउ गरिएको अवस्था छ।

प्रमुख समस्या

अव्यवस्थित र जोखिमयुक्त बस्ती विस्तार, खोलानाला अतिक्रमण, जलवायु परिवर्तन, प्रकोप रोकथाम र नियन्त्रणको प्रभावकारी संयन्त्रको अभाव यस क्षेत्रका समस्याहरू हुन्।

चुनौती तथा अवसर

विपद्को पूर्वानुमान, विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी, अव्यवस्थित बस्ती नियन्त्रण, विभिन्न निकायहरू बीचको प्रभावकारी समन्वय, विपद् भईसकेपछि समयमै उद्धार र प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापनको संरचना निर्माण चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

गागन, औक्सी, कमला, बागमती, गेरुवा, जंघा, जलाद, झिम, दुधौरा, पासा, बलुवा, बगही, खाँडो लगायतका नदीहरूको नियन्त्रण तथा आपतकालीन बाढी पुनर्स्थापनाका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा छन।

क्षेत्रगत सोच

विपद्को घटना र यसको प्रभाव न्यूनिकरण भएको अवस्था ।

लक्ष्य

जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक प्रकोप तथा विपद् सृजित हानि र नकारात्मक प्रभाव न्यून भएको हुने।

उद्देश्य

- सम्भावित प्राकृतिक प्रकोपको पूर्व नियन्त्रण गर्नु।
- प्राकृतिक प्रकोपले बढाउने गरिबी र सङ्कटलाई न्यून गर्नु।
- विपद्को प्रभाव न्यूनिकरण गरी तदारुकताका साथ उद्धार, राहत र पुनर्वास गर्नु।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्नु।

रणनीति

- चुरे संरक्षणको प्रभावकारी नीति र कार्यक्रमहरू तदारुकताका साथ कार्यान्वयन गर्ने।
- प्रदेशको अवस्था अनुरूपका भूमि तथा बस्ती व्यवस्थापन गर्ने।
- प्राकृतिक प्रकोप सृजित गरिबी न्यूनीकरणको लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- प्राकृतिक प्रकोपका समस्याहरूमा परम्परागत र निर्बाहमुखी भन्दा पनि बृहत्तर दृष्टिकोणबाट समाधानका उपाय खोज्ने।
- प्राकृतिक प्रकोपले असर गर्नसक्ने ठाँउहरूको पहिचान गरी सम्भावित प्रभावको न्यूनिकरण गर्ने।
- विपद् व्यवस्थापनको पूर्व तयारी गरी विपद् आएको खण्डमा कुशलता पूर्वक व्यवस्थापन गर्ने।
- भवन तथा संरचना निर्माण संहिता कडाइका साथ लागू गर्ने।
- प्रकोप पश्चातको व्यवस्था, उद्धार तथा राहत व्यवस्थापन प्रभावकारी ढंगले सञ्चालन गर्ने।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको कार्यक्रम लागू गर्ने।

कार्यनीति

- संकटासन्न स्थानको पहिचान तथा नक्शांकन समेत गर्दै भूमि तथा बस्ती व्यवस्थापनलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइनेछ।
- प्रकोपलाई नियन्त्रण गर्न नसकिने ठाँउका वासिन्दाहरूलाई सुरक्षित एकीकृत वस्ती निर्माण गरी स्थानान्तरण गरिनेछ।
- विपद्को कारणले जोखिममा पर्ने पूर्वाधारहरूको संरक्षणका कार्यक्रम लागू गरिनेछ।
- जलाधारमा आधारित अवधारणा लागू गर्दै बाढीले प्रभाव पार्ने सम्भावित क्षेत्रहरूमा घर निर्माण गर्न रोक लगाईने छ र तटबन्ध बनाइनेछ।
- शीतलहर र आगलागीबाट बच्न स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा न्यूनतम सुरक्षित आवासको व्यवस्था गरिनेछ।
- भवन आचारसंहिता कार्यान्वयन गरी भूकम्पको सम्भावित प्रभाव कम गरिनेछ।
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद् न्यूनिकरण गर्न प्रदेशस्तरका मापदण्डहरू विकास गर्ने, परिमार्जन गर्ने र लागू गर्ने संयन्त्र बनाइनेछ।

- बहु प्रकोप जोखिम लेखाजोखालाई संस्थागत गर्दै लगिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा ८ वटा विपद उद्धार सामग्री भण्डारण गृहको स्थापना, दुई वटा विपद् एकीकृत प्रतिकार्य केन्द्र स्थापना र संचालन, ६० वटा डुवानमा परेका वस्ति संरक्षण, जल उत्पन्न प्रकोप न्यूनीकरण अन्तर्गत जमिन उकास र जमिन वचाउ क्रमशः एक लाख र दुई लाख २५ हजार हेक्टर, एक हजार कि.मी. तटवन्ध निर्माण र ५० वटा डुवान क्षेत्रको वचाउ भएको हुनेछ। यसबाट मृत्यु र घाइते तथा वेपत्ता हुनेको संख्यामा उल्लेख्य कमी आई क्रमशः ५१ र ८०४ जनामा आएको र प्रभावित परिवार २९६६ मा झरेको हुनेछ। परिणामस्वरूप योजनाको अन्तिम वर्ष आ.व. ०८०/८१ मा कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विपदबाट भएको वार्षिक क्षति कम भई ०.१३१ प्रतिशतमा झरेको हुनेछ। साथै ८० वटा स्थानीय तहसंग जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धि कार्यमा सहकार्य भएको हुनेछ। विपदबारे जनस्तरमा तथा संस्थागत हिसाबमा उल्लेख्य चेतना वृद्धि भई सुरक्षित बस्ती तथा भौतिक संरचनाहरू निर्माण भएका हुनेछन्।

७.६ मानव संसाधनको विकास

विद्यमान अवस्था

दक्ष एवम् योग्य जनशक्तिबाट नै उपलब्ध स्रोत र साधन उपयोग गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सकिने हुन्छ। प्रदेशमा कृषि र पर्यटन उद्योगलाई जोड दिइ रहेको अवस्था मा यी क्षेत्रतर्फ दखल राख्ने जनशक्तिको माग उच्च छ भने अर्ध वा अदक्ष जनशक्तिका रुपमा विदेशीने सङ्ख्या सबैभन्दा बढी यसै प्रदेशमा रहेको भएता पनि हालसम्म प्रदेशस्तर र स्थानीय तहहरूमा समेत जनशक्ति योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएको अवस्था छैन।

प्रमुख समस्या

पर्याप्त मात्रामा दक्ष एवम् योग्य जनशक्ति उत्पादन गर्न नसकिनु नै समस्याको रुपमा रहेको छ।

चुनौती तथा अवसर

सावर्जनिक विद्यालयमा पढने विद्यार्थीहरूलाई प्राविधिक, व्यवसायिक र उद्यमशील शिक्षा हासिल गर्न सक्ने बनाउनु, दक्ष एवम् योग्य जनशक्ति उत्पादन गर्न पर्याप्त मात्रामा प्राविधिक शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउनु, बजारको जनशक्ति माँगको नियमित रूपमा सुक्ष्म अध्ययन गर्नु चुनौतीको रूपमा रहेका छन्।

प्राविधिक शिक्षातर्फ चासो बढेको, साक्षरताको स्थिति पनि सुधार हुँदै गएको, परिवर्तित राजनैतिक अवस्था र राजनैतिक स्थिरताले गर्दा आर्थिक गतिविधि विस्तार भई श्रम माँग बढी रहेकोले मानव संसाधन विकासको लागि अनुकूल अवसर रहेको छ।

क्षेत्रगत सोच

दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि।

लक्ष्य

मानव संसाधन विकासको लागि आवश्यक व्यवस्था भई प्रादेशिक अर्थतन्त्रलाई आवश्यक जनशक्ति उत्पादन भएको हुने।

उद्देश्य

प्रादेशिक अर्थतन्त्रको लागि चाहिने दक्ष एवम् योग्य मानव संसाधनको विकास गर्नु।

रणनीति

- विभिन्न उत्पादन क्षेत्रहरूलाई चाहिने जनशक्तिको आवश्यकतालाई आँकलन गर्ने।
- व्यवसायिक र प्राविधिक शिक्षालाई प्रवर्द्धन गरी अर्थतन्त्रलाई आवश्यक दक्ष एवम् योग्य जनशक्ति उत्पादन गर्ने।

कार्यनीति

- सरोकारवालाहरूको सहयोगमा प्रदेशलाई चाहिने दक्ष जनशक्तिको माग आँकलन गरिनेछ।
- श्रम बजारमा आउने परिवर्तनलाई सुक्ष्म रूपमा नियमित अध्ययन गरिनेछ।
- काममा आधारित व्यवसायिक तालिमहरू प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा बढी जोड दिइनेछ।
- न्यून आय भएका युवाहरूलाई सीप हासिल गर्न सहयोग गरिनेछ।
- परम्परागत सीप भएका व्यक्तिहरूलाई सीप प्रमाणीकरणको व्यवस्था गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा ५० वटा स्थानीय तहको जनशक्तिको योजना कार्यान्वयनमा आएका हुने, सबै स्थानीय तहहरूसँग प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा सहकार्य भएको हुने, सबै स्थानीय तहमा जनशक्तिको माग र आपूर्तिको अध्ययन गरी विद्युतीय अभिलेख राखिएको हुनेछ।

७.७ सामाजिक समावेशिता

विद्यमान अवस्था

शक्ति, स्रोत र अवसरमा सबैको न्यायोचित साझेदारीका लागि जातीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक, आर्थिक, सामाजिक, क्षेत्रीय र राजनैतिक समावेशीकरण अपरिहार्य छ। आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक, एवम् प्रशासनिक लगायतका क्षेत्रमा बहिष्करणमा परेका मधेशका समुदाय राज्यबाट प्रदान गरिने सुविधा समान रूपमा प्राप्त गर्नबाट बञ्चित रहेका छन्। संविधानले सामाजिक न्यायको हक, लगायत राज्यको निर्देशक सिद्धान्तको सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धि नीतिले पनि राज्यका पछाडि परेका सबै समुदाय र वर्गलाई मूलप्रवाहीकरण र अधिकार सम्पन्न गराउने व्यवस्था गरेको छ। मधेश आन्दोलनको उपलब्धि, समानुपातिक समावेशिताको मर्मअनुरूप प्रदेशभित्र रहेका सम्पूर्ण जनताको प्रदेशको हरेक संयन्त्रमा समानुपातिक सहभागिताको सुनिश्चितता गरिनेछ।

आर्थिक सामाजिक विकासलाई समावेशी विकासका आधार सूचकका रूपमा विश्लेषण गर्दा आ.व.०७५/७६मा यस प्रदेशको आय असमानता सूचकांक (Gini-coefficient) २९.५ रहेको, विपन्न जनसंख्या (तल्लो ४०प्रतिशत) को जम्मा आयमा हिस्सा १०.८५ प्रतिशत रहेको, वित्तीय सेवामा पहुँच १८.३ प्रतिशत रहेको, अर्ध बेरोजगारी २४.७ रहेको अवस्था देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

सबै जातजाति, धर्म, भाषा, लैङ्गिक तथा यौनिक, वर्ग, क्षेत्र र सम्प्रदायका व्यक्तिहरूको आर्थिक अधिकार एवम् न्यायमा समान रूपमा पहुँच नहुनु समस्याको रूपमा रहेको छ।

चुनौती तथा अवसर

समावेशी कानूनहरूको अस्पष्टता एवम् यथेष्ट रूपमा कानूनहरूको अभाव र कार्यान्वयनमा समस्या देखिनु, पछाडि पारिएका वर्ग, समुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु मुख्य चुनौतीका रूपमा देखिन्छन्।

लैङ्गिक विभेद रहित समाज निर्माणमा सहयोग हुनु, समान व्यवहारको सुनिश्चितता हुनु, संविधानमा समावेशी हक मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरिनु, विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूमा हस्ताक्षर गरि देश भित्रै कानून निर्माण गर्दा, बजेट विनियोजन गर्दा समावेशी सिद्धान्त अवलम्बन गरिनु, संघीय देखि स्थानीय तहसम्म समावेशी सिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधित्व हुनुलाई अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ।

क्षेत्रगत सोच

सामाजिक न्याय र समानतामा आधारित प्रदेश निर्माण।

लक्ष्य

समृद्ध प्रदेश निर्माणमा समावेशी सिद्धान्त अवलम्बन भएको हुने।

उद्देश्य

- सामाजिक रूपमा बहिष्करणमा परेका वर्ग तथा समुदायलाई विशेष संरक्षणको व्यवस्था सुनिश्चितता गर्नु।
- आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक, स्वास्थ्य, एवम् प्रशासनिक लगायतका क्षेत्रमा पछाडि परेका समुदायहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्नु।
- भेदभावरहित समाज निर्माण गर्नु।

रणनीति

- आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, एवम् व्यवसायिक रूपमा पछाडि पारिएका वर्ग वा समूहको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक एवम् व्यवसायिक अवस्था सुधार्न राज्यले सकारात्मक विभेदको नीति अवलम्बन गर्ने।
- बहिष्करणमा परेका वर्ग र समुदाय केन्द्रित क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू सञ्चालन गर्ने।
- समावेशी सिद्धान्तलाई प्रवर्द्धन गर्ने नीति तथा कानूनहरू निर्माण गर्ने।

- समुदायको विशिष्ट पहिचानलाई आत्मसात गरि सामाजिक व्यवस्थापन गर्ने र संवाद, अभिमुखीकरण, अनुसन्धानले छुवाछुतको समूल अन्त्य गर्ने।

कार्यनीति

- वहिष्करणमा परेका वर्ग, समुदाय लक्षित मौलिकतामा आधारित क्षमता र आर्थिक सशक्तिकरणका लागि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- सामाजिक र सांस्कृतिक भेदभाव अन्त्य गर्न बनेका कानूनहरूबारे सम्वाद केन्द्र, गुनासो सुनुवाई केन्द्र आदि स्थापना गरी प्रदेश तहबाट जानकारी गराईनेछ।
- वहिष्करणमा परेका वर्ग लक्षित प्राविधिक, व्यवसायिक तथा सीपमूलक शिक्षा सञ्चालन गरिनेछ र यी वर्ग समुदायसँग सम्बन्धित नियम कानूनहरू अध्ययन गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा सान्दर्भिक नीति नियम र कानूनहरू निर्माण, संशोधन तथा कार्यान्वयन गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा समावेशीकरण सम्बन्धि प्रादेशिक नीति तर्जुमा हुने, २५ वटा स्थानीय तहमा विपन्न र वञ्चितिकरणमा परेका समुदायलाई नमूना लक्षित कार्यक्रम संचालन गरिएको हुने, ५० वटा परम्परागत प्रविधिद्वारा संचालित व्यवसायको आधुनिकीकरण भएको हुने, स्थानीय स्तरमा संचालन हुने उद्योग व्यवसायको शेयर लगानीमा स्थानीय लक्षित वर्गको चार प्रतिशत हिस्सा सुनिश्चित गरिएको हुने, प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा लक्षित वर्गको संलग्नता बढाइएको हुने, पिछडिएका तथा वञ्चितिकरणमा परेका वर्ग र समुदायको लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, सीप तथा क्षमता विकास आदि कार्यक्रम संचालन भई स्रोत र अवसरमा पहुँच वृद्धि भई मूलप्रवाहीकरण भएको हुनेछ। यसबाट विपन्न जनसंख्या (तल्लो ४० प्रतिशत) को जम्मा आयमा हिस्सा १२.३ प्रतिशत पुगेको हुने, वित्तीय सेवामा पहुँच वृद्धि भई ३१ प्रतिशत पुगेको हुने र अर्ध बेरोजगारी १७ प्रतिशतमा झरी आय असमानता सूचकांक (Gini-coefficient) २७.२ मा झरेको हुनेछ।

७.८ सुशासन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण

विद्यमान अवस्था

ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनल लगायत हालैका विभिन्न सर्वेक्षणले नेपाल सुशासनका दृष्टिले ज्यादै कमजोर देखिन आएको छ। यसलाई माथि उठाउन र सुशासनप्रति सबै क्षेत्र संवेदनशील हुन आवश्यक छ। प्रदेश सरकारको कार्यप्रणाली जनअपेक्षा अनुरूप स्थापित गर्दै प्रदेश सरकारमार्फत हुने सेवा प्रवाह पारदर्शी, जवाफदेही, जनमूखी र कानूनसम्मत गराई सबै तह र स्वरूपका भ्रष्टाचार र अनियमिततालाई नियन्त्रण गरी सदाचारयुक्त प्रदेशको निर्माण गर्न आवश्यक भएको छ। प्रदेश सरकारले जनताका बीचमा सरकारको बलियो उपस्थिति देखाउने र प्रदेश शासन व्यवस्था सञ्चालनका सम्पूर्ण पूर्वाधारहरू तयारी गरी जनतामा सुशासनको प्रत्याभूति दिने नीति लिएको छ।

आ.व. ०७५/७६को स्थितिमा प्रदेशको कानूनी शासन सूचकांक ०.५४ रहेको, भ्रष्टाचार अनुभूति सूचकांक र सरकारको प्रभावकारिता सूचकांक क्रमशः २६ र -०.९ रहेको देखिन्छ। सुशासनसंग सम्बन्धित अन्य सूचकहरू विश्लेषण गर्दा वेरुजु फश्यौट ६० प्रतिशत, ३४ वटा कानून, मापदण्ड, निर्देशिका र कार्यविधि तर्जुमा भएका, विद्युतीय नागरिक वडापत्र राखिएका प्रदेश अन्तर्गतका सरकारी निकायहरूको संख्या २० वटा, ई विडिट लागू भएका प्रदेश र मातहतका निकायहरूको संख्या १० वटा रहेको अवस्था देखिन्छ।

चुनौती तथा अवसर

संविधानद्वारा प्रदत्त अधिकारहरूको प्रयोग गर्न यथाशीघ्र सुशासन र भ्रष्टाचार नियन्त्रणसम्बन्धी कानून निर्माण गर्नु, विकास निर्माणका कार्यहरू तोकिएको लागत, मापदण्ड र गुणस्तरमा तोकिएकै समयमा सम्पन्न गर्नु, समग्र प्रदेशको सार्वजनिक प्रशासन संयन्त्रको नैतिकता, इमान्दारिता र सदाचारितामा अभिवृद्धि गरी प्रभावकारी, गुणस्तरीय एवम् मितव्ययी सेवामा जनताको सरल र सहज पहुँच कायम गर्नु प्रमुख चुनौती रहेका छन्।

सार्वजनिक सुनुवाई, सूचनाको हक, सूचना प्रविधिमैत्री कर्मचारी, प्रशासनिक परीक्षण लगायतका विषयहरूको बढ्दो प्रयोगले सुशासन कायम गर्न सहयोग हुन्छ। प्रदेश सरकारसँग जनताको सकारात्मक अपेक्षा रहेको सन्दर्भमा तल्लो तहसम्म अधिकार र स्रोत आएसँगै जिम्मेवारी पनि आएकोले सार्वजनिक निर्माण तथा खरिदका कामको

अनुगमन गर्न सहज हुने देखिएको छ। भ्रष्टाचार नियन्त्रण सम्बन्धी संघीय कानून, संस्थागत एवम् योजना तथा कार्यक्रमहरूको व्यवस्था रहेको छ। भ्रष्टाचार विरुद्ध आम नागरिक, नागरिक समाज, सञ्चारजगत तथा सामाजिक संजालहरू क्रियाशील रहेका छन्।

सोच

सुशासन सहितको नैतिकवान समाजको निर्माण।

लक्ष्य

प्रदेशको सार्वजनिक क्षेत्रमा हुने भ्रष्टाचार र अनियमितताको नियन्त्र गरी सुशासनमा अभिवृद्धि भएको हुने।

उद्देश्य

- भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यनिर्मुल गर्नु र सदाचार संस्कृति प्रवर्द्धन गर्नु।
- प्रदेश तथा स्थानीय सरकारी सेवालाई जवाफदेही, जनउत्तरदायी र पारदर्शी बनाई विधिको शासन र सुशासन कायम गर्नु।

रणनीति

- नैतिकता र सदाचार प्रवृत्तिलाई प्रोत्साहित गरी प्रदेशबाट प्रवाह हुने सार्वजनिक सेवाहरूलाई गुणस्तरीय, मितव्ययी एवम् पहुँचयोग्य बनाउने।
- सार्वजनिक लेखापरीक्षणको व्यवस्था गर्ने र बेरुजु कम गर्ने गरी काम गर्ने।
- भ्रष्टाचारको सवालमा शून्य सहनशिलता नीति अवलम्बन गर्ने।

कार्यनीति

- प्रदेशको सार्वजनिक सेवाहरूलाई गुणस्तरीय, प्रभावकारी एवम् जनताको पहुँच पुऱ्याउन विद्युतीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ।
- राष्ट्रसेवक कर्मचारीको मनोबल उच्च बनाउदै सार्वजनिक प्रशासनलाई सक्षम, जिम्मेवार, विकासमैत्री र परिवर्तनको सम्बाहक संस्थाको रूपमा विकास गरी "आहाँकै सरकार, आहाँकै द्वार" भन्ने अभियान चलाईनेछ।
- प्रदेशको प्रशासन संयन्त्रलाई प्रदेशभित्रका जिल्लाहरूमा स्थापना गरिनेछ।
- नैतिकता र सदाचार प्रवर्द्धन गर्न जनचेतना तथा जागरणका कार्यहरू गरिनेछ।
- विकास निर्माणका कार्यहरूको समयतालिका तयार, गुणस्तर एवम् परिमाण यकिन गरी सोही अनुरूप कार्यान्वयन गरिनेछ।

- विकास निर्माण र सरकारको काम कारवाहीको प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था गरिनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा आवश्यकता अनुसार कानून, मापदण्ड, निर्देशिका र कार्यवधि तर्जुमा र कार्यान्वयन, जनचेतनात्मक अभियान संचालन, स्थानीय तहहरुसंगको सहकार्य आदि द्वारा भ्रष्टाचार न्यूनिकरण र सुशासन प्रवर्द्धनका सबै सूचकहरुमा सुधार भई कानूनी शासन सूचकांक ०.५९, भ्रष्टाचार अनुभूति सूचकांक १६ र सरकारको प्रभावकारिता सूचकांक ०.९ भएको हुनेछ।

७.९ शान्ति सुरक्षा

विद्यमान अवस्था

नेपाल लामो समयसम्म विभिन्न प्रकारका द्वन्द र आन्दोलनहरुबाट गुज्नेको छ। लामो समयपश्चात शान्ति सुरक्षामा क्रमिक सुधार हुँदै आएको छ। तथापि समाजमा हत्या, हिंसा, बलात्कार, अपहरण, मानव बेचबिखन, ठगी, चोरी डकैती जस्ता अपराधिक गतिविधिहरुको सङ्ख्यामा कमी आउन सकेको छैन। जनताको समृद्धि र आर्थिक गतिविधिहरु सञ्चालन गर्न सुरक्षित वातावरण आवश्यक हुनाले अपराधिक गतिविधिहरुलाई नियन्त्रणमा राखी शान्तिसुरक्षा प्रदान गर्नु सरकारको पहिलो कर्तव्य हो।

नेपालको संविधानले प्रदेश प्रहरी प्रशासन र शान्ति सुरक्षालाई प्रदेशको अधिकार सूचीमा राखेको छ। प्रदेशको कार्य क्षेत्र भित्र प्रदेशभित्रको शान्ति सुरक्षाको व्यवस्थापन, कानून कार्यान्वयनमा सहयोग, आवश्यकता अनुसार प्रहरी परिचालन, केन्द्रीय प्रहरी र अन्य सुरक्षा निकायलाई सार्वजनिक स्थल लगायत अन्तर्राष्ट्रिय सीमा सुरक्षामा सहयोग, आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण, नागरिक स्वतन्त्रताको रक्षा तथा प्रवर्द्धनमा सहयोग, प्रादेशिक कारागार सुरक्षा तथा हिरासत व्यवस्थापन आदि रहेको छ।

नेपाल हालै मात्र संघीय प्रणालीमा प्रवेश गरेको हुँदा प्रदेश सरकार अन्तर्गत आवश्यक कानून, सुरक्षा संरचना, जनशक्ति, उपकरण आदिको समुचित व्यवस्था भई सकेका छैनन्। ०७५/७६ को अवस्था हेर्दा ६० प्रतिशत नागरिकले मात्र शान्ति सुरक्षाको अनुभूत गर्न सकेका छन् भने ५० प्रतिशत मौजुदा सुरक्षा निकायहरुको संस्थागत सुधार तथा स्तर अभिवृद्धि गरिएको देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

अपराधिक गतिविधिहरू नियन्त्रण गर्न पर्याप्त सूचनाको अभाव, सुरक्षा निकायको क्षमता र दक्षता नहुनु यस क्षेत्रका समस्याहरू हुन्।

चुनौती तथा अवसर

प्रभावकारी प्रदेशस्तरीय सुरक्षा संयन्त्र समयमै स्थापना गर्नु, अपराधिक प्रवृत्ति र मनोवृत्तिलाई नियन्त्रणमा राख्नु, शान्ति सुरक्षा खलल गर्ने अपराधीहरूलाई समयमा पहिचान गरी कारवाही गर्नु शान्ति सुरक्षाका चुनौतीहरू हुन्। सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट हुने साइबर क्राइम नियन्त्रणको चुनौती पनि बढ्दै गएको छ।

तीनै तहको सरकारले शान्ति सुरक्षामा ध्यान दिन सक्ने, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरेर अपराधिक गतिविधि नियन्त्रण गर्न सकिने, सञ्चार माध्यमको प्रयोग मार्फत जनचेतना अभिवृद्धि गर्न सकिने अवसरहरू रहेका छन्। आवश्यकता अनुसारको प्रभावकारी सुरक्षा संयन्त्र बनाउन सकिने अवसर रहेको छ।

क्षेत्रगत सोच

शान्त र सुरक्षित प्रदेश।

लक्ष्य

प्रदेशमा शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति भएको हुने।

उद्देश्य

प्रभावकारी शान्ति सुरक्षा व्यवस्था कायम गर्नु।

रणनीति

- शान्ति सुरक्षा कायम राख्न प्रादेशिक संस्थागत क्षमता बढाउने।
- प्रदेश प्रहरीको दक्षता, क्षमता अभिवृद्धि गर्न आधुनिक प्रविधिको प्रयोग बढाउने।
- अपराधिक गतिविधि कम गर्न सुरक्षा सम्बन्धमा सामाजिक चेतना अभिवृद्धि गर्ने।
- सुरक्षा कायम गर्न संघीय सरकार, स्थानीय तह र अन्य सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य गर्ने।

कार्यनीति

- प्रदेश प्रहरी गठन गरी सञ्चालनमा ल्याइनेछ।
- प्रत्येक वडामा वडा प्रहरी इकाइ स्थापना गर्दै लगिनेछ।
- लैङ्गिक मैत्री, बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री र जेष्ठ नागरिकमैत्री शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गरिनेछ।
- आपराधिक गतिविधि कम गर्न सामाजिक जागरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनुको साथै अपराध अनुसन्धानका लागि अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ।
- घरेलु तथा लैंगिक हिंसा नियन्त्रणका लागि निरोधात्मक र उपचारात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- स्थानीय तहको न्यायिक समितिको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरी सामाजिक मेलमिलाप कायम गर्न सहयोग गरिनेछ।
- सीमा सुरक्षा र आपराधिक गतिविधि नियन्त्रणका लागि संघीय सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ।

अपेक्षित प्रतिफल

योजनाको अन्त्य सम्ममा प्रदेश प्रहरी सेवा सम्बन्धी नीति, कानून, कार्यान्वयन, प्रदेश प्रहरी गठन, सुरक्षा निकायको भौतिक संरचना निर्माण तथा स्तरोन्नति, जनशक्ति व्यवस्थापन, सुरक्षा उपकरणको व्यवस्था आदि द्वारा ८० प्रतिशत सुरक्षा निकायहरूको संस्थागत सुधार तथा स्तर अभिवृद्धि भई ९५ प्रतिशत नागरिकले शान्ति सुरक्षाको अनुभूत गरेका हुनेछन।

७.१० कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

विद्यमान अवस्था

नीति, योजना वा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जवाफदेहिता वहन गर्ने विषय ती क्षेत्रमा गरिने अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको अवस्थामा भरपर्छ। म.ले.प.को प्रतिवेदनहरूमा अन्य प्रदेशको तुलनामा यस प्रदेशको सरकारी खर्चमा हुने गरेको अनियमितता बढी र विकास आयोजनाहरूको कार्य सम्पादन अवस्था बढी कमजोर देखिएको छ। प्रदेशस्थित कार्यालयहरू र गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूमा विकास आयोजना र खर्चसम्बन्धी प्रतिवेदन पद्धति सुचारु छैनन। भ्रष्टाचारसम्बन्धी उजुरी सङ्ख्या क्रमिक बढेको छ। आ.व. ०७४।७५ मा रौतहट र बारा जिल्लामा सबैभन्दा बढी ५२५ उजुरी दर्ता भएको छ। प्रदेशको आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध तथ्याङ्कको परिमाणात्मक स्थितिका आधारमा अनुगमन प्रणाली अबलम्बन गर्न सकिएको छैन।

विकास योजना तथा आयोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि प्रदेश नीति तथा योजना आयोगबाट नतिजा खाका तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनहरू जारी भएको छन्। अनुगमन र मूल्यांकन प्रभावकारी हुन नसक्दा योजनाहरूको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर रहने गरेको छ। प्रदेश सरकारका नीति तथा योजना आयोगले प्रदेश सभाका समितिहरू समेतलाई अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियामा साझेदारका रूपमा सरिक गराई सेवा प्रवाहलाई शीघ्र, सरल र सहज बनाउने कार्यको थालनी गर्नेछ।

नेपाल भर्खर मात्र संघीय प्रणालीमा गएको र प्रदेश सरकारको संरचना नितान्त नयाँ भएको र प्रदेश नीति तथा योजना आयोग पनि भर्खरै मात्र गठन भई पहिलो योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयनको चरणमा छ। हालसम्म १० प्रतिशत प्रदेश तथा स्थानीय तहले नतिजामा आधारित योजना प्रक्रिया शुरू गरेको देखिन्छ।

प्रमुख समस्या

प्रदेश योजनाबद्ध विकासको प्रारम्भिक चरणमा रहेको कारणले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका वस्तुगत सूचकहरू विकास गर्न बाँकी रहेको, संस्थागत र सांगठनिक संचरनाहरू तयार हुँदै गरेका, साधन तथ्याङ्क र जनशक्तिको अभाव हुनु अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धमा प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन्।

चुनौती तथा अवसर

सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वयका लागि संविधानतः परिकल्पना गरिएको समन्वय सम्बन्धी कानून प्राप्त गर्नु, नतिजामूलक अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीका लागि वस्तुगत सूचकहरूको विकास गर्नु, दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई प्रादेशिक लक्ष्यसँग आवद्ध हुने गरी परिमाणात्मक खण्डीकरण गर्नु, स्वचालित अनुगमन प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्नु, स्रोत साधन र जनशक्तिको सुनिश्चितता र क्षमता विकास गरी सूचना प्रविधि मैत्री बनाउनु मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेका छन्।

त्यसैगरी योजनाले परिलक्षित गरेका आयोजना, परियोजना र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु, अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई बलियो बनाई योजना कार्यान्वयनको लागि उत्प्रेरणा र जिम्मेवारीबोध गराउनु चुनौतीपूर्ण रहेको छ।

देशका सबै जिल्लाहरूमा सडक पहुँच भएको, राजनैतिक नेतृत्व सुशासनप्रति प्रतिबद्ध भएकोले नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई संस्थागत गर्न सकिने अवसर छ। नयाँ राजनैतिक संरचनामा स्थानीय तह र प्रदेश सरकारले नजिकबाट योजनालाई

कार्यान्वयनमा लान सक्ने, नियमित ढङ्गले जनप्रतिनिधिहरू मार्फत अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न सकिने अवसर रहेको छ।

क्षेत्रगत सोच

प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास।

लक्ष्य

प्रभावकारी कार्यान्वयन संरचना एवम् स्वचालित अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित भएको हुने।

उद्देश्य

- योजनाले परिलक्षित गरेका आयोजना, परियोजना र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु।
- प्रभावकारी एवम् स्वचालित अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थापित गर्नु।

रणनीति

- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था गरी प्रदेशका सबै निकाय र सबै स्थानीय तहमा स्वचालित अनुगमन प्रणालीलाई संस्थागत गर्ने।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको बहुउपयोग नीति अवलम्बन गर्ने।
- प्रभावकारी अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि साधन स्रोतको उपलब्धताको सुनिश्चितता साथै सम्बन्धित निकाय र जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने।

कार्यनीति

- वार्षिक कार्यक्रमहरूलाई आवधिक योजनाको परिमाणात्मक लक्ष्य र कार्यक्रमसँग आबद्ध गरिनेछ।
- आवधिक योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गरी परिणाम प्राप्त गर्नका लागि कार्यान्वयन विधि, समय कार्यतालिका र जिम्मेवारी समेटिएको कार्यान्वयन योजना मार्फत कार्यान्वयन गर्ने परिपाटी मिलाइनेछ।
- कार्यान्वयन विधि निर्धारण गर्दा योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्वाधार सृजना गर्नुपर्ने तथा सरोकारवालाबीच समन्वय साझेदारी गर्नुपर्ने आवधिक विकास योजनामा उल्लेखित योजनाको भौतिक निर्माण सम्बन्धी कार्यान्वयनको विधि,

सार्वजनिक खरिद ऐनको परिधिभित्र रहि (ठेका पट्टा, उपभोक्ता समिति, करार, संयुक्त व्यवस्थापन वा साझेदारी, अन्य) तयार गरी कार्यान्वयनमा लगिनेछ।

- कार्यसम्पादन करार गर्ने प्रणाली अपनाइनेछ।
- आवश्यक जनशक्ति सहित प्रदेश सरकारको प्रभावकारी संस्थागत संरचना बनाईनेछ।
- योजना तथा बार्षिक कार्यक्रमहरू सफलता पूर्वक सम्पन्न गर्ने प्रदेश सरकारको निकाय तथा संलग्न कर्मचारीहरूलाई पुरस्कृत गर्ने र न्यूनतम मापदण्ड भन्दा कम कार्यान्वयन गर्नेलाई दण्डित गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- कार्यालय/ आयोजना प्रमुख र लेखा प्रमुखलाई कम्तिमा एक आर्थिक वर्षसम्म सरुवा नगर्ने पद्धति अपाइनेछ।
- कार्यक्रम तथा आयोजना कार्यान्वयनको सन्दर्भमा आउने जनगुनासो सङ्कलन संयन्त्र बनाई सम्बोधन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा बहुपक्षीय मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोग गरिनेछ।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको संस्थागत अभिलेखिकरण गर्नुको साथै प्रयोगमा ल्याइनेछ।
- प्रदेशस्तरका विकास आयोजना र खर्च प्रणालीको अनुगमनका लागि स्थानीय तहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीसँग आवद्ध हुने गरी Monitoring Information System प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको कार्यालयमा राखिनेछ।
- तथ्याङ्क भण्डार व्यवस्था, सूचकहरूको निर्माण र स्थापना, लक्ष्य सम्बद्ध तथ्याङ्क खण्डीकरण र जनशक्ति व्यवस्थापन नीति तथा योजना आयोगबाट तयार गरिने अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनलाई आधार मानी गरिनेछ।
- अनुगमन सूचकहरू लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा प्रदेश सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, निर्दिष्ट लक्ष्य, दीगो विकास लक्ष्य, स्थानीय तहले योगदान गर्ने खालका स्थापित गरी अनुगमन गरिनेछ।
- योजनाका उपलब्धि (outcome) र प्रभाव (impact) तहका सूचकमा आएको परिवर्तन मापन आवश्यकता र प्रकृति अनुसार मध्यमकालीन अवधिमा तेश्रो पक्षबाट मूल्याङ्कन मार्फत गराइनेछ।

अपेक्षित उपलब्धि

योजनाको अन्त्य सम्ममा सबै स्थानीय तहहरूले स्रोत नक्सांकन, दिगो विकासका लक्ष्यहरूको स्थानीयकरण र वस्तुगत विवरण तयारी गरि अद्यावधिक गरेका हुने, वार्षिक कार्यक्रम र आवधिक योजना बीच ६० प्रतिशत तादात्म्यता भएको र शतप्रतिशत प्रदेश निकाय तथा स्थानीय तहहरूले नतिजामा आधारित योजना प्रणाली अवलम्बन गरेका हुनेछन्।

प्रदेशका सबै निकायहरू सूचना प्रणालीमा आवद्ध भएका हुनेछन्। प्रदेशका सबै आयोजनाहरू एउटै सूचना प्रणालीमा एकीकृत भएका र निर्णय प्रक्रिया सहज भएको हुनेछ। योजना अधिकतम रूपमा कार्यान्वयनमा आई योजनाले परिलक्षित गरेका उद्देश्यहरू र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल भएका हुनेछन्। सूचना प्रविधिमा आधारित स्वचालित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली तयार भई प्रयोग भएको हुनेछ ।

परिच्छेद आठ : नतिजा खाका

आवधिक योजनाको लगानी देखि लक्ष्य प्राप्ति सम्म हुने नतिजाका चरणहरूलाई नतिजाको तीन वटा तहगत शृङ्खलामा आवद्ध गरी सबै क्षेत्र तथा उपक्षेत्र समेटी हरेकको वेगलावेगलै तर्कवद्ध खाका (Logical Framework) प्रस्तुत गरिएको छ। यस क्रममा कार्यक्रम तहदेखि प्रतिफल हुंदै लक्ष्य वा प्रभाव सम्म पुग्न कारण र असरहरूको विश्लेषण सहित नतिजाहरूको तहगत सम्बन्ध स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ। नतिजाहरूलाई योजनाका लक्ष्य, उद्देश्यहरूलाई समेट्ने गरी सकेसम्म यथार्थपरक बनाइएको छ।

नतिजा खाकामा प्रस्तुत अधिकांश तथ्यांकहरू सम्बन्धित मन्त्रालयबाट प्राप्त गरिएका छन्। आधार तथ्यांक सम्बन्धित मन्त्रालय बाहेक अन्यत्रबाट लिइएकोमा कैफियतमा यथा सम्भव स्रोत उल्लेख गरिएकोछ। लक्ष्य सूचकहरू वार्षिक भनि स्पष्ट उल्लेख गरिएकोमा बाहेक अन्य सूचकहरू यौगिक (Cumulative) रूपमा उल्लेख गरिएको छ। नतिजा खाकामा सूचकहरूको दीर्घकालिन राष्ट्रिय लक्ष्य सूचक र दीगो विकास लक्ष्य सूचकसंगको अन्तर्सम्बन्ध देखाई यस प्रादेशिक योजनाको पन्ध्रौं योजना र दीगो विकासका लक्ष्यसंग पनि तादात्म्यता देखाइएको छ।

यो योजना प्रदेश सरकारको मात्र नभई समस्त प्रदेशको नै भएकोले तीनै तहका सरकार, निजीक्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, विकास साझेदार, नागरिक समाज लगायत समाजका सबै क्षेत्र र समुदायको योगदानबाट नतिजा खाकामा उल्लेखित नतिजाहरू प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएकोछ र नतिजा प्राप्तिमा सबै क्षेत्रहरू एक अर्काका परिपूरक हुनेछन्। तथापि प्रदेशको योजना भएकोले उल्लेखित नतिजाहरू प्राप्त गर्न प्रदेश सरकारको नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह हुने नै छ।

नतिजा खाकाका साथ तीनै तहका सरकारले संचालन गर्ने कार्यक्रमको सूची समेत उल्लेख गरिएको छ। आवश्यकताको आधारमा यस सूचीमा थप घट गर्न

सकिनेछ। प्रदेशमा संचालन हुने सबै विकासका कार्यक्रमहरूलाई समन्वयात्मक ढंगले प्रभावकारी रूपमा संचालन गर्न प्रदेश सरकारले नेतृत्वदायी भूमिका खेल्ने नै छ। यस परिप्रेक्ष्यमा प्रदेश सरकारले आफैं संचालन गर्ने भनिएका कार्यक्रमहरूमा पनि आवश्यकताको आधारमा स्थानीय तह र संघीय सरकारसंग समन्वय गर्ने छ भने अन्य कार्यक्रम संचालनमा पनि आवश्यकता अनुसार दुवै सरकारसंग समन्वय, सहकार्य, सहजीकरण र पहल गर्नेछ।

मध्यमकालिन खर्च संरचना तयार गर्दा र वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा यस नतिजा खाकालाई आधारको रूपमा लिइनेछ।

तर्कबद्ध खाका
८.१ समष्टिगत वार्षिक क्षेत्र (परिवेष्टन र संग्रह सम्बन्धित)

चिनिता स्तर	चिनिता सूचक	इकाई	वाषाङ्क वर्ष २०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाको स्रोत	सिन्धुवाङ्क निकाय	वर्तमान तथा जोडिने	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य र केन्द्रित	सिरो रिकाल सङ्घ सूचक	कैफियत
प्रभाव	क) कुल गृहस्थ उत्पादन (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	४४४.४९	४७४.६०	४९३.४५	५२३.४५	५५९.८८	५९५.८७	६२३.६२	आर्थिक समेक्षण/कैफियत	प्रदेश सरकार				
असर १	ख) वार्षिक वृद्धि दर	प्रतिशत	६.५३	७.०	८.०	८.०	९.०	१०.०	११.०						
	क) कृषि क्षेत्रको वृद्धि दर	प्रतिशत	४.९	४.३	४.४	४.४	६.९	७.०	७.९						
	ख) उद्योग क्षेत्रको वृद्धि दर	प्रतिशत	९.८	११.९	१२.०	१२.०	१२.९	१३.८	१४.७						
	ग) सेवा क्षेत्रको वृद्धि दर	प्रतिशत	७.४	८.९	९.९	९.९	१०.९	११.५	१२.२						
असर २	क) आयमा आधारित असमानता जनाउने (० देखि १)	Gini Coefficient	०.२९५	०.२८९	०.२८४	०.२८४	०.२७८	०.२७३	०.२६७	आर्थिक समेक्षण/कैफियत	प्रदेश सरकार	संघीय सरकार र निजी क्षेत्रले समन्वय भएको हुने ।	१.४	८ र १२	
	ख) मभिल्लो ४० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसङ्ख्याको आयमा अन्तर (PALMA Ratio)	अनुपात	१.११	१.०५७	१.००७	१.००७	०.९५९	०.९१३	०.८७०						
बसर १	वार्षिक वृद्धि दर वार्षिक प्रतिफल सूचकहरू														
प्रतिफल १	वृद्धि क्षेत्रको उत्पादन (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	१७७.८	१८४.४८	१९४.९९	१९४.९९	२०७.१६	२२१.७१	२३९.२७	आर्थिक समेक्षण/कैफियत		संघीय सरकार र निजी क्षेत्रले समन्वय भएको हुने ।			
प्रतिफल २	उद्योग क्षेत्रको उत्पादन (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	५७.७८	६४.२९	७१.९९	७१.९९	८१.९८	९२.३८	१०६						
प्रतिफल ३	सेवा क्षेत्रको उत्पादन (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	२०८.९९	२२४.९९	२४६.४५	२४६.४५	२७१.४४	३०१.७८	३३८			स्थानीय तह तथा क्षेत्रहरूको सहयोग भएको हुने			
प्रतिफल ४	वैक्यमा खाता भएका परिवार	प्रतिशत	६९	६५	७६	७६	८९	८८	९५	प्रदेश आर्थिक समेक्षण	प्रदेश सरकार				
प्रतिफल ५	प्रदेश सरकारको पुर्णमत खर्च (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	१५.०५	१७.२०	२०.९२	२०.९२	२५.३६	३०.६९	३७.१६	प्रदेश वार्षिक बजेट					
प्रतिफल ६	आन्तरिक राजस्व (७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा	९.००	११.००	१२.००	१२.००	१४.४०	१७.५६	२०.००	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय					
प्रतिफल ७	योजनाको कुल लगानी (०७४/७५ को मूल्यमा)	रु अर्बमा		१४०.८७	१८३.५२	१८३.५२	२२२.४३	२६९.२२	३२५.९२	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय		सरकारी, निजी तथा सहकारी क्षेत्रहरूको सहकार्य भएको हुने			

क्रम २	वायमा बसभाता कर्तारिका प्रतिफल सूचकहरू									
	प्रतिफल १	तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको आम्दानीमा हिस्सा	प्रतिशत	१०.८५	११.६६	१२.५४	१३.४८	१४.४९	१५.५८	आर्थिक सर्वेक्षण
	प्रतिफल २	बहु आयामिक गरिवी	प्रतिशत	४७.९	४३.५५	३९.५९	३५.९९	३२.७२	२९.७४	आ.मा.यो.म. आ.मा.यो.म.
	प्रतिफल ३	गरिवीको रेखमुनी रहेका जनसंख्या	प्रतिशत	२६.६९	२५.	२४.	२३.	२२.	२१.	आर्थिक सर्वेक्षण

प्रदेश सरकारबाट संचालन गरिने कार्यक्रम

१	प्रदेश आर्थिक नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन
२	विश्वीय संस्थाहरूको संचालन, विस्तार र सहजीकरण
३	औद्योगिक लगानी
४	राजस्व प्रशासन सुदृढीकरण
५	राजस्व सुधार योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन
स्थानीय तहसंघको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	गरिवी निवारण (लक्षित कार्यक्रम)
२	लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट प्रणाली प्रदर्शन
३	पुर्जीगत खर्चमा बृद्धि
संघीय सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	मूल्य नियन्त्रण
२	वित्त परिचालन

८.२ कृषि, पशुपंजी तथा मात्स्य विकास (पछिबन्ध ४.१ र ४.३ सँग सम्बन्धित)

नतिमा सूचक	नतिमा सूचक	इकाई	वर्षार सँग २०७४/७५	७५/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने विम्वार विकास	अनुमान तथा चौखिप	राष्ट्रिय साध्य संकेत	दिगो विकास साध्य सूचक	वैकल्पिक त
प्रभाव	कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान	प्रतिशत र वर्षमा (०७४/७५ को सूच्यमा)	४०	३९	३८	३७	३६	३५	के.ता.वि		१.३	१.३	८	
वर्ष १	प्रतिव्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी	१६१.९	१७०.००	१७८.४९	१८७.४२	१९६.७९	२०६.६३						
वर्ष २	तेसहन,भसता तथा नानेदाली उत्पादन	मे.टन हजारमा	२८९८.४	३०४३.३२	३१९४.४९	३३४४.२६	३४९९.१७	३६५९.१७						
वर्ष ३	तरकारी तथा खाद्यान्नी उत्पादन	मे.टन हजारमा	१४१२.२४	१४८२.८६	१४४७.०१	१४३४.८६	१४१६.५०	१४०२.४३						
वर्ष ४	पशुपंजीजन्य उत्पादन	र वर्षमा (०७४/७५ को सूच्यमा)	७१.१२	७४.०६	७८.८१	८२.७४	८६.८९	९१.२४	भूकृ.स.म. र मातहत विकास	भूकृ.स.म. र मातहत विकास		१.३	२ र ८	
वर्ष ५	प्रदेशमा उत्पादित कृषि तथा पशुजन्यवस्तुमा विक्रीको ब्या	प्रतिशत	४०	४४	४०	४४	६०	६०						
वर्ष ६	क्षमता विकास (कर्मचारी तथा कृषक)	वर्षमा	०	२००	४००	१०००	१४००	२०००						
वर्ष ७	उच्चत प्रतिविमा पहुँच भएका कृषक	प्रतिशत	२०	३०	४०	६५	८०	९०						
वर्ष १	प्रतिव्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन बन्तारतिका प्रतिशत सूचकहरू													
प्रतिशत १	खाद्यान्न उत्पादन	मे.टन हजारमा	१२४.८०	१३४.००९	१४१.७४९	१४८.४७	१५६.२९०	१६४१.०४						
१.२	धानको उत्पादकत्व प्रति हेक्टर	मे.टन	३.४०	३.४७	३.५४	३.६१	३.६८	३.७४						
१.३	गहुँ	मे.टन हजारमा	४६६.९०	४९४.२४	५२४.०१	५५६.२६	५८९.०७	६२३.४२						
१.४	गहुँको उत्पादकत्व प्रति हेक्टर	मे.टन	३.३०	३.४७	३.६४	३.८२	४.०१	४.२१						
१.५	मकै	मे.टन हजारमा	१३१.७०	१३८.२९	१४४.२०	१५२.४६	१६०.०८	१६८.०९						
१.६	मकैको उत्पादकत्व प्रतिहेक्टर	मे.टन	२.४०	२.६३	२.७६	२.८९	३.०४	३.१९						
१.७	अन्ध/आफ्नै/कोदो/जौ आदी)	मे.टन हजारमा	१.९०	२.००	२.०९	२.२०	२.३१	२.४२						
प्रतिशत २	खसहन उत्पादन													
२.१	सुरो	मे.टन हजारमा	८७.९०	९२.३०	९६.९१	१०१.७६	१०६.८४	११२.१९						
२.२	चना	मे.टन हजारमा	२.७०	२.८४	२.९८	३.१३	३.२८	३.४४						
२.३	रुट्टर	मे.टन हजारमा	९.४०	९.९८	१०.४७	११.००	११.४४	१२.१२						
२.४	खैरारी	मे.टन हजारमा	२.३०	२.४२	२.५४	२.६६	२.८०	२.९४						
२.५	अन्ध/आम/भतमास/गहत आदी)	मे.टन हजारमा	४.८०	६.०९	६.३९	६.७१	७.०४	७.४०						
वर्ष २	तेसहन,भसता तथा नानेदाली उत्पादन बन्तारतिका प्रतिशत सूचकहरू													
प्रतिशत १	तेसहन													
१.१	तेरी	मे.टन हजारमा	२४.४०	२६.६७	२८.००	२९.४०	३०.८७	३२.४२						
१.२	सरसो	मे.टन हजारमा	४.००	४.२०	४.४१	४.६३	४.८६	५.११						
१.३	रियो	मे.टन हजारमा	१.४०	१.४७	१.५४	१.६२	१.७०	१.७९						

१.४ सुपुसुकी	मेटन हजारमा	२.८०	२.९४	३.०९	३.२४	३.४०	३.५७
१.५ तिल	मेटन हजारमा	२.१०	२.३१	२.३२	२.४३	२.५५	२.६८
१.६ आलस	मेटन हजारमा	७.३०	७.६७	८.०५	८.४५	८.८७	९.३२
१.७ अन्य (बदाम, सुन्तिल, आदी)	मेटन हजारमा	०.५०	०.५३	०.५५	०.५८	०.६१	०.६४
प्रतिकल २							
२.१ जवु	मेटन हजारमा	२४२६.८०	२५४८.१४	२६७५.५५	२८०९.३२	२९४९.७९	३०९७.८८
२.२ भातु	मेटन हजारमा	३७०.६०	३८९.१३	४०८.५९	४२९.०२	४४०.५७	४६२.९९
२.३ डट	मेटन हजारमा	३१.२०	३२.७६	३४.४०	३६.१२	३७.९२	३९.८२
२.४ सुती	मेटन हजारमा	२.६०	२.७३	२.८७	३.०१	३.१६	३.३२
२.५ अन्य							
प्रतिकल ३							
३.१ जदुवा	मेटन हजारमा	३.६०	३.७८	३.९७	४.१७	४.३८	४.५९
३.२ मसुन	मेटन हजारमा	६.००	६.३०	६.६२	६.९५	७.२९	७.६६
३.३ बेसार	मेटन हजारमा	११.४०	११.९७	१२.५७	१३.२०	१३.८६	१४.५५
३.४ सुत्तानी	मेटन हजारमा	२.७०	२.८४	२.९८	३.१३	३.२८	३.४५
कसर ३							
प्रतिकल १	मेटन हजारमा	१०८१.५५	११३५.६३	११९२.४१	१२५२.०३	१३१४.६३	१३८०.३६
प्रतिकल २	मेटन हजारमा	२३१.८०	२४३.३९	२५५.५६	२६८.३४	२८१.७५	२९५.८४
२.१ जेप	मेटन हजारमा	५८.००	६०.९०	६३.९५	६७.१४	७०.५०	७३.८२
२.२ लिमी	मेटन हजारमा	२७.००	२८.३५	२९.७७	३१.३६	३२.८२	३४.४६
२.३ मेवा	मेटन हजारमा	१.५०	१.५८	१.६५	१.७४	१.८३	१.९१
२.४ भेम्बा	मेटन हजारमा	३.००	३.१५	३.३१	३.४७	३.६३	३.८३
२.६ फुईकट्टर	मेटन हजारमा	२.८०	२.९४	३.०९	३.२४	३.४०	३.५७
२.७ कट्टर	मेटन हजारमा	६.४०	६.७२	७.०६	७.४१	७.७६	८.१७
प्रतिकल ३	मेटन हजारमा	०.२०	०.२१	०.२२	०.२३	०.२४	०.२६
कसर ४							
प्रतिकल १	मेटन हजारमा	११०९.००	११५५.९४	१२०३.७२	१२५२.१५	१३०४.०४	१३५५.६०
१.१ गोई	मेटन हजारमा	८००.४७	८१९.०९	८३८.०२	८५८.१२	८७८.२३	८९८.३४
१.२ भेडा	मेटन हजारमा	७७३.६	८१३.३	८५२.९	८९३.५	९३४.०	९७४.६
१.४ बाख्रा	मेटन हजारमा	१५३.४०	१६३.११	१७२.६८	१८२.३०	१९२.८२	२०२.४४
१.५ सुर्/सुर्	मेटन हजारमा	१५३.३७	१६३.११	१७२.६८	१८२.३०	१९२.८२	२०२.४४
१.६ कुखुरा	मेटन हजारमा	४३०.३८	४५१.९०	४७३.९५	४९६.००	५१८.०५	५४०.१०
१.७ हाँस	मेटन हजारमा	८२९.६२	८७१.१०	९१३.६६	९५६.३९	१००८.४१	१०५८.८३
प्रतिकल २	मेटन हजारमा	२९४.२०	३०८.९१	३२४.३६	३४०.५७	३५६.८०	३७३.४८
प्रतिकल ३	मेटन हजारमा	४६.९०	४९.२५	५१.७१	५४.२९	५७.०१	५९.८६
प्रतिकल ४	मेटन हजारमा	९१.२८	९५.८२	१००.६५	१०५.८७	१११.०९	११६.३०
प्रतिकल ५	मेटन हजारमा	५.४०	५.७	६.०	६.३	६.६	६.९
कसर ५							
प्रतिकल १	मेटन हजारमा	०	२	४	६	८	८
प्रतिकल २	मेटन हजारमा	४११	४४०	४७५	४९०	५०५	५२५

प्रतिफल ३	कृषि उपज संकलन केन्द्र	संख्या	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	शुल्कको प्रतिवेदन	भू.कु.स.म. र मातहत निकाय	तहलगायत सबै कृषि सम्बन्धि काम गर्ने निकायहरूको														
प्रतिफल ४	खजार सुचना केन्द्र	संख्या	०	२	४	५	६	८																	
प्रतिफल ५	थोक बजार	संख्या	३४	३६	३७	३९	४१	४३																	
बसर ६ क्षमता विकास (कर्मचारी तथा कृषक) कर्तारिका प्रगतिय सूचकाङ्क																									
प्रतिफल १	भूट्टासमे र अन्तर्गतका निकायहरूका कर्मचारीको क्षमता विकास	जना	०	२५	७५	१००	१२५	१५०				भू.कु.स.म. को प्रतिवेदन	भू.कु.स.म. र मातहत निकाय												
प्रतिफल २	अग्रुवा कृषक तालिममा सहभागी कृषक	जना	०	५०	७५	२००	३००	४००																	
प्रतिफल ३	कृषक बुद्धि स्वतन्त्रता तालिम सहभागी	जना	०	५०	१००	२००	३००	४००																	
प्रतिफल ४	अन्तरप्रदेश कृषक भ्रमणमा सहभागी कृषक	जना	०	२५	५०	१००	२००	३००																	
प्रतिफल ५	व्यवसायिक कृषि तालिममा सहभागी कृषक	जना	०	५०	२००	४००	५७५	७५०																	
बसर ७ उन्नत प्रविधिमा एडम पएका कृषक कर्तारिका प्रगतिय सूचकाङ्क																									
प्रतिफल १	मूल्य मूल्यावलीको विउको प्रतिस्थापन दर	प्रतिशत	०	२०	३०	३५	४०	५०	भू.कु.स.म. को प्रतिवेदन	भू.कु.स.म. र मातहत निकाय	वित्तीय संसद्स्था, सहकारी, स्थानीय तह लगायत सबै कृषि सम्बन्धि काम गर्ने निकायहरूको सहकार्य भएको हुने														
प्रतिफल २	मल सुधार	प्रतिशत	१०	२०	३०	३५	४०	५०																	
प्रतिफल ३	वाली तथा पशुपक्षी बीमा	प्रतिशत	०	१०	२५	३५	४५	६०																	
प्रतिफल ४	करन्टम हाथेरिङ केन्द्र स्थापना	संख्या	०	२०	४०	६०	९०	१३६																	
प्रतिफल ५	नमुना कृषि फार्म	संख्या	०	२०	३०	४०	५०	६०																	
प्रतिफल ६	व्यवसायिक कृषि गर्ने कृषक	प्रतिशत	१०	१५	२०	२५	३०	३५																	
प्रतिफल ७	बगर खेती	हेक्टर	०	२०	४०	५०	६०	८०																	
प्रतिफल ८	चक्रवाक्यी खेती	प्रतिशत	०	२	४	६	८	१०																	
नोट: कृषिक्षेत्रको राष्ट्रिय उत्पादनमा पशुपक्षीलेको योगदान ४०% भएको राष्ट्रिय अनुमान																									
प्रदेश सरकारले संचालन गर्ने कार्यकगडहरू																									
१	करन्टम हाथिङ सेक्टरको स्थापना																								
२	जैविक मल कारखाना स्थापना																								
३	कृषि वाली, फलफुल तथा तरकारीको उन्नतको खेती																								
४	कृषि प्रसार																								
५	कृषक तालिम																								
६	वाली सफाईकरण, विविधिकरण कार्यक्रम																								
७	जैविक कृषि																								
८	नमुना कृषि प्केट विकास कार्यक्रम																								
९	आप जैनको रुपमा विकास																								
१०	कृषि पूर्वाधार विकास																								
११	कृषिको यान्त्रीकरण																								
१२	कृषि तथा पशुपन्छी बीमा																								
१३	कृषि अनुसन्धान																								
१४	कृषि सामग्री आपूर्ति																								
१५	उन्नत प्रविधि विकास																								

समावेश्य तहसिलाको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व विकास
२	सामुहिक खेती
३	चेतो धान विकास
४	अन्नबाली, तरकारी आदिको विउ उत्पादन
५	कटार खेती
६	उत्पन्नित वस्तुको बजारकोलागि कृषि, तरकारी तथा फलफूल माडुडको स्थापना
७	व्यवसायिक कृषि
८	बकलाबन्दी खेती
९	उन्नत नक्षका पशु विकास कार्यक्रम
१०	दुग्ध विकास तथा डेरी कार्यक्रम
११	पक्षीजन्य उत्पादन
१२	चरन क्षेत्र विकास
१३	विउ विकास कार्यक्रम
१४	सुष्म लोभिल व्यावसायिक कृषि
१५	सरकारी तथा निजीस्तरका नमूना कृषि तथा पशु फार्म
१६	दगर खेती
१७	शीत भाण्डार
१८	कृषि उपज संचालन केन्द्र
१९	व्यवसायिक सहिजन खेती
२०	जैविक तथा प्राञ्जरिक मल
संघीय सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालनहुने कार्यक्रमहरू	
१	कृषि रणनीति कार्यान्वयन
२	कृषि उपजको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार व्यवस्थापन

८.३ खाद्य सुरक्षा (परिवर्द्ध ४.१ को पुरक)

नतिना सूचक	नतिना सूचक	इकाई	बाधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम बर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने विम्मेवार निकाय	वर्तुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	खाद्य सुरक्षा वनिवृद्धि सम्बन्धी प्रतिफल सूचक											२.१	२	
	क) न्यूनतम क्यालोरी प्राप्त जनसंख्या	प्रतिशत	९१.९	९२.७	९३.५	९४.४	९५.२	९६						
	ख) औषत क्यालोरी (२.५३६) मा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	६८	७०.४	७२.८	७५.२	७७.६	८०	भू.कृ.स.म.को प्रतिवेदन	भू.कृ.स.म. र मातहत				
	क) खाद्य सुरक्षामा रहेको परिवार	प्रतिशत	५२.६	५८.१	६३.६	६९	७५.४	८०			तहगत सरकारबीच नीतिगत समन्वय र स्थानीय तह र यस सम्बन्धी संघ-संस्थाबीच कार्यक्रमगत समन्वय भएको हुने ।	२.१	२	
असर १	ख) उच्च खाद्य असुरक्षित परिवार	प्रतिशत	९.२	८.६	७.७	६.८	५.९	५	ने.ज.स्वा.स.					
असर २	प्रतिव्यक्ति खाद्य उपलब्धता	कि.ग्रा. प्रतिवर्ष	२५६.२	२६१	२६५.७	२७०.५	२७५.२	२८०	कृषि तथ्याङ्क/भू.कृ.स.म.					
असर १	खाद्य सुरक्षामा रहेको र वसुधित परिवार सम्बन्धी प्रतिफल सूचक													
प्रतिफल १	उत्पादित वस्तुको व्यवस्थित र प्रभावकारी वितरण भएको परिवार	प्रतिशत	४३	४९.४	५५.८	६२.२	६८.६	७५	भू.कृ.स.म.	भू.कृ.स. म.	स्थानीय तह र निजीवित्तसंग समन्वय भएको हुने			

प्रतिफल २	स्थानीय उत्पादनको प्रयोग	प्रतिफल	५०	६०	७०	७५	८०	८५		स्थानीय तहसँग समन्वय भएको हुने			
बसर २ प्रतिव्यक्ति खाद्य उपलब्धता सम्बन्धी प्रतिफल सूचक													
प्रतिफल १	खाद्य बालीको उत्पादन	मे.टन लाखमा	२०.९५	२२.०	२३.१	२४.६५	२५.४५	२६.७		स्थानीय तह र कृषकहरूसँग समन्वय भएको हुने			
प्रतिफल २	सामुदायिक भाडारण केन्द्रको स्थापना	संख्या	१	२	२	३	३	४	भू.कृ.स.म. भू.व्य.कृ.स. म.				
प्रदेश सरकारबाट संचालन गरिने कार्यक्रमहरू													
१	खाद्य सुरक्षा सम्बन्धि नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा												
२	उत्पादित वस्तुको व्यवस्थित भाडारण र वितरण												
३	खाद्य व्यवहार सुधार												
४	खाद्य तथा पोषण योजना संचालन												
५	स्थानीय उत्पादनको उपभोग												
स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू													
१	खाद्य व्यवहार सुधारमा जनचेतना विकास												
२	खाद्य वस्तु उत्पादन र भाडारन												
संघीय सरकारसँगको समन्वयमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू													
१	खाद्य अधिकार संरक्षण												
२	अन्तर सरकार समन्वय												

क्र. ४ सिंचाइ (परिच्छेद ४.२ सँग सम्बन्धित)

नतिवा स्तर	नतिवा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	विम्वेवार निकाय	अनुमान तथा चौखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय सख्य संकेत	सिरो विकास सख्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	कुनै योग्य व्यक्ति विगतो र भरपर्दो सिंचाइ सुविधा निस्कार	प्रतिगत	४३.२	४७.४	५१.६	५६.५	६१.५	७५.५	प्रदेश वार्षिक समेषण	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय	स्थानी तहको सहकार्य भएको हुने	१.३	१२	आधार तथ्यांक प्रदेश र सिंचाइ स्थिति प्रतिवेदन
असर १	सिंचित क्षेत्रफल	हे.	२६०४९६	२८५४९६	३१०४९६	३४०४९६	३७०४९६	४५४०००	प्रदेश वार्षिक समेषण	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय				
असर २	सिंचान सिंचाइ प्रणालीको क्षमता उपयोग	प्रतिगत	७०	७५	७७	८३	८५	९०						
असर ३	सिंचाइ उपभोक्ता समूह तथा कर्मचारीको क्षमता विकास	संख्या	७५०	८००	९५०	११५०	१३५०	१५००						
असर १	सिंचित क्षेत्रफल	सिंचित क्षेत्रफल कर्तव्यताका प्रतिफल सूचकहरू												
प्रतिफल १	मझौला सिंचाइ आयोजना (२००- २००० हे.)	संख्या	८४	१००	११६	१३२	१४८	१६४	भौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय	स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्य हुने ।			
प्रतिफल २	भूमिगत सिंचाइ (स्थानीय तथा डिप टयुबल)	संख्या	३४७	४९७	६४७	७९७	९४७	१०९७						
प्रतिफल ३	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रणालीको विकास (चेखरी, ईनार आदिबाट)	हे.	५००	६००	७००	८००	९००	१०००						
असर २	सिंचान सिंचाइ प्रणालीको क्षमता उपयोग कर्तव्यताका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	नियमित मर्मत तथा पुनःस्थापना	प्रतिगत	७०	७५	८०	८४	८८	९०	भौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय	स्थानीय तह र सिंचाइ उपभोक्ता समूहसँग सहकार्य हुने ।			
प्रतिफल २	पुराना चेखरी तथा मूडान संरक्षण	संख्या	१०	२५	४०	६०	८०	९५						
प्रतिफल ३	पुनःस्थापन र संभालनमा ज.उ.स. को साझेदारी	प्रतिगत	५०	७५	८०	८४	८८	९०						
प्रतिफल ४	आयोजना हस्तान्तरण	संख्या	८४	११४	१४४	१७४	२०४	२३४	भौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय				
प्रतिफल ५	उत्कृष्ट कर्तव्यताका संस्थालाई प्रोत्साहन पुरस्कार वार्षिक	संख्या	०	१	३	४	६	८						
असर ३	वर्षादिको क्षमता विकास कर्तव्यताका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	सिंचाइमा कार्यरत कर्मचारी तालिम वार्षिक	जना	५०	५५	७५	१००	१२५	१५०	भौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	भौ.पु.वि.म. र मातहतका निकाय	स्थानीय तह र सिंचाइ उपभोक्ता समूहसँग सहकार्य हुने ।			
प्रतिफल २	उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीलाई अभिमुखिकरण	जना	५००	५२०	६००	७४०	९००	९७५						
प्रतिफल ३	अवलाकन भ्रमण (उपभोक्ता समितिका सदस्य तथा कर्मचारी)	जना	२००	२२५	३००	३२५	३२५	३७५						

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	सिंचाइ समन्वयी नीति, कानून तथा मापदण्ड तय्यमा
२	महोत्तल सिंचाइ आयोजना
३	भूमिगत सिंचाइ (स्यालो तथा डिप ट्युबेल)
४	नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाइ
५	मर्मत संभार कार्य
६	विस्तृत अध्ययन तथा सम्झण
७	संस्थागत विकास तथा जनशक्ति तालिम
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने बायोबनाहरू	
१	साना सिंचाइ आयोजना
२	ज.उ.स. सशक्तिकरण कार्यक्रम
३	कृषक परिचालन
४	कृषक व्यवस्थित सिंचाइ आयोजना
संघीय सरकारसंगको समन्वयमा संचालन हुने बायोबनाहरू	
१	मुला तथा वृहत सिंचाइ आयोजना संचालन एवं व्यवस्थापन

द.५ मत्स्य विकास (परिच्छेद ४.४ संग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	प्रतिव्यक्ति माछा उत्पादन	के.जि	५.८६	६.५	७.५	८	९	१०	भूकसमको प्रतिवेदन	भूकसम	स्थानीय तह, निजीक्षेत्र र वैक तथा वित्तीय संस्थाहरूसंग सहकार्य भएको हुने	१.३	२	आधार तथ्यांक केन्द्रिय मत्स्य प्रवर्धन तथा संरक्षण केन्द्र, २०७६
असर	१ माछा उत्पादन	मे.टन	३५५०९	४००००	४८०००	५२०००	६००००	६६०००				१.३	२ र ८	
प्रतिफल १	मत्स्य पोखरी	संख्या	१८०९८	१८३००	१९२००	२०१००	२०८००	२१३००						
प्रतिफल २	भुरा उत्पादन गर्ने फार्म	संख्या	६२	६५	६९	७४	७८	८०						
प्रतिफल ३	माछा भुरा उत्पादन वार्षिक	हजार मा	१२००००	१३२०००	१४५२००	१५९७२०	१७५६९२	१९३२६१						
प्रतिफल ४	जलाशयको जम्मा क्षेत्रफल	हेक्टर	७१५१	७४७५	७९३५	८५१०	७९७०	९२००						
प्रतिफल ५	मत्स्य दानाको उत्पादन केन्द्र	संख्या	१	२	३	४	५	६						
प्रतिफल ६	मत्स्य वजार सूचना केन्द्र	संख्या	१	१	१	२	२	२						

प्रदेश सरकारबाट संचालन गरिने कार्यक्रमहरू

१	सार्वजनिक तालतलेयामा मत्स्य पालन
२	मत्स्य बीमा
३	शीत भण्डारको स्थापना
४	माछा प्रजनन, व्याकेजिड, ब्राण्डिड र वजारीकरण
५	मत्स्य पोखरी निर्माण
६	माछा भूरा उत्पादन
७	मत्स्य दानाको उत्पादन
८	मत्स्य वजार सूचना केन्द्र स्थापना

स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू

१	वजार प्रवर्धन
२	मत्स्य उत्पादन विविधिकरण
३	कृषक परिचालन
४	कृषक क्षमता विकास

संघीय सरकारसंगको समन्वयमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू

१	माछाको अन्तराष्ट्रिय व्यापार
२	गुणस्तर नियन्त्रण

८.६ सहकारी क्षेत्र (परिच्छेद ४.५ सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	सूचनाका स्रोत	विमोचन निकाय	अनुमान तथा जोडिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	बाधा घट्नेको दुरीमा सहकारीको पहुँच पुगेका परिवार	प्रतिशत	३०.०८	४५	५५	६३	७०	७५	भुक्तुसं /सहकारी विभागको प्रतिवेदन	भु.कृ.स.म., सहकारी विभाग तथा स्थानीय तह		१.३	८	आधार तथ्यांक सिबित/रायोबा, २०१८
असर १	रूबी परिचालन (७५/७६को सूच्यमा)	रु करोडमा	१६२८.६६	२२५०	२६००	३२००	३६००	४४००	भुक्तुसं /सहकारी विभागको प्रतिवेदन	भु.कृ.स.म., सहकारी विभाग तथा स्थानीय तह	स्थानीय तह, सहकारी सस्थाहरु र निजीवैवको सहकार्य भएको हुने	१.३	८	आधार तथ्यांक सहकारी विभाग २०७५/७६को
असर २	सहकारीमा आवद्ध सदस्य	संख्या	६५८०४९	६७५०००	७२१०००	७५२०००	७३००००	८०४०००						
असर ३	सहकारीमा प्रत्यक्ष रोजगारी सृजना	संख्या	१७५७१	२०६०१	२२१४०	२३६८८	२५२४०	२६८०६				१.३		आधार तथ्यांक प्रति सहकारी ३ जना रोजगार रहेको अनुमान
असर १	रूबी परिचालन अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरु													
प्रतिफल १	निक्षेप संकलन	रु करोडमा	४९१	७२५	८००	९२५	१०५०	१२००	भुक्तुसं /सहकारी विभागको	भु.कृ.स.म., सहकारी विभाग तथा	स्थानीय तह र सहकारी सस्थाहरुसँग समन्वय र सहकार्य			
प्रतिफल २	ऋण परिचालन	रु करोडमा	८१३	११००	१२५०	१६००	१८००	२१५०						
प्रतिफल ३	शेयर पूँजी	रु करोडमा	२२५	४२५	५५०	६७५	७५०	९५०						

बसर २ सहकारीमा बावद्ध सदस्य अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरू												
प्रतिफल १	सहकारी सस्था	संख्या	५८५७	५८८६	५९०४	५९२२	५९३९	५९५७	भू.कु.स.म., सहकारी विभाग तथा स्थानीय तह	स्थानीय तह र सहकारी सस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य हुने ।		
प्रतिफल २	कृषि सहकारी सस्थामा आवद्ध सदस्य	संख्या	१६४४३७	१८४४००	२०५०००	२२००००	२३००००	२४००००	प्रतिवेदन			
प्रतिफल ३	बहुउद्देश्यीय सहकारी आवद्ध सदस्य	संख्या	१३४३२२	१५४४००	१५५०००	१७००००	१८४०००	२०००००				
प्रतिफल ४	बचत ऋण सहकारीआवद्ध सदस्य	संख्या	३५८२९०	३३६०००	३६१०००	३६२०००	३६३०००	३६४०००				
बसर ३ सहकारीमा प्रत्यक्ष रोजगारी सृजना अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरू												
प्रतिफल १	सहकारीमा औसत कर्मचारी	संख्या	३	३.५	३.७५	४	४.२५	४.५	प्रतिवेदन	भू.कु.स.म., सहकारी विभाग तथा स्थानीय तह	आ.ब.	आ.ब.
प्रतिफल २	सहकारीमा आवद्ध पदाधिकारी तथा कर्मचारीलाई तालिम	संख्या	२०००	२५००	३०००	३५००	४०००	४५००			आ.ब.	आ.ब.
प्रदेश सरकारबाट संचालन गरिने कार्यकमहरू												
	१ सहकारी सम्वन्धी प्रादेशिक नीति कानून तर्जुमा											
	२ स्थानीय पूँजी परिचालन											
	३ उत्पादनशिल सहकारीको विकास											
	४ महिला सहकारी प्रवर्धन											
	५ महिला रोजगारी प्रवर्धन											
	६ सहकारीको प्रभावकारी अनुगमन											
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यकमहरू												
	१ सहकारीताको प्रवर्धन											
	२ सहकारी सम्वन्धी नीति कानून तर्जुमा											
	३ सहकारी अनुगमन											
संघीय सरकारसंगको समन्वयमा संचालन गरिने कार्यकमहरू												
	१ सहकारी सम्बन्धि अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थासंग समन्वय											
	२ सहकारी सम्बन्धि राष्ट्रिय तथ्याङ्क व्यवस्थापन र अध्ययन अनुसन्धान											

८.७ भूमि व्यवस्थापन (परिच्छेद ४.६ सँग सम्बन्धित)

नतिवा स्तर	नतिवा सूचक	इकाई	माघार वर्ष २०७४/७५	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाको स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने खिमेवार निकाय	व्युत्पन्न तथा जोडिम	रीवेकालीन राष्ट्रिय सङ्घ सङ्केत	विशेष विकास सङ्घ	कैफियत
प्रभाव	भू उपयोग नीति लागु भएका स्थानीय तह	संख्या	०	८	१६	२४	३२	४०	भू.स.म. को प्रतिवेदन	भू.स.म. र अन्तर्गतका निकाय र स्थानीय तह		१.१	११	
असर	भू उपयोग सहितको वैज्ञानिक नक्साकन एवं विद्युतीय अभिलेख तयार भएका स्थानीय तह	संख्या	०	२०	३०	४०	६०	८०			तीनै तहका सरकारी निकायहरु बीच समन्वय र सहकार्य भएको हुने	१.१	११	
प्रतिफल १	नाप नक्सा तयार (स्थानीय तह)	संख्या	१	२	४	६	८	१०	भू.स.म. को प्रतिवेदन	भू.व्य.कृ. स.म. र मातहत निकाय	संघीय सरकारबाट सम्पादन भई			
प्रतिफल २	भू.सूचना प्रणालीको स्थापना (नापी तथा मालपोत कार्यालय)	संख्या	१	४	६	८	१०	१६	भू.स.म. को प्रतिवेदन	भू.व्य.कृ. स.म. र मातहत निकाय	आएको कार्य हस्तान्तरण भएको हुने			
प्रतिफल ३	विद्युतीय सेवा लागु भएका मालपोत तथा नापी कार्यालय	संख्या	०	२	४	६	६	१०	भू.स.म. को प्रतिवेदन	भू.कृ.स.म. र मातहत निकाय				
प्रतिफल ४	विद्युतीय माध्यमबाट सेवा प्रदान गर्न क्षमता विकास गरिने स्थानीय तह (घर जग्गा कर भूतानी)	संख्या	०	२०	४०	७०	८०	१३६		भू.कृ.स.म. र मातहत निकाय	स्थानीय तहबाट समन्वय र सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ५	नाप नक्साको लागि जनशक्ति उत्पादन	संख्या	०	०	२४	७२	१३०	१७८						
प्रदेश सरकारबाट संचालित कार्यक्रम														
१	भूमि सम्बन्धी प्रादेशीक नीति, कानून तथा मापदण्ड तयार													
२	जग्गाको विद्युतीय अभिलेख													
३	जग्गा खरिद विक्री सूचना प्रणाली विकास													
४	भू.सूचना प्रणालीको विकास													
५	जग्गा नापी													
६	भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्र													
७	दम्पतिको घरजग्गामा संयुक्त स्वामित्व स्थापना													
८	भू.सूचना प्रणालीको स्थापना (नापी तथा मालपोत कार्यालय) तथा सुदृढीकरण													
स्थानीय तहहरूको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु														
१	क्षमता विकास													
२	विद्युतीय सेवा													
३	भू.सूचना प्रणालीको विकास													
संघीय सरकार/राज्यको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु														
१	जग्गा नापी तथा अभिलेख व्यवस्थापन													
२	एकिकृत सूचना प्रणालीमा आवद्धता													

८.८ गुठी व्यवस्थापन (परिच्छेद ४.६ को पुरक)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	वर्षा २०७५/७६	७६/ ७७	७७/ ७८	७८/ ७९	७९/ ८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने विमोचन निकाय	अनुमान तथा जोखिम	सर्वकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	विशेष विकास समय सूचक	कैफियत
प्रभाव	गुठी सम्पदाको संरक्षण	प्रतिशत	२०	३०	४०	५०	६०	१००	भुक्तिसम/गुठी संस्थापनको प्रतिवेदन	गुठी संस्थान र अन्तर्गतका कार्यालयहरू		२.४	१६	
वसर १	गुठी सम्पदाको खोज, संरक्षणमा सहकार्य गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	१०	५०	७५	१००	१००		संघिय सरकारबाट गुठी सम्पदाको अभिलेख हस्तान्तरण भएको हुने				
वसर २	गुठी सम्पदाको विद्युतीय अभिलेख	प्रतिशत	०	१०	२५	४०	६०	१००						
वसर १	गुठी सम्पदाको खोज, संरक्षणमा सहकार्य गरिने स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रतिफल सूचक													
प्रतिफल १	मालपोत र नापी कार्यालयबाट गुठी जग्गाको अभिलेख संकलन गरी अद्यावधिक भएका जिल्ला	संख्या	०	१	२	४	६	८			मालपोत र नापी कार्यालयहरूले अद्यावधिक अभिलेख दिएको हुने			
प्रतिफल २	अतिक्रमित गुठी जग्गा र अन्य सम्पदा फिर्ता लिने	प्रतिशत	०	१५	२५	३०	५०	१००	भुक्तिसम/गुठी संस्थापनको प्रतिवेदन	गुठी संस्थान र अन्तर्गतका कार्यालयहरू	स्थानीय तहले सहयोग गरेको हुने			
प्रतिफल ३	सरकारले भोग गरेको गुठी जग्गाको अतिरिक्त प्राप्ति	प्रतिशत	०	१०	३०	५५	८०	१००			तीनै तहका सरकार बीच समन्वय भएको हुने			
प्रतिफल ४	गुठीको जग्गाको सही उपयोगको लागि (अनुगमन गरिने) स्थानीय तह	स्थानीय तह	०	१५	४०	७२	१०४	१३६			स्थानीय तहको सहकार्य भएको हुने			
वसर २	गुठी सम्पत्तिको विद्युतीय अभिलेख राख्ने अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	गुठी सूचनाको विद्युतीय प्रणालीमा आवद्ध हुने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	५०	७५	१००	१३६	भुक्तिसम/गुठी संस्थापनको प्रतिवेदन	गुठी संस्थान र अन्तर्गतका कार्यालयहरू	स्थानीय तहसँग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	गुठी सम्पदाको विद्युतीय अभिलेख राख्न सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	५०	७५	१००	१३६						
प्रदेश सरकारबाट कार्यक्रम संशोधन गरिने कार्यक्रम														
१	गुठी जग्गा व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना,													
२	गुठी सम्पत्तिको विद्युतीय अभिलेख													
स्थानीय तहसँगको समन्वयमा गरिने कार्यक्रमहरू														
१	गुठी सम्पत्तिको संरक्षण र व्यवस्थापन													
२	गुठी जग्गाको उपयोगको अनुगमन													
संघीय सरकारसँगको समन्वयमा गरिने कार्यक्रमहरू														
१	गुठी व्यवस्थापनमा अन्तर सरकार समन्वय													

८.९ उद्योग (पछिमेर ४.७ सँग सम्बन्धित)

प्रतिष्ठा स्तर	प्रतिष्ठा प्रकार	प्रकार	वाषार वर्ष २०७४/७५	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अवधिमा वर्ष २०८०/८१	सुरक्षाका स्रोत	समाधान गर्ने विभिन्न विकास	व्युत्पन्न तथा जोडिएका	वीरगन्जमा उद्योग सञ्चालन	सिरो विकास सञ्चालन	कैलास
प्रभाव	प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (खानी, उत्पादनमुखक उद्योग, विद्युत तथा ग्यास र निर्माण क्षेत्र समेत)	प्रतिशत	१३.००	१३.४०	१४.००	१४.४०	१४.८०	१५.००	१५.४०	१५.८०	१६.२०	१६.६०	१७.००	१७.४०
अन्तर १	उद्योग क्षेत्रको आर्थिक वृद्धी दर	प्रतिशत	११.१०	१२.००	१२.९०	१३.८०	१४.७०	१५.६०	१६.५०	१७.४०	१८.३०	१९.२०	२०.१०	२१.००
अन्तर २	आधुनिक उत्पादन निर्माण (औद्योगिक क्षेत्र, कारिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र आदि)	संख्या	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
अन्तर ३	उद्योग क्षेत्रमा संलग्न जनशक्ति	संख्या	८२३१६	८६४२२	९०५३२	९४६४२	९८७५२	१०२८५२	१०६९६२	१११०७२	११५१८२	११९२९२	१२३४०२	१२७५१२
बजार १	उद्योग क्षेत्रको वार्षिक वृद्धि दर	प्रतिशत	५.७७	६.४२	७.०७	७.७२	८.३७	९.०२	९.६७	१०.३२	१०.९७	११.६२	१२.२७	१२.९२
प्रतिफल १	उद्योग क्षेत्रको वार्षिक वृद्धि दर (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	५७.७७	६४.२२	७०.७२	७७.७२	८३.७२	८९.७२	९५.७२	१०१.७२	१०७.७२	११३.७२	११९.७२	१२५.७२
प्रतिफल २	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ३	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ४	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ५	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ६	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ७	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९
प्रतिफल ८	उद्योग क्षेत्रमा वार्षिक लगानी (औद्योगिक क्षेत्रमा)	रु. अरबमा	४९.९९	५२.९९	५५.९९	५८.९९	६१.९९	६४.९९	६७.९९	७०.९९	७३.९९	७६.९९	७९.९९	८२.९९

८.१० बालिख तथा बापुर्ति (परिवेश ४.८ सँग सम्बन्धित)

प्रतिष्ठा सूचक	प्रतिष्ठा सूचक	प्रकार	आधार वर्ष २०७४/७५	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको क्रियात्मक वर्ष २०८०/८१	सूचनाको योत	कार्यान्वयन गर्ने विस्तारित विकास	बहुमान तथा जोडिय	सर्वकालीन राष्ट्रिय सत्य सङ्केत	सिरो विकास सत्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	चौक तथा घुमा व्यापार क्षेत्रको माहिर्य उपस्थापना योजना	प्रतिष्ठा	१३.२६	१४.३२	१४.४७	१६.७०	१८.०४	१९.४८	प्रतिष्ठा बालिख सङ्केत			१.३		आधार तथ्यांक कैफियत रा.ले अनुमान ०७४/७५
वसर	चौक तथा घुमा व्यापार क्षेत्र बजार विकास प्रतिष्ठापना योजना	संख्या	१३४००३	१४४७९	१४७१८	१६६८७	१८३२६२	१९७९२३	उ.प.प.आ.म. को प्रतिविदन		उद्योग बालिख सँग पूर्ण सहकारी बालिख सँग सहकारी भएको हुने	१.३	८	आधार तथ्यांक बालिख पाना २०१८ कैफियत
प्रतिष्ठा १	आधारिक प्रतिष्ठा	संख्या												
प्रतिष्ठा २	आधारिक बालिखको सुपुत्र सुपुत्र सत्य	संख्या	७४२२२	७६४४९	७८७४२	८१०४	८३४३८	८६०४४						
प्रतिष्ठा ३	आधार बहुमान बालिख	पटक	०	१०	४०	७०	९०	१३६						
प्रतिष्ठा ४	स्वामीय शट बजार विकास र सुदृढीकरण स्वामीय सहाई सहाय	संख्या	०	३०	६०	९०	११०	१३६						

प्रतिष्ठा सकारण संस्थान गरी कार्यन्वयन	
कार्यक्रम	
१	बालिख तथा बापुर्ति सन्ध्या प्रारम्भिक गति, कानुन तथा मापनक तथ्या
२	विस्थापन बजार ब्यापार
३	प्रारम्भिक व्यापार प्रदर्शन
४	व्यवसाय दर्ता सहायक
५	सकारणी कार्यालयहरूमा स्वदेशी बालिखको प्रयोग
६	बिचौलिया निरन्तरता
स्वामीय सहायको सन्ध्या र सकारण संस्थान गरी कार्यक्रमहरू	
१	सकारणी - सुपुत्र सुपुत्र सत्य स्थापना
२	परम्परागत शालाहरूको बापुर्तिकरण
३	आधारिक उद्योग बालिखको ब्यापार
४	उद्योगहरूको बालिख संस्था
५	सुपुत्र सुपुत्र सत्यको ब्यापार
६	सुपुत्र प्रतिक्रिया आधारित व्यापार प्रदर्शन
सर्वीय सकारणको सन्ध्या र सकारण संस्थान गरी कार्यक्रमहरू	
१	प्रारम्भिक र कानुनिक निष्पत्ति
२	कानुनिय व्यापार
३	चौरी सहाय निष्पत्ति
४	बालिख तथा सहायको सुपुत्र निष्पत्ति

[illegible]

प्रतिकल १	भारतीय पर्यटक	संख्या	३९७०३३	४३६७३६	४८०४१०	५२८४५१	५८१२९६	६३९४२६	उ.प.व.जा.म.को वार्षिक प्रतिवेदन	उ.प.व.जा.म. र मातहतको निकाय	निजीक्षेत्र र स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने	आधार तथ्यांक नै.रा.वै. ०७५/७६को अभिलेख
प्रतिकल २	देशीय मुलुकका पर्यटक	संख्या	२१२१८९	२३३४०८	२५६७४९	२८२४२४	३१०६६६	३४१७३३				
प्रतिकल ३	पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापित जिल्ला	संख्या	२	३	४	६	७	८				
बक्स ३ प्रत्यक्ष रोजगारी सूचना वस्तुतिका प्रतिकल रूपकहरु												
प्रतिकल १	पर्यटकीय होटल तथा लज	संख्या	३४९	३८४	४२२	४६५	५११	५६२	उ.प.व.जा.म.को वार्षिक प्रतिवेदन	उ.प.व.जा.म. र मातहतको निकाय	निजीक्षेत्र र स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने	आधार तथ्यांक नै.रा.वै. ०७५/७६को अभिलेख
प्रतिकल २	होटल शैत्य	संख्या	७१०१	७८११	८५९२	९४५१	१०३९७	११४३६				
प्रतिकल ३	कोशेली घर	संख्या	२	३	४	५	६	८				
प्रतिकल ४	होम स्टे	संख्या	०	५	१०	२०	३०	४०				

प्रथम सरकारबाट संचालन गरिने कार्यक्रम	
१	सिताको जन्म स्थल जनकपुर र आसपासका धार्मिक स्थलहरूलाई जोडने पर्यटन सर्किट लगायत अन्य सर्किट निर्माण
२	नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यहरूको विकास
३	स्तरीय र विश्वासनीय पर्यटन सेवाको विकास।
४	पर्यटकीय उपग्रहहरूको विकास र विविधिकरण
५	पर्यटन व्यापारिकको विविधिकरण
६	बित्तिलागत पर्यटकीय प्रोफाइल तयारी तथा तथ्यांक अभिलेखिकरण
७	पर्यटक सेवा केन्द्रहरूको स्थापना
स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरू	
१	पर्यटकीय क्षेत्रको प्रचार प्रसार
२	कोशेली घरको स्थापना
३	पर्यटकीय स्थलहरूमा प्रदूषण नियन्त्रण
४	पर्यटकीय पूर्वाधारहरू निर्माण
५	पर्यटकीय जनशक्ति उत्पादन
६	होमस्टे निर्माण
७	पर्यटकीय सूचना प्रणालीको विकास
संघीय सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरू	
१	पर्यटकीय गन्तव्यहरूको ब्राण्डिङ्ग
२	पर्यटन सम्बन्धि नीति कानून तयोजना
३	अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रचार प्रसार

द.१२ शिखा (परिच्छेद ५.१ सँग सम्बन्धित)

नतिषा स्तर	नतिषा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने विमोचन निकाय	व्युत्पन्न तथा जोडिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय सक्षम संकेत	सिरो विकास सक्षम सूचक	कैफियत
प्रभाव	सावधानता दर (५ वर्ष वा सो भन्दा माथि)	प्रतिशत	४९.५	७५.०	८०.०	९५.०	९६.०	९७.०	सा.वि.म.को प्रतिवेदन	सा.वि.म.र मातहतका निकाय		१.२	४	आधार तथ्यांक राखन २०६८
कसर १	विद्यालय भर्नादर											१.२	४	
	क) आधारभूत तहको खुद भर्नादर	प्रतिशत	७९.६	८५.०	८८.०	९२.०	९७.०	९९.०	EMIS	स्थानीय तह र अन्य	स्थानीय तह र अन्य			
	ख) माध्यमिक तहको खुद भर्नादर	प्रतिशत	३७.९	४३.०	५०.०	५३.०	५६.०	६०.०	EMIS	सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य भएको हुने				
असर २	(कक्षा ९-१२) स्थानीय तहलाई अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रममा सहयोग	स्थानीय तह संख्या	०	२५	५०	७५	११०	१३६	संविमको प्रतिवेदन	सा.वि.म.को प्रतिवेदन		१.२	४	
असर ३	प्रतिविक जन्मगति उत्पादन वार्षिक (१ डिग्रेमा वा सो सरह)	संख्या	२५२८	४०००	५५००	६५००	७५००	८०००	EMIS			१.२	४	
असर ४	जन्ममा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये उच्च शिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थी	प्रतिशत	२.०	२.२	२.३	२.४	२.५	२.६	EMIS			१.२	४	आधार तथ्यांक Education in figure २०१७
कसर १ विद्यालय भर्ना दर नतपतलका प्रतिफल सूचकहरू														
प्रतिफल १	भर्ना बढी गराउने र टिकाउने स्थानीय तहलाई प्रोत्साहन वार्षिक	स्थानीय तह संख्या	०	१०	१५	२०	२५	३०	EMIS					
प्रतिफल २	लेडिजमैत्री विद्यालय	प्रतिशत	२५	४०	६०	७५	८५	१००						
प्रतिफल ३	अपाइमैत्री विद्यालय	प्रतिशत	५	१०	१५	२०	२५	३०						
प्रतिफल ४	विद्यालय छाड्ने दर (आधारभूत)	प्रतिशत	३.९	३.०	२.६	२.५	२.३	१.०						
प्रतिफल ५	आधारभूत विद्यालय	संख्या	२५१८	२५३०	२५४०	२५५०	२५६०	२५७०						
प्रतिफल ६	माध्यमिक विद्यालय	संख्या	५९५	६००	६०५	६१०	६२०	६२५						
प्रतिफल ७	कम्प्युटर शिक्षा पढाई हुने विद्यालय	संख्या	३००	३५०	४००	४५०	५००	६०३						
प्रतिफल ८	पूर्व प्रारम्भिक शिक्षा पूरा गरी कक्षा १ मा भर्ना	प्रतिशत	९०.	९३	९६	९७	९८	९९						
प्रतिफल ९	बालमैत्री पूर्वाधार भएका सार्वजनिक विद्यालयको संख्या (PMESCS)	प्रतिशत	२०	४०	५०	६५	७५	९०						
प्रतिफल १०	सिकाइ दर (आधारभूत कक्षा ८)	प्रतिशत	४०	५०	५५	६०	६५	७०						

११	प्रविधिको पुस्तकालयको स्थापना, आधुनिककरण तथा स्तरीकृति
१२	जनकपुरमा कानून महाविद्यालय स्थापना
१३	शिवक व्यवस्थापन तथा तालिम
१४	प्रदेश शिक्षा श्रोत केन्द्र स्थापना
१५	प्रदेश परीक्षा कोड स्थापना तथा सञ्चालन
१६	प्राविधिक शिक्षालयहरूको स्थापना
स्थानीय तहसँगको सम्बन्ध र सहकार्यमा सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरू	
१	साक्षरता अभियान
२	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन
३	अतिरिक्त आधारभूत शिक्षा
४	न्युल्क माध्यमिक शिक्षा
५	विद्यालयमा कम्प्युटर ल्याबको स्थापना
६	छात्रवृत्ति
७	अपाङ्ग तथा महिला भैत्री विद्यालय पूर्वाधार विकास
८	अभिभावक सचेतना
९	विद्यालय भर्ना अभियान
१०	बालशिक्षा कार्यक्रम
११	स्थानीय तहमा नमूना आलविकास केन्द्रको स्थापना
१२	दलित शिक्षा अभियान सञ्चालन
१३	अपाङ्ग बालबालिका लक्षित शिक्षा
१४	छोटी शिक्षा, विमा
१५	मन्दरसा शिक्षा
१६	शैक्षिक गुणस्तर विकास
१७	स्कुल नसिङ कार्यक्रम
१८	विद्यालयमा बाल लोडक, अपाङ्गभैत्री खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा विस्तार
१९	व्यापार भर्ना अभियान
२०	शैक्षिक गुणस्तर सुधारको लागि सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार
संघीय सरकारसँगको सम्बन्ध र सहकार्यमा सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरू	
१	संघीय विद्यालय, प्रतिष्ठान र प्राविधिक अध्ययन संस्थानको विस्तार
२	शैक्षिक गुणस्तर नियन्त्रण
३	विद्यालय तहको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारम्भ, मूल (Core) विषयको पाठ्यक्रम र नमूना पाठ्यपुस्तक निर्माण एवं नियमन
४	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको नीति, पाठ्यक्रम प्रारम्भ, योग्यता निर्धारण, सीप परीक्षणको मापदण्ड निर्धारण
५	विद्यालय तहको शिक्षकको सेवा शर्त, योग्यता एवं सक्षमताको मापदण्ड निर्धारण र नियमन

८.१३ स्वास्थ्य तथा योग (पिच्छेद ५.२ सँग सम्बन्धित)

नतिमा सूचक	नतिमा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७४/७५ ६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योगको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचका संकेत	कार्यान्वयन गर्ने विनियोजक निकाय	युगमान तथा योजना	वैयक्तिक राष्ट्रिय तथ्य संकेत	विशेष विकास तथ्य सूचक	कैलान्त
प्रभाव	अपेक्षित मातृ (जन मृत्युको खतरा)	वर्ष	७०.४	७१.०	७१.४	७२.०	७२.४	७३.०	आर्थिक सम्लेख	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष १	बाया घंटाको दुर्गम स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	प्रतिघात	८४	८७	९०	९३	९४	१००	विवरण स्तर सम्लेख	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष २	मातृ मृत्यु दर	प्रति लाख विवरण जनसंख्या	२३९	२३०	२००	१८०	१५०	१३०	ने.आ.स्वा.सं.	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ३	पौन वर्षभित्रको बाल मृत्युदर	प्रति हजार विवरण जनसंख्या	४२	४०	४०	३०	२४	२०	२०	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ४	किशोरावस्थाको गर्भधारण गर्ने	प्रतिघात	२७	२४	२३	२०	१८	१५	१५	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ५	परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगकर्ता	प्रतिघात	४८	४०	४४	६०	६४	७०	७०	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ६	कुपोषण दर (पुइको पत्र)	प्रतिघात	३७	३६	३४	३३	३०	२४	२४	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ७	नसने रोगको भार	प्रतिघात	१९	१८	१६	१४	१२	१०	१०	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ८	सहामारी तथा स्वास्थ्य विषय व्यवस्थापन केन्द्र	संख्या	०	२	४	६	८	१०	१०	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष ९	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	प्रतिघात	१००	१००	१००	१००	१००	१००	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
वर्ष १	बाया घंटाको दुर्गम स्वास्थ्य सेवामा पहुँच	अन्तर्गत प्रतिघात	१३	१४	१७	१९	२१	२३	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात १	अन्तर्गत संख्या	संख्या	४३	५४	६७	८०	९०	१००	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात २	विकिरणक संख्या	संख्या	४२	५०	६०	७०	८०	९०	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात ३	नस संख्या	संख्या	१३४२	१३४२	१३७२	१३९४	१४१४	१४००	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात ४	अन्तर्गत संख्या संख्या	संख्या	६४४	७४४	८४४	९४४	१०४४	११००	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात ५	आयुर्वेद लगायत वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतीको सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्य संस्था	संख्या	६१	६३	६४	७०	७४	८०	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात ६	अन्तर्गत संख्या संख्या	संख्या	७२	७४	८०	८४	९०	१००	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	
प्रतिघात ७	विकिरणक अन्तर्गत संख्या	संख्या	१	२	३	४	५	६	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली	सामाजिक विकास मन्त्रालय र सहयोगी संस्थाहरू	२.१	३	आधार तथ्यांक विवरण स्वास्थ्य सेवा को २०१९ को राष्ट्रिय नीतिमा आधारित	

बस्तर २												
प्रतिकल १	प्रोटोकल अनुसार (४ घटका)को संस्थागत सर्भे जांच	प्रतिगत	४१	४५	५५	६५	७५	८५				
प्रतिकल २	संस्थागत प्रसुति सेवा	प्रतिगत	४५	५५	६५	७५	८५	९५				
प्रतिकल ३	प्रोटोकल अनुसार (३ घटका)को संस्थागत सुन्नेरी जांच (PNC)	प्रतिगत	४५	५५	६५	७५	८५	९५				
प्रतिकल ४	बढींग सेक्टर	संख्या	१४४	१४६	१४८	१४०	१५२	१५५				
प्रतिकल ५	दश प्रसुतिकमीट प्रसुती	प्रतिगत	४९	५५	६५	७५	८५	९५				
प्रतिकल ६	आइएन चक्कीको उपलब्धता	प्रतिगत	८७	९०	९२	९५	९८	१००				
प्रतिकल ७	महिलामा रक्तलप्ता	प्रतिगत	५८	५०	४५	४०	३२	२५				
पौष बर्षभित्रको बाल मृत्युदर लाई बस्तर गर्ने प्रतिफल रूपक												
प्रतिकल १	नवजात शिशु मृत्युदर	प्रति हजार	३०	२५	२०	१८	१५	११	ने.ज.स्वा.स.			
प्रतिकल २	शिशु मृत्युदर	जीवित जन्ममा प्रति हजार	४३	४०	३५	३०	२५	२०				
प्रतिकल ३	पूर्ण खोप कभरेज	प्रतिगत	६५	७०	८०	९०	९५	१००	स्वास्थ्य			
प्रतिकल ४	NICU/PICU भएको अस्पताल	संख्या	३	४	५	६	७	८	व्यवस्थापन			
किराँवाबस्तीको गर्भधारालाई बस्तर गर्ने प्रतिफल रूपक												
प्रतिकल १	बाल विवाह	प्रतिगत	२६	२२	२०	१५	१०	५	ने.ज.स्वा.स.			
प्रतिकल २	परिवार नियोजन साधनको परिपूरत माग	प्रतिगत	६९	७५	८०	८५	९०	९५				
प्रतिकल ३	अर्पितपूरत माग	प्रतिगत	२१	२०	१८	१५	१२	१०				
प्रतिकल ४	किराँवा किशोरी मैत्री स्वास्थ्य संस्था	संख्या	१५९	१६४	१७०	१८०	१९०	२००	साविकको प्रतिवेदन			
प्रतिकल ५	कमप्रेहनीयम सेक्सुअल एजुकेशन दिइने विद्यालय	संख्या	०	१६	३२	४८	६४	८०				
परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगदर बढाउने रूपकदर												
प्रतिकल १	परिवार नियोजन साधनको परिपूरत माग	प्रतिगत	६९	७५	८०	८५	९०	९५	ने.ज.स्वा.स.			
प्रतिकल २	संचेतनमूलक कार्यक्रम संचालन गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	१५	३०	४५	६०	७५				
प्रतिकल ३	कतिना ५ वटा परिवार नियोजनका साधन उपलब्ध भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	४०	५०	६०	७०	७५	८०				
प्रतिकल ४	स्थानिय तहका सबै परिवार नियोजन सेवा सुविधा उपलब्ध स्वास्थ्य संस्था संख्या	संख्या	०	१५	३०	४५	६०	७५	साविकको प्रतिवेदन			
डुंगेपौवा दर घटाने कर्तव्यतिका प्रतिफल रूपकदर												
प्रतिकल १	बहुसंख्य पौषा कार्यक्रम संचालित स्थानीय तह	संख्या	११९	११९	१३६	१३६	१३६	१३६				
प्रतिकल २	६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गर्ने शिशु	प्रतिगत	६६	६८	७०	७४	७७	८०				

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

स्थानीय तहसंको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	स्वास्थ्य संस्थाहरूमा जनशक्ति व्यवस्थापन
२	स्वास्थ्य बीमा
३	प्रजनन अधिकार, प्रजनन स्वास्थ्य , लागु औषधी दुर्व्यसनी सम्बन्धी शिक्षा र जनचेतना कार्यक्रम
४	स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा
५	खोप कार्यक्रम
६	प्रसूती तथा सुरक्षित मातृत्व सेवा
७	यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा
८	नवजात शिशुको विशेष उपचार सेवा
९	स्वास्थ्य संस्था स्थापना
१०	स्वास्थ्य संस्थामा आधारभूत औषधी व्यवस्था
११	अस्पतालमा विपद पिडित कक्ष
१२	अस्पतालजन्य फोहोर व्यवस्थापन
१३	आपतकालीन स्वास्थ्य व्यवस्थापन
१४	सरुवा तथा नसर्ने रोग नियन्त्रण
१५	परिवार नियोजन सेवा
१६	स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको संजालीकरण
१७	स्वास्थ्य संस्थामा फार्मसी सञ्चालन
राष्ट्रिय सरकारसंको समन्वय तथा सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	एक स्थानीय तह एक अस्पताल स्थापना
२	स्वास्थ्य सम्बन्धि मापदण्ड निर्धारण
३	स्वास्थ्य सम्बन्धि जनशक्ति आपूर्ति
४	वैदेशिक सहयोग परिचालन
५	राष्ट्रनीतिक स्थानमा विमोडिकृत सेवा प्रदायक अस्पतालको स्थापना

८.१४ जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता (परिच्छेद ५.३ सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	वाधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	जिम्मेवार निकाय	बन्नुमान तथा जोडिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता मैत्री सार्वजनिक पूर्वाधार	प्रतिगत	१०	२०	३०	३५	४०	४५	साविकको प्रतिवेदन	साविक		२.१	१६	
असर १	जेष्ठ नागरिकको सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	१०	५०	९०	११०	१३६	साविकको प्रतिवेदन	साविक	स्थानीय तहसँग सहकार्य भएको हुने	२.१	१६	
असर २	रोजगारी तथा पुनर्स्थापना भएका अपाङ्गता भएका व्यक्ति	प्रतिगत	२०	२५	३५	४०	४५	५०	साविकको प्रतिवेदन	साविक	स्थानीय तह र सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य भएको हुने	२.१	१६	
बसर १ जेष्ठ नागरिकको सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सहयोग गरिने स्थानीय तह वन्यताका प्रतिकल सूचकहरु														
प्रतिकल १	जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना	संख्या	३	४	५	६	७	९	साविकको प्रतिवेदन	साविक	स्थानीय तह र सरोकारवाला बीच समन्वय र सहकार्य हुने			
प्रतिकल २	जेष्ठ नागरिक दिवा सेकोकेन्द्र	संख्या	१	२	५	५	७	९	साविकको प्रतिवेदन	साविक	स्थानीय तह र बीद्यालयहरु बीच समन्वय र सहकार्य हुने			
प्रतिकल ३	विद्यालयमा आधारित अन्तरपुस्ता ज्ञान तथा सीप हस्तान्तरण गरिने विद्यालय	संख्या	०	०	५	१०	२०	४०						
प्रतिकल ४	परिवारबाट विछोडिएका जेष्ठ नागरिकलाई परिवारमा पुनःस्थापनामा	प्रतिगत	०	२०	३०	३५	४०	५०	साविकको प्रतिवेदन	साविक				
बसर २ अपाङ्गता भएका व्यक्तिको रोजगारी तथा पुनर्स्थापना वन्यताका प्रतिकल सूचकहरु														
प्रतिकल १	सीपमूलक तालिम लिएका अपाङ्गता भएका व्यक्ति	संख्या	०	३०	८०	१००	१५०	२००	साविकको प्रतिवेदन	सा.वि.म. र अन्तर्गतका निकाय	स्थानीय तह, गा.स.म. र सामाजिक संघ- संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य भएको हुने ।			
प्रतिकल २	प्रादेशिक सुचना केन्द्र हेल्पडेस्क र सस्टेनवर निर्माण (मन्त्रालय)	संख्या	०	०	२	५	६	६						
प्रतिकल ३	अपाङ्गता भएका व्यक्तिको लागि सार्वजनिक क्षेत्रमा रोजगारी श्रृजना	संख्या	०	१०	२५	५०	१००	१२०		साविक र स्थानीय तह	अन्तर सरकार सहकार्य भएको हुने			सा.वि.म द्वारा प्रकाशित औधिक प्रकाशदल

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	जेष्ठ नागरिक तथा दिव्याङ्ग सम्बन्धि प्रादेशिक नीति तथा कानून तर्जुमा
२	जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र स्थापना र विकास
३	जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र स्थापना
४	विद्यालयमा आधारित अन्तरपुस्ता ज्ञान तथा सीप हस्तान्तरण
५	प्रादेशिक सुचना केन्द्र हेल्पडेस्क र सफ्टवेयर निर्माण (मन्त्रालय)
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहयोगमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	परिवारबाट विस्थापित जेष्ठ नागरिकलाई परिवारमा पुनः स्थापना
२	विद्यालयहरुमा दिव्याङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार निर्माण
३	दिव्याङ्ग लक्षित सीपमूलक तालिम तथा रोजगारी सृजना
४	दिव्यांगता भएका व्यक्ति र अभिभावकलाई सेचेतना गोष्ठी
संघीय सरकारसंगको समन्वय तथा सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण
२	सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धि खोज तथा अनुसन्धान

८.१५ तैयिक समानता तथा महिला सर्वाधिकरण (पिच्छेद ५.४ सँग सम्बन्धित)

नतिवा सूचक	नतिवा सूचक	इकाई	वाषार बर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम बर्ष २०८०/८१	सूचकाङ्क	कार्यान्वयन गर्ने निम्नेवार निकाय	समुपान तथा जोडिम निकाय वीच समन्वय भएको हुने	सर्वकालीन राष्ट्रिय सत्य सङ्केत	विशे विकास सत्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	तैयिक समानता	सूचकाङ्क	०.४७६	०.४५	०.४२५	०.४	०.३७५	०.३५	नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन/पयोग			२.२	५.	आधार तथ्यांक HDR २०१९ को (राष्ट्रिय मानलाई बाधार लिएको)
असर १	महिला परिवार मुंती	प्रतिशत	१३.६	१६.०	१७.०	१८.०	१९.०	२०.०	सविमको समेक्षण	सा.वि.म. र स्थानीय तहहरू	अन्तर सरकार समन्वय र साझेदार निकाय वीच समन्वय भएको हुने	२.२	५.	आधार तथ्यांक दि.वि.ल./रा.यो.आ. आधार तथ्यांक राजन २०६८ आधार तथ्यांक नेम्बवास २०१६
असर २	पुरावको तुलना महिला श्रम सहभागिता दर	प्रतिशत	६५.३	६८	७१	७४	७७	८०	सविमको समेक्षण					
असर ३	महिला सदस्यता दर (५ बर्ष भन्दा माथी)	प्रतिशत	३९	६०	७५	९०	९५	९७	सविमको प्रतिवेदन					
असर ४	शारीरिक तथा यौन हिंसा भोगेका महिला (१५-४९ बर्ष)	प्रतिशत	६.१	५.५	५.०	४.५	४.०	३.०	नेम्बवास					
असर १	महिला परिवार मुंती कर्ताधिकार प्रतिफल सूचकाङ्क													
प्रतिफल १	सम्पत्ति माथिको महिलाको स्वामित्व (घर जग्गा)	प्रतिशत	१०.७	१३.०	१५	१६	१८	२०	भू.व्य.कृ.स.मं	सा.वि.म. र स्थानीय तहहरू	अन्तर सरकार समन्वय र साझेदार निकाय वीच समन्वय भएको हुने			आधार तथ्यांक दि.वि.ल./रा.यो.आ.
प्रतिफल २	महिलाको नाममा घरजग्गा किन्दा रतिष्ठत भुलक छुट	प्रतिशत	२५	२७	२९	३१	३३	३५	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय					
प्रतिफल ३	इन्टरनेटमा महिलाको पहुँच	प्रतिशत	८.२	१३.०	१८.०	२०.०	२३.०	२५.०	प्रदेश आर्थिक समेक्षण					
प्रतिफल ४	छात्रा विद्यालय भर्ना दर	प्रतिशत	६०.६	८०.०	९०.०	९३.०	९६.०	९९.०	सामाजिक विकास					आधार तथ्यांक नेम्बवास २०१६
प्रतिफल ५	मोबाइल फोन प्रयोग गर्ने महिला (१५ देखि ४९ बर्षका)	प्रतिशत	६२.३	६३.०	६५.०	६८.०	७१.०	७५.०	मन्त्रालयको प्रतिवेदन					आधार तथ्यांक नेम्बवास २०१६
असर २	पुरावको तुलना महिला श्रम सहभागिता दर कर्ताधिकार प्रतिफल सूचक													
प्रतिफल १	आर्थिक प्रतिष्ठानमा महिलाको संलग्नता	प्रतिशत	२४.४	२६	२८	३०	३२	३३	प्रदेश आर्थिक समेक्षण	सा.वि.म. र स्थानीय तहहरू	अन्तर सरकार समन्वय र साझेदार निकाय वीच समन्वय भएको हुने			आधार तथ्यांक आर्थिक गणना २०१८
प्रतिफल २	आर्थिक प्रतिष्ठान को निर्णायक (व्यवस्थापक) तहमा महिलाको संलग्नता	प्रतिशत	८.६	९.२	९.८	१०.३	११	११.५						
प्रतिफल ३	सामाजिक संघ संस्था समिति बैठकहरूमा महिलाको सहभागिता	प्रतिशत	१५.	१६.	१८.	२०.	२२.	२५.	सविमको प्रतिवेदन					
प्रतिफल ४	राजनीतिक क्रियाकलापमा महिलाको सहभागिता	प्रतिशत	१९.	२०.	२२.	२४.	२७.	३०.	महिला तथा बालबालिका विभाग					
प्रतिफल ५	महिला सदस्य संस्थाको सुर्दिकरण	संख्या	१०	१०	१०	१०	१०	१०	सविमको प्रतिवेदन					
प्रतिफल ६	महिला उद्यम विकास गठन	संख्या	०	२०००	३०००	४०००	५०००	६०००						
प्रतिफल ७	छुटल महिला संजाल गठन	संख्या	८	१०	१२	१३	१४	१५						
असर ३	महिला समानता दर (५ बर्ष भन्दा माथी) कर्ताधिकार सूचकाङ्क													
प्रतिफल १	छात्रा विद्यालय खुद भर्ना दर (आधारभूत तह)	प्रतिशत	७७	८५.०	८८.०	९२.०	९७.०	९९.०	E MIS	सा.वि.म. र स्थानीय तहहरू	अन्तर सरकार समन्वय र साझेदार निकाय वीच समन्वय भएको हुने			
प्रतिफल २	महिला धुपबुत्ती	प्रतिशत	१०	१२	१६	२०	२२	२५	सविमको प्रतिवेदन					
प्रतिफल ३	महिला शिवा (अनौपचारिक कक्षा) संचालन गरिने वडा	संख्या	१०	५०	१००	५००	९००	१२७१	सविमको प्रतिवेदन					

क्र.सं	विवरण तथा योजना	संख्या	३	४	५	६	७	८	९	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रतिफल १	महिला बालबालिका सेवा केन्द्र स्थापना	संख्या	३	४	५	६	७	८	९	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रतिफल २	हिसा भित्र महिलाका लागि एकजना सहजकर्ताको स्थापना	संख्या	४	५	६	७	८	९	१०	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रतिफल ३	अल्पकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रको स्थापना र स्तरोन्नति (मानविकीसहित)	संख्या	३	४	५	६	७	८	९	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रतिफल ४	लैंगिक हिंसा विरुद्ध कार्य ढाँचा निर्माण सम्बन्धी गोपनीय	संख्या	०	१	२	३	४	५	६	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रतिफल ५	लैंगिक हिंसा विरुद्ध अभियान	संख्या	१	२	३	४	५	६	७	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने	संविमको प्रतिवेदन	संविम र प्रहरी कार्यालय	प्रहरी कार्यालयको समन्वय भएको हुने
प्रदेश सरकारबाट संसलान हुने कार्यक्रमहरू															
१	लैंगिक समानता तथा महिला सशक्तिकरण सम्बन्धी प्रादेशीक नीति, कानून तथा मापदण्ड निर्माण														
२	लैंगिक हिंसा विरुद्ध अभियान														
३	प्रतिवेदन तथा व्यावसायिक दक्षता अभिवृद्धि														
४	महिला सशक्तिकरण तथा लैंगिक समानता सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान														
५	उचित महिला आश्रय केन्द्र स्थापना														
६	प्रेम भित्र संचालित UN Agency , INGO, NGO को कार्यक्रममा समन्वय र सहकार्य														
७	प्रेम स्त्रीय लैंगिक हिंसा निवारण सञ्चालन														
८	लैंगिक हिंसा विरुद्ध कार्य ढाँचा निर्माण गोपनीय संचालन														
९	लैंगिक उत्तरदायी बजेट तर्जुमा														
स्वास्थ्य तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू															
१	महिला स्वरोजगार														
२	मानव बेचबिखन तथा नियन्त्रण सम्बन्धमा अभिवृद्धि														
३	शारीरिक, मानसिक वा यौन हिंसाबाट पिडित महिला उद्धार र पुनर्स्थापना														
४	महिला कामगार अधिकार संरक्षण अभियान														
५	कार्यस्थलमा हुने यौनबन्धन दुरव्यवहार अन्त्य सम्बन्धी अभिवृद्धि														
६	बैदेशी श्रम तथा देशी प्रवासी श्रमिकको कार्यस्थलमा														
७	विपन्न महिलाहरूलाई सीपसुतको व्यवसाय सञ्चालन र व्यवस्थापनमा आवश्यक सहयोग														
८	हिसा भित्र महिलाका लागि एकजना सहजकर्ताको स्थापना														
९	महिला तथा बालबालिका केन्द्र स्थापना														
१०	महिला शैक्षिक छात्रवृत्ति														
संघीय सरकारसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू															
१	राष्ट्रपति महिला उद्योग कार्यक्रम														
२	महिला हिंसा विरुद्ध कानून निर्माण														
३	कैदारीक सहायता परिचालन														

८.१६ बालबालिका (पन्ध्रौँदे ५.५ संग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	विशेष विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	बालबन्ध (१८ वर्ष मुनी)	प्रतिशत	३७.४	२६.२	२३.५	२१.३	१९.७	१७.२	सावित्रको प्रतिवेदन			२.२	८	बाषार तथ्यांक NMICS २०१४ को राष्ट्रिय औषत
असर १	बाल गरिबी दर (५ वर्ष मुनी)	प्रतिशत	३५.१२	२७	२५	२१	१९	१८	१८	सावित्र/प्रदेश आर्थिक संवेक्षण	अन्तरसरकार र सरोकारवालाहरूको समन्वय र साझेदारी भएको हुने	२.२	१६	आधार तथ्यांक निबन्ध/रयाँआ २०१८
असर २	बाल कुपोषण (५ वर्ष मुनीका कच्चा छयाउडेपनाहरु)	प्रतिशत	१४.४	१२	११	९	८	७	७	सावित्रको प्रतिवेदन	सर्वे सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहकार्य भएको हुने	२.२	२	
असर ३	बालमैत्री स्थानीय शासनसुक्त स्थानीय तह	संख्या	१	१	२	५	७	१०	१०	सावित्रको प्रतिवेदन	स्थानीय तहको सहयोग भएको हुने	२.२	८	
असर १ बाल गरिबी दर अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरु														
प्रतिफल १	सडक बालबालिका विहिन पालिका	संख्या	१	१	२	३	३	३	५	सावित्रको प्रतिवेदन	स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	गरिव परिवार (बालबालिका लक्षित) आय आर्जन कार्यक्रममा सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	०	५०	७५	१००	१३६	१३६	सावित्रको प्रतिवेदन				
प्रतिफल ३	बाल उद्धार कोष स्थापनामा सहकार्य भएका स्थानीय तह	संख्या	१	५	१०	१५	२०	२५	२५	सावित्रको प्रतिवेदन				
असर २ बाल कुपोषण दर (५ वर्ष मुनी) अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरु														
प्रतिफल १	पुष्टकोषको दर	प्रतिशत	३७	३६	३५	३३	३०	२५	२५	सावित्रको प्रतिवेदन	अन्तरसरकार र सरोकारवालाहरूको समन्वय र साझेदारी भएको हुने			आधार तथ्यांक निबन्ध/रयाँआ २०१८
प्रतिफल २	पूर्ण खोप	प्रतिशत	६५	७०	८०	९०	९५	१००	१००	सावित्रको प्रतिवेदन	स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	पूर्ण स्थानान्तर्गत बालपोषण सम्बन्धि अनवेतना अभिवृद्धी कार्यक्रम संचालन गरिएका भन्दा	संख्या	०	५०	५००	८००	१०००	१३७१	१३७१	सावित्रको प्रतिवेदन	स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने			

८.१७ युवा तथा खेलकुद (परिच्छेद ५.६ सँग सम्बन्धित)

नतिना स्तर	नतिना सूचक	इकाई	वाषार वर्ष २०७५/७६	२०७६/ ७७	२०७७/७८	२०७८/ ७९	२०७९/ ८०	२०८०/ ८१	सूचनाका स्रोत	विम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिशो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	शिक्षा, रोजगारी वा तालिम नपाएका युवा (१५-२४ वर्ष उमेर समूह)	प्रतिशत	४८.३	४५	४२	४०	३८	३५.०	साविमको प्रतिवेदन/अम शक्ति समेक्षण	साविम		१.२	८	आधार तथ्यांक अम शक्ति समेक्षण- २०१७/१८
असर १	राष्ट्रिय/अन्तराष्ट्रिय खेलमा पटक प्रति	प्रति सय खेलाडी	१५	२०	२५	२८	३०	३०	साविमको प्रतिवेदन	साविम	स्थानीय तह, खेलकुद क्लबहरू र शैक्षिक संस्थाहरूको सहकार्य भएको हुने	१.२	४	
असर २	युवा बरोजगारी (१५-२४ वर्ष उमेर समूह) युवा बरोजगारी (२५-३९ वर्ष उमेर समूह)	प्रतिशत	३३.१ १८.९	३२ १७.५	३० १६.०	२७ १५.०	२४ १३.५	२२ १२.०	ने.अ.स./साविमको प्रतिवेदन	साविम	स्थानीय तह तथा निजीक्षेत्रको सहकार्य भएको हुने	१.२	८	आधार तथ्यांक अम शक्ति समेक्षण- २०१७/१८
असर २	राष्ट्रिय/अन्तराष्ट्रिय स्तरका खेलाडी	संख्या	७५	१००	१२५	१००	१५०	१५०	साविमको प्रतिवेदन	साविम	स्थानीय तह, खेलकुद क्लबहरू र शैक्षिक संघसंस्थाहरूबीच सहकार्य भएको हुने	१.२	४	
बसर १ युवा बरोजगारी अन्तर्गतका प्रतिफल सूचक														
प्रतिफल १	युवा लक्षित व्यवसायिक कृषि तथा मत्स्यपालन तालिम	जना	०	२००	३००	४००	५००	५५०	साविमको प्रतिवेदन	सा.वि.म.	स्थानीय तहको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	युवा लक्षित रोजगार कार्यक्रम (Cash for work) मा सहभागी युवा	संख्या	०	१०००	२०००	३०००	४०००	५०००						
बसर २ राष्ट्रिय/अन्तराष्ट्रिय स्तरका खेलाडी तयारी अन्तर्गतका प्रतिफल सूचक														
प्रतिफल १	कम्पईटिबल/रंगशाला निर्माण/स्तराज्ञति	संख्या	६	८	१०	१२	१४	१६	साविमको प्रतिवेदन	साविम	जिल्ला खेलकुद परिषद, क्लबहरू र स्थानीय तह को सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	विद्यालय स्तरीय खेलकुद मैदानको स्तराज्ञति	संख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०						
प्रतिफल ३	खेलकुद सामग्री र खेलाडी प्रशिक्षणमा सहयोग प्राप्त गर्ने क्लबहरू	संख्या	०	२	५	८	१२	१६						
प्रतिफल ४	प्रदेश/जिल्लास्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता संचालन	संख्या	०	१	२	४	६	८						

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू

१	युवा र खेलकुद सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड र योजना तयोजना र कार्यान्वयन
२	युवा रोजगारी श्रृंखलाको शैक्षिक ऋणको व्यवस्था
३	वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवाका लक्षित उच्च विकास कार्यक्रम
४	युवा स्वरोजगार कोष स्थापना
५	प्रदेशस्तरीय खेलमैदान र कम्प्लेक्स निर्माण
६	प्रदेशस्तरीय खेलकुल परिषद गठन
७	विभिन्न उद्धार कार्य तथा सामाजिक विकासमा युवा स्वयंसेवी परिचालन
स्थानीय तहसंको सम्बन्ध तथा सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	विपन्न तथा जोखिममा परेका युवालाई सीप विकास तालिम
२	युवा उद्यमशीलता विकास तालिम
३	उच्च माध्यमिक विद्यालय र कलेजहरूमा खेलकुद शिक्षा प्रवर्धन
४	विद्यालय स्तरीय खेलकुद मैदान निर्माण
५	स्थानीय तहमा खेलकुद प्रशिक्षण
६	उत्कृष्ट खेलाडीलाई पुरस्कारको व्यवस्था
७	व्यवसायिक खेलाडीहरूको उत्पादन
८	खेलकुद प्रतियोगिता संचालन
९	स्थानीय स्तरमा कम्प्लेक्स हल तथा रङ्गशाला निर्माण
संघीय सरकार सँगको सम्बन्धमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	विकासमा युवा परिचालन
२	राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय खेलकुद आयोजना
३	राष्ट्रिय खेलकुद प्रशिक्षण

८.१८ भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति तथा सम्पदा संरक्षण (परिच्छेद ५.७ सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	प्रदेशको कुल बजेटमा मौलिक भाषा, साहित्य, कला, संस्कृति, तथा सम्पदा संरक्षणमा छुट्याईएको बजेटको बँस	प्रतिशत	०.०६	०.०७	०.०८	०.०९	०.१०	०.११	बजेट बढ्दछ	सा.वि.म.		२.६	१६	
असर १	मौलिक भाषा, कला साहित्य संरक्षणमा सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	५	१०	१५	२०	३०	सा.वि.म. को प्रगति प्रतिवेदन	सा.वि.म.	स्थानीय तहसँग सहकार्य हुने ।	२.६	१६	
असर २	पुरातात्विक सम्पदा संरक्षण	प्रतिशत	२०	३०	४०	५०	६०	८०	सा.वि.म. को प्रगति प्रतिवेदन	सा.वि.म.	स्थानीय तहसँग सहकार्य हुने ।	२.६	१६	
असर १	मौलिक भाषा, कला साहित्य संरक्षणमा स्थानीय तहलाई सहयोग बन्नेसकहरू	संख्या	०	१५	३०	४५	६०	७५	सा.वि.म. को प्रगति प्रतिवेदन	सा.वि.म.	स्थानीय तहसँग सहकार्य हुने ।	२.६	१६	
प्रतिफल १	श्रीक्षक तालिम संचालन (मनुभाषा पढाउने शिक्षक)	संख्या	०	२	४	६	८	१०						
प्रतिफल २	स्थानीय कला साहित्य र संस्कृति सम्बन्धि कामका लागि सहयोग प्राप्त गर्ने संघ संस्था	संख्या	०	४	८	१२	१६	२०						
प्रतिफल ३	भाषा, कला संस्कृतिको क्षेत्रमा उत्कृष्ट योगदान गरे वापत हरेक वर्ष पुरस्कृत हुने व्यक्ति	संख्या	०	४	८	१२	१६	२०						
असर २	पुरातात्विक सम्पदा संरक्षण बन्नेसकहरू	संख्या	५०	७५	१००	१२५	१५०	२००						
प्रतिफल १	पुरातात्विक मठ, मन्दिर, मस्जिद, ताल तलोया आदिको संरक्षण	संख्या	०	२	३	५	७	८						
प्रतिफल २	पुरातात्विक सम्पदाहरूको विद्युतीय अभिलेखिकरण हुने जिल्ला	संख्या	०	२	३	५	७	८						

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू

१	भाषा, लिपि संस्कृति, ललितकला र पर्यटनको संरक्षण र प्रयोग सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना, कार्यन्वयन र नियमन
२	भाषा, कला, लिपि आदिको खोज तथा अनुसन्धान
३	ऐतिहासिक मठ मन्दिर, मस्जिद, कला, दरबार आदिको संरक्षण तथा पुनः निर्माण
४	लोपोन्मुख भाषा संस्कृति संरक्षण
५	विविध जातीयहरूको मौलिकता संरक्षण गर्न सांस्कृतिक संप्रदायहरूको निर्माण
६	परम्परागत सांस्कृतिक संरक्षणको लागि आवश्यक सहयोग
७	प्रादेशिक भाषा, साहित्य तथा सांस्कृतिक प्रतिष्ठानको स्थापना
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	स्थानीय भाषा, कला, संस्कृतिको विकास र संरक्षण
२	भाषा र संस्कृति सम्बर्द्धनको लागि स्थानीय तह र सामुदायिक संस्थाहरूको परिचालन
३	पुरात्विक सम्पदाहरूको विधुतीय अभिलेखीकरण
४	मातृ भाषामा पढाउने शिक्षकलाई तालिम
संघीय सरकारसंगको समन्वयमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	भाषा, कला साहित्य प्रतिष्ठान सम्बन्धि राष्ट्रिय आयोग र प्रतिष्ठानसंग सहकार्य
२	प्रदेशको भाषिक तथा सांस्कृतिक विविधतालाई राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रचार प्रसार

६.१९ सडक तथा यातायात व्यवस्थापन (परिच्छेद ६.१ संग सम्बन्धित)

[illegible]

वर्ष ३	प्रभावकारी यातायात व्यवस्थापन भएको स्थानीय तह वर्गीकरणको प्रतिफल सूचकहरू	गोटा	१३०	१५०	१७५	२२५	२७५	३५०	भौ.पु.वि.म. र मातहत	संघीय सरकारसँग सहकार्य भएको हुने	ट्राफिक प्रहरी सँग सहकार्य भएको हुने	ट्राफिक प्रहरी र स्थानीय तहसँग सहकार्य भएको हुने				
प्रतिफल १	ट्राफिक पोस्ट स्थापना एवं सुदृढीकरण	गोटा														
प्रतिफल २	यातायात कर्मचारी र ट्राफिक प्रहरीलाई तालिम वार्षिक	संख्या	२०	२५	३०	३५	४५	६०	भौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन							
प्रतिफल ३	ट्राफिक नियम सम्बन्धी प्रचार प्रसार गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	०	५०	१००	१२०	१३६								
प्रतिफल ४	भार परीक्षण, प्रदुषण परीक्षण केन्द्र	संख्या	५	७	९	११	१३	१५								
प्रतिफल ५	ट्राफिक कर्ता रोडिएका मुख्य बजार चोक	संख्या	२०	४०	६०	८०	१००	१२०								
प्रतिफल ६	वसपाक निर्माण/स्तरोलती	संख्या	२०	२०	४०	६०	८०	१३६								

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यकमहरू	
१ प्रदेश यातायात गुरु योजना तर्जुमा	
२ सडक तथा यातायात मापदण्ड निर्माण	
३ प्रदेश लोकमार्ग निर्माण तथा स्तरोलती	
४ भार परीक्षण, प्रदुषण परीक्षण केन्द्र स्थापना	
५ सडक सम्बन्धि प्रादेशिक कार्यक्रम तर्जुमा	
६ प्रदेश परिवहन बोर्ड स्थापना	
७ श्रमता विकास तालिम	
८ झोलुङ्गुल निर्माण	
९ वसपाक निर्माण/स्तरोलती	
१० स्थानीय तह केन्द्रबाट जिल्ला सदरमुकामसम्म पक्की	
११ प्रमुख चोकहरूमा सिटी क्यामरा जडान	
१२ सौर्य ट्राफिक कर्ता जडान	
स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यकमहरू	
१ सडक विस्तार र स्तरोलती	
२ सडक मर्मत संभार	
३ सडक कल्भर्ट निर्माण	
४ सडक मापदण्ड तर्जुमा र कार्यान्वयन	
५ हरित सडक निर्माण	
६ सडक मर्मत संभार कोषको व्यवस्था	
७ सडक पेटी, साइकल लेन, प्रतिभात्य निर्माण	
संघीय सरकारसँगको समन्वय गरी संचालन हुने कार्यकमहरू	
१ राष्ट्रिय तथा स्थानीय मार्ग निर्माण, मर्मत संभार	
२ सडक दुर्घटना न्यूनीकरण कार्य योजना तर्जुमा	
३ रेलवे विस्तार	
४ यातायात व्यवस्थापन	
५ ट्राफिक व्यवस्थापन	
६ तथ्यांक व्यवस्थापन	
७ यातायात सुडना व्यवस्थापन तथा संजालीकरण	

८.२० सौर्य तथा वायो रयास (परिच्छेद ६.२ सँग सम्बन्धित)													
नतिना स्तर	नतिना सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	सूचनाका स्रोत	जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	विर्गो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	चम्मा उर्जा खपतमा सौर्य तथा वायोयसको वंश	प्रतिशत	१	२	४	६	८	१०	भौ.पू.वि.म.र वन्तर्गतिका कार्यालयहरू		२.३	२.३	
असर	वक्तिको लागि सोलारको उपयोग	प्रतिशत	१.३१	१.४०	१.५२	१.६९	१.९३	२.२८	भौ.पू.वि.म.र वन्तर्गतिका	स्थानीय तह र बैकल्पिक उर्जा	२.३	२.३	आधार तथ्यांक भौ.पू.वि.म.र
	गोबररयासको प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	०.९७	१.५०	२.९०	४.३०	५.९०	६.२०					
प्रतिफल सूचकहरू सुचक													
प्रतिफल १	गोबर रयास प्रयोग	संख्या	७११६	८०००	८५००	९०००	१००००	११०००	भौ.पू.वि.म. र मातहतका निकाय	वैकल्पिक उर्जा			आधार तथ्यांक
प्रतिफल २	सोलार जडान	संख्या	१२२३४	१४०००	१६०००	१८०००	२००००	२२०००	प्रवर्धन केन्द्रसंग सहकार्य भएको हुने	प्रवर्धन केन्द्रसंग सहकार्य भएको हुने			वातावरण सम्बन्धि तथ्यांक, केतवि,
प्रतिफल ३	सुधारिएको चुलो	संख्या	२५५४२६	२४४०६२	२७००००	३०००००	३२५०००	३५००००					
प्रतिफल ४	सवारी चाप अनुसार विभिन्न कसिड भएका स्थानमा ट्राम्फिक वती	गोटा	५	२०	४०	६०	८०	१००		ट्राम्फिक प्रहरीसंग सहकार्य भएको हुने			

स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा प्रदेश सरकारबाट	
१	गोबररयास उत्पादन
२	सौर्य ऊर्जाको उत्पादन र बहुउपयोग
३	सुधारिएको चुलो
४	सौर्य ट्राम्फिक लाइट जडान

८.२१ शहरी विकास (परिच्छेद ६.३ सँग सम्बन्धित)														
नतिवा स्तर	नतिवा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	०७६/७७	०७७/७८	०७८/७९	०७९/८०	०८०/८१	सूचनाका स्रोत	विश्लेषण निकाय	अनुमान तथा जोखिम	वीरकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	विश्वी विकास सूचक	कैफियत
प्रभाव	शहरीक्षेत्रको जनसंख्या	प्रतिशत	७१.९७	७२.०	७३	७४	७४	७५	आर्थिक सर्वेक्षण	भौ.पू.वि.मं. र मातहतका निकाय	संघीय सरकार र स्थानीय तहसँग सहकार्य भएको हुने ।	२.१	११.	
असर १	सन्तुलित शहरी प्रणाली र परिष्कृत सहरको निर्माण	प्रतिशत	१०	२०	२५	३०	४०	५०	प्रदेश आर्थिक सर्वेक्षण	प्रदेश आर्थिक सर्वेक्षण				
असर २	योजनाबद्ध शहरी विकास भएका शहर	संख्या	१	१	३	५	७	१०		भौतिक पुर्वाधार विकास मन्त्रालय		२.१	११.	
असर ३	हरित र सुविधा सम्पन्न शहर	संख्या	०	०	२	३	४	५	प्रदेश आर्थिक सर्वेक्षण					
असर १	सन्तुलित शहरी प्रणाली र परिष्कृत सहरको निर्माण	प्रतिशत	५०	६५	६०	६५	७०	७५	भौ.पू.वि.म. को प्रतिवेदन था	भौ.पू.वि.मं. र मातहतका निकाय	महान.पा. उप महान.पा. र खानेपानी सम्बन्धि निकायको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल १	आधारभूत सेवा सुविधा (विद्युत, पुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक आदि)मा पहुँच भएका शहरी जनसंख्या	प्रतिशत	१५	४०	५०	६०	७०	७५		दुर संचार संस्थान र सेवा प्रदायक निकाय	दुर संचार संस्थान र सेवा प्रदायक निकायको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	इन्टरनेटको प्रयोग गर्ने शहरी जनसंख्या	प्रतिशत	१५	४०	५०	६०	७०	७५		भौ.पू.वि.मं. र मातहतका निकाय	महान.पा. उपमहान. न.पा. र नपाहरूको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	भरपर्ने नगर यातायात संचालन भएका शहरहरू	संख्या	२	२	३	५	७	८		भौ.पू.वि.मं. र मातहतका निकाय	महान.पा. उपमहान. न.पा. र नपाहरूको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ४	भरपर्ने ट्राफिक व्यवस्था भएका शहरहरू	संख्या	१	२	३	५	७	८		भौ.पू.वि.मं. र मातहतका निकाय	ट्राफिक प्रहरी र महान. न.पा. उपमहान.पा. र नपाहरूको			
प्रतिफल ५	शहरी कलष्टर र शहरी कोरिडोर तथा शहरी कलष्टरहरूबीच सम्बन्ध सुदृढ गर्न रणनीतिक सडकको कालोपत्रे	कि.मि	६०	७०	९०	१२०	१५०	२००		संघीय सरकार अन्तर्गतको सडक विभागको सहकार्य भएको हुने				

प्रतिकल ६	प्रमूख गाउँ वस्ति र छिमेकी भारतीय बजारसँग व्यापार पूर्वाधार भएका सहरहरु	संख्या	१	२	३	४	५	६	८				संघीय वाणिज्य विभाग तथा महान.पा. उपमहान.पा. र नपाहरुको सहकार्य भएको हुने			
बसर २ योजनाबद्ध सहरी विकास भएका नगरपालिका अन्तर्गतका प्रतिकल सूचकहरु																
प्रतिकल १	एकिकृत नगर विकास योजना कार्यान्वयन भएका नगरपालिकाहरु (महान.पा. र उपमहान.पा. र न.पा.. समेत)	प्रतिशत	०	१०	२०	३०	४०	५०	७५	भौ.पू.वि.म.को प्रतिवेदन मातहतका निकाय		महान.पा. उपमहान.पा. र नपाहरुको सहकार्य भएको हुने				
प्रतिकल २	नगर यातायात गुरु योजना तर्जुमा भई कार्यान्वयन भएका नगरपालिकाहरु	प्रतिशत	०	१०	२०	३०	४०	५०	७५							
प्रतिकल ३	स्याटेलाइट सिटि निर्माण	संख्या	०	०	१	२	३	४	५							
प्रतिकल ४	सहरी करिडोरको विकास	संख्या	०	०	१	२	३	४	५							
प्रतिकल ५	योजनाबद्ध व्यवस्थित पार्क, खुलाक्षेत्र, हरियाली आदिको व्यवस्था गर्ने नगरपालिका	संख्या	०	५	१०	१५	२०	२५	२५							
बसर ३ हरित र खुबिया सम्पन्न शहर अन्तर्गतका प्रतिकल सूचकहरु																
प्रतिकल १	प्रमूख सडकका दायोबाया वृक्षारोपण गरी हरियाली भएका सहरहरु	संख्या	०	०	५	१०	१५	२०	२०			भौ.पू.वि.म.को प्रतिवेदन मातहतका निकाय				
प्रतिकल २	स्थानीय तहका केन्द्रहरुमा हरियाली सहितको आधारभूत शहरी संरचनाको विकास	सडकख्या	०	०	२	४	६	८	३	भौ.पू.वि.म.को प्रतिवेदन मातहतका निकाय		भौ.पू.वि.म.को प्रतिवेदन मातहतका निकाय				
प्रतिकल ३	ल्याण्ड सेयरिडमा आधारित हरियालीयुक्त आवास	संख्या	०	०	१	२	३	४	५							
प्रतिकल ४	शहर र बजार केन्द्रहरु बीच दायो बायां हरियाली सहितको सडक निर्माण	कि.मि.	०	१०	२०	३२	४०	५०	१५०							

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	राहरी करिडोर
	१.१ जनकपुर धनुषाग्राम करिडोर विकास ।
	१.२ दुधमति करिडोर विकास ।

	१.३ जनशुद्धी मडिहानी जलोखर मरेय करिडोर विकास ।
	१.४ केकालीनि राजबिराज खड्डा करिडोर विकास ।
	१.५ गढवामाई विन्दुवासिनि करिडोर विकास ।
	२ शहरी विकास
	२.१ सामाजिक आर्थिक पूर्वाधार सेवाको विकास रस्तरोमिति
	२.२ सम्भाव्य केन्द्रमा जग्गा एकिकरण योजना तयारी/कार्यान्वयन
	३ बजार केन्द्र
	३.१ बजार केन्द्रको विकास
	३.२ आधारभूत भौतिक संरचनामा स्तरोन्नती
	४ बस्ती व्यवस्थापन
	४.१ भू उपयोग नीति, योजना तथा मापदण्ड तर्जुमा
	४.२ निजि क्षेत्रसंग सहकार्य गरी जग्गा खरिद विक्री सूचना प्रणालीको विकास
	५ सुरक्षित शहरी बावास
	५.१ परवानीपुर अनौपचारिक र अस्थायिक बस्तिहरूमा जमिनको सामुहिक सहभागिता (ल्याण्ड सिटिङ) मा आधारित आवास कार्यक्रम
	५.२ सामुहिक आवास र संयुक्त आवास प्रवर्द्धन समन्वय नीति र कानुन निर्माण तथा कार्यान्वयन
	स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरू
	१ योजना तथा भवन निर्माण मापदण्ड र राष्ट्रिय भवन संहिताको एकिकृत नमुना मापदण्डको तर्जुमा र कार्यान्वयन
	२ भरणो यातायात व्यवस्था
	३ ट्रफिक व्यवस्थापन
	४ शहरी पूर्वाधारहरूको विकास
	५ हरियाली सहितको आधारभूत शहरी संरचनाहरूको निर्माण
	६ स्थानीय तहका केन्द्रहरूमा व्यवस्थित र हरियालीयुक्त शहरी विकास
	७ भू उपयोग नीति, योजना तथा मापदण्ड कार्यान्वयन
	संघीय सरकारसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरू
	१ Smart City विकास कार्यक्रम (पर्यटकीय शहर समेत)
	२ शहरी करिडोरहरूको विकास
	३ श्रोत व्यवस्थापन
	४ वैदेशिक सहयोग परिचालन

८.२२ खानेपानी तथा सरसफाइ (परिच्छेद ६.४ संग सम्बन्धित)														
नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	आधारभूत खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	८९.	९१	९३	९५	९८	१००	भौ.पू.वि.मं को प्रतिवेदन/ ने.ज.स्वा. स.	भौ.पू.वि.मं र अन्तर्गतका निकाय	स्थानीय तहको सहकार्य भएको हुने	२.१	६	आधार तथ्यांक विविल/रायोबा २०१८
	शौचालय सुविधा पुगेको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	६५.	८८	९०	९३	९६	१००						
असर १	पाइपद्वारा खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	५.५२	१२	१७	२२	२७	३३	भौ.पू.वि.मं को प्रतिवेदन/ ने.ज.स्वा. स.	भौ.पू.वि.मं र अन्तर्गतका निकाय	स्थानीय तह र सरोकारवाला संस्थाहरूसँग सहकार्य हुने ।			आधार तथ्यांक विविल/रायोबा २०१८
असर २	सुधारिएको शौचालय भएको घरपरिवार (साझेदारी नभएको)	संख्या	४२.३	५०	६०	७०	७५	८०						
असर १	पाइप द्वारा खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या	प्रतिफल	१५०	१७५	२००	२२५	२५०	३००	भौ.पू.वि.मं को प्रतिवेदन	भौ.पू.वि.म. तथा मातहतका निकाय				
प्रतिफल १	ओभर हेड खानेपानी ट्याङ्की निर्माण	संख्या	३३	३५	८०	१००	१२०	१३६						
प्रतिफल २	खानेपानी गुणस्तर अनुगमन संरचना लागु गर्न सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	२०	३०	५०	७५	८५	१००	भौ.पू.वि.मं को प्रतिवेदन	भौ.पू.वि.म. तथा मातहतका निकाय				
प्रतिफल ३	खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण	प्रतिशत	३	४	५	६	७	८						
प्रतिफल ४	पानी परीक्षण प्रयोगशाला	संख्या												

बसर २	सुधारिएको शौचालय भएको घरपरिवार अन्तर्गतका प्रतिफल सूचक										भौ.पू.वि.म.को प्रतिवेदन	भौ.पू.वि.म. तथा मातहतका निकाय	स्थानीय तह, निजी र सरोकारवाला संस्थाहरूसँग सहकार्य हुने ।			
	प्रतिफल	१	सेप्टी ट्यांकी वा ढल सहितका शौचालय भएका परिवार	प्रतिशत	२०	३०	४०	४५	५०	६०						
प्रतिफल १	पूर्ण सरसफाई युक्त स्थानीय तह बनाउने अभियानमा सहकार्य गरिएका स्थानीय तह	२	संख्या	५	३५	५०	७०	९०	१३६							
प्रतिफल २	WASH Plan लागु भएका स्थानीय तह	२	संख्या	२	२२	१००	१३६	१३६	१३६							
प्रतिफल ३	प्रयोगमा आएका सार्वजनिक शौचालय	४०	संख्या	४०	५०	७५	१००	१२५	१५०							

प्रदेश सरकारबाट संचालन गरिने कार्यक्रमहरु

१	खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तर्जुमा
२	खाने पानीका स्रोत संरक्षण
३	पानी परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना
४	अनुसन्धान तथा विकास
स्थानीय तहसँग समन्वय तथा सहकार्य गरी संचालन गरिने कार्यक्रमहरु	
१	खानेपानी पाईप विस्तार तथा धारा वितरण
२	खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण
३	पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम
४	शौचालय सुविधा विस्तार
५	WASH Plan तर्जुमा र कार्यान्वयन
६	खानेपानी गुणस्तर अनुगमन संरचना निर्माणमा स्थानीय तहलाई सहयोग
७	खाने पानी तथा सरसफाई जनचेतना अभियान संचालन
८	प्रयोग पछि खेर गएको पानी व्यवस्थापन (waste water management)
९	दिसाजन्य लेदो पदार्थको व्यवस्थापन (fecal sludge management)
१०	विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक स्थानमा खानेपानी र सरसफाई सुविधा
११	सार्वजनिक शौचालय निर्माण र स्तरोन्नती
संघीय सरकारसँगको समन्वय तथा सहकार्य गरी संचालन गरिने कार्यक्रमहरु	
१	टुला तथा बृहद खानेपानी आयोजना संचालन

८.२३ तथ्यांक व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.१ सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	बिम्बेवार निकाय	अनुमान तथा चोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय सम्य सकेत	दिगो विकास सम्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	सुदृढ तथ्यांक प्रणाली स्थापित भई प्रदेश तथ्यांक प्रणालीमा बाबद्ध स्थानीय तह	संख्या	०	०	२५	५०	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने	२.४	१७	
असर	स्थानीय तह अनुसारका खण्डिकृत तथ्यांकको उपलब्धता	प्रतिशत	१०	२०	५०	७५	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने	२.४	१७	
वसर	प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	खण्डिकृत तथ्यांक व्यवस्थापन तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्था भएका स्थानीय तह	संख्या	१०	२०	५०	७५	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	राष्ट्रिय तथ्यांक विवरण (National Data Profile) मा आवद्धता	संख्या	०	०	५०	७५	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	प्रदेश तथ्यांक बैंकमा विद्युतीय संग्रहीकरण भएका स्थानीय तह	संख्या	०	०	५०	७५	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ४	तथ्यांक तथा सूचना पोर्टल भएका स्थानीय तह	संख्या	०	०	४०	६०	१००	१३६	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ५	तथ्यांक व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम लिएका जनशक्ति (प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कार्यरत वार्षिक)	संख्या	०	०	७५	१००	१२५	१५०	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग/ प्रदेश तथ्यांक कार्यालय	स्थानीय तह तथा के.त.वि.संग सहकार्य भएको हुने			

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रम	
१	प्रदेश तथ्यांक कानून तथा निर्देशिका तर्जुमा
२	प्रदेश तथ्यांक कार्यालय स्थापन
३	प्रदेश तथ्यांक बैक स्थापना
४	खण्डिकृत तथ्यांक संकलन
५	प्रदेश तथ्यांक परिपदको गठन
६	वार्षिक तथ्यांक प्रतिवेदन प्रकाशन
७	अनुसन्धान र विकास
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	वस्तुगत विवरण तथारी र नियमित परिमार्जन
२	सामाजिक घरपरिवार संरक्षण
३	तथ्यांकको संजालीकरण
४	क्षमता विकास तालिम
५	गणना क्षेत्र नक्सांकन
संघीय सरकारको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरु	
१	तथ्यांक प्रणालीको व्यवस्थापन र गुणस्तर निर्धारण
२	तथ्यांकको संजालीकरण
३	तथ्यांक अभिलेखको संरक्षण र व्यवस्थापन
४	तथ्यांक सम्बन्धि नव प्रविधिको प्रयोग
५	राष्ट्रिय तथ्यांकको उपयोग

८.२४ क्षम तथा रोजगार (परिच्छेद ७.२ सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	विश्लेषण निकाय	व्युत्पन्न तथा जोडिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लाभ्य संकेत	सिर्जना विकास सूचक	कैफियत
प्रभाव	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	२०.१	१८.०	१६.०	१४.०	१२.०	११.०	के.त.वि./सावि साविमं.	सा.वि.म. र मातहतका		१.४	८	आधार तथ्याङ्क क्षमशक्ति समेक्षण २०७७/७८ , के.त.वि.
	क्षम सहभागिता दर	प्रतिशत	३९.७	४१.०	४३.०	४५.०	४८.०	५०.०	के.त.वि./सावि मं	सा.वि.म. र मातहतका	निजी क्षेत्रको आर्थिक वृत्तिकापन बढेको हुने	१.४	८	
असर १	जनसंख्यामा रोजगारी अनुपात (१५ वर्ष माथी)	प्रतिशत	३१.८	३३.०	३५.०	३७.०	३९.०	४०.०	के.त.वि./सावि मं	सा.वि.म. र मातहतका	निजी क्षेत्रको आर्थिक वृत्तिकापन बढेको हुने	१.४	८	
असर २	औपचारिक क्षेत्रमा रोजगारी (१५ वर्ष माथी)	प्रतिशत	८.१	९.३	१०.५	११.८	१३.३	१५.०	के.त.वि./सावि मं	सा.वि.म. र मातहतका	निजी क्षेत्रको आर्थिक वृत्तिकापन बढेको हुने	१.४	८	
असर ३	बैदेशिक रोजगारीलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धी	स्थानीय तह संख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०	साविमं	सा.वि.म. र मातहतका	स्थानीय तहसँग सहकार्य हुने	१.४	८	
असर १	रोजगारी प्राप्त जनसंख्या	वर्तमानका प्रतिफल सूचकहरू												
प्रतिफल १	सीप/उद्यम विकास तालिम	जना	१०००.	३०००	५०००	८०००	१२०००	१५०००	साविमंको प्रतिवेदन	सा.वि.म. र मातहतका	अन्तर सरकार तथा निजी क्षेत्र बीच सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	साक्ष्य उद्यम विकास केन्द्रको स्थापना	संख्या	०	२	४	६	८	१०	साविमंको प्रतिवेदन	सा.वि.म. र मातहतका	साविमं र स्थानीय तह बीच सहकार्य भएको हुने।			

औपचारिक क्षेत्रमा रोजगारी अन्तर्गतका प्रतिफल सूचक													
बसर २	औपचारिक क्षेत्रमा रोजगारी सृजनाका लागि स्थानीय तहसंग सहकार्य	स्थानीय तह संख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०	साविमको प्रतिवेदन	साविम	स्थानीय तह र निजीक्षेत्रबाट सहकार्य भएको हुने		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७	प्रतिफल ८	प्रतिफल ९	प्रतिफल १०	प्रतिफल ११	प्रतिफल १२		
प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	प्रतिफल ६	प्रतिफल ७							

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	श्रम माग र आपूर्तिको सम्बन्धमा अध्ययन
२	बेरोजगारी तथ्याङ्क सङ्कलन तथा श्रम तथा रोजगार सम्बन्धी प्रादेशिक तथ्याङ्क व्यवस्थापन (LJMS)
३	कृषि, उद्योग, पर्यटन क्षेत्रको लागि आवश्यक प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा द्याप्तवृत्ति
४	व्यवसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्रको सुदृढीकरण
५	श्रम बजार व्यवस्थापन कार्यक्रम
६	रोजगार सूचना केन्द्रको स्थापना
स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	प्राविधिक शिक्षालयहरू स्थापना
२	वैदेशिक रोजगार पूर्व अभिमुखीकरण
३	वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरुलाई स्वरोजगार हुन सीप प्रमणीकरण र सहलियत ऋण उपलब्धको उपलब्धता
४	वैदेशिक रोजगारीमा जानेलाई अभिमुखीकरण तालिम
५	स्थानीय रोजगारी प्रवर्द्धन
संघीय सरकारसँगको समन्वय एवं सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम
२	वैदेशिक रोजगारी व्यवस्थापन

८.२५ बम तथा सैनिक सिपिस्त (पर्सनल ७.३ रंग समक्षित)

नतिषा स्तर	नतिषा रूपक	इकाई	बासार बर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योगाको क्रिया बर्ष २०८०/८१	रूपतका स्रोत	कर्मचारीको नतिषा सिपिस्त	बसुधान तथा सतिषा	पैकीनीय राशि सत्य सतिषा	सिपि सिपिस्त सत्य रूपक	सैपिस्त
प्रभाव	बमले सतिषाको क्षेत्रफल	प्रतिगत	२०.२९	२०.४२	२०.४५	२०.६८	२०.६८	२०.९४	उ.प.ब.ब.म.को	उ.प.ब.ब.म. र मातहतका नतिषा		१.३	१५	आधार तथ्याक बम सिपिस्त २०१७
असर १	सैपिस्तिक बम व्यवस्थापन	हेक्टर	४५९६०.२७	४५९९९.२७	४८२५८.२७	४९४०७.२७	४९४५६.२७	४९७०५.२७	भाकि प्रविदेन	संघीय सरकार, स्थानीय तह र सामुदायिक एवं निजीसिपिस्तको सहकार्य भएको हुने		१.३	१५	आधार तथ्याक उ.प.ब.ब.म. भुने तराई महेन्द्र संरक्षण तथा व्यवस्थापन गुरु योजना अनुसार १३४ बटा सिपिस्त क्षेत्र रहेको
असर २	सैपिस्त क्षेत्र संरक्षण	संख्या	३४०	४२०	४४५	४९०	४२५	४६०						अनुसार १३४ बटा सिपिस्त क्षेत्र रहेको
असर ३	बटा तथा बाउगाट प्राप्त योग्यता भाकि	रु.	३६६३९०५८	४०३०९४५३	४४३३३२४८	४८०६५७३	४८०६५७३	४९००४५४३						बम सिपिस्तको भाकि प्रगति प्रतिवेदन ७३/७४ को आधारमा प्रेषणा गरेको
असर ४	संतावरण संरक्षणको लागि सहकार्य गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	४०	८०	११०	१३६		उ.प.ब.ब.म. र स्थानीय तहहरू		१.३	१५	
असर १	सैपिस्तिक बम व्यवस्थापन बमले प्रतिगत रूपक													
प्रतिफल १	सामुदायिक बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	७९९२२.६२	८०७२१.८५	८१५२९.०६	८२३४४.३६	८३१६७.८०	८३९९९.४८	उ.प.ब.ब.म.को भाकि प्रविदेन	स्थानीय तह र समुदायसंग समन्वय भएको हुने				आधार तथ्याक उ.प.ब.ब.म.
प्रतिफल २	साहोदारी बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	३९५६६.२०	३९९९२.१६	४०३९२.०८	४०७९६.००	४१२०३.९६	४१६१६.००		मातहतका नतिषा				
प्रतिफल ३	बहुमिनी बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	२३६.४९	२३८.८५	२४१.४४	२४३.६६	२४६.०९	२४८.५५						
प्रतिफल ४	भाकि बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	४२१.८७	४२६.०९	४३०.३५	४३४.६५	४३९.००	४४३.३९						
प्रतिफल ५	निजी बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	१२५.६३	१२६.८६३३	१२८.१५४१६	१२९.४३६७५	१३०.७३१०८२	१३२.०३८३९३						
प्रतिफल ६	सरकारद्वारा व्यवस्थित बम प्रवर्द्धन	हेक्टर	१३७२२.१३	१३३७९.०८	१३०३६.०३	१२६९२.९८	१२४४९.९३	१२००६.८८						
असर २	सैपिस्त क्षेत्र संरक्षण बमले प्रतिगत रूपक													
प्रतिफल १	सैपिस्त क्षेत्रको विपुलीय नक्सांकन र अनिलेखीकरणबम	प्रतिगत	०	२५	४०	६०	८०	१००	उ.प.ब.ब.म.को भाकि प्रविदेन	स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने				
प्रतिफल २	बनजैतना अभिवृद्धी कार्यक्रम संचालन गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	२५	६५	७५	९०		मातहतका नतिषा				
प्रतिफल ३	सैपिस्त संरक्षणको लागि सहकार्य गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	२५	३५	४०	५०						
असर ३	बटा तथा बाउगाट प्राप्त योग्यता भाकि													
प्रतिफल १	बटा (डिमर) उत्पादन	बम कि	९५३७१९	१००१४०५	१०५१४०५	११०४०५९	११५९२४१	१२१७२१४	उ.प.ब.ब.म.को भाकि प्रविदेन	स्थानीय तहहरू र बम व्यवस्थापन समुहहरू बीच समन्वय र सहकार्य				
प्रतिफल २	बाउगाट उत्पादन	बम कि	१३९५.१६	१४६४.९२	१५३८.१६	१६१५.०७	१६९५.८३	१७८०.६२		मातहतका नतिषा				

वातावरण संरक्षणको लागि सरकारले गरिने स्थानीय तह, नगरपालिका, प्रतिकल रूचकार														
बारे ४	प्रतिकल १	प्रतिकल २	प्रतिकल ३	प्रतिकल ४	प्रतिकल ५	०.	१०	२०	३०	४०	५०	उ.प.व.जा.म. र मातहतका निकाय	स्थानीय सरकारसँगको समन्वय भएको हुने ।	
प्रतिकल १	कोहिरौला व्यवस्थापन र ढल निर्माणमा सहकार्य गरिने नगरपालिका	संख्या	प्रतिकल	संख्या	प्रतिकल	संख्या	०	२०	५०	११०	१३६	उपभोक्ता समूहहरूसँग सहकार्य भएको हुने		
	वातावरण संरक्षण सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धी कार्यक्रम संचालन गरिने स्थानीय तह	प्रतिकल	०	५	१०	२५	५०	७०	८०	९०	१००			
	जैविक विविधता अभिरक्षण तथा रक्षण कार्यक्रम संचालन गरिने स्थानीय तह	प्रतिकल	०	५	१०	२५	५०	७०	८०	९०	१००			
	प्लाष्टिक मुक्ति (न्युनतम मापदण्ड निर्धारण प्लाष्टिक प्रयोग गर्ने) स्थानीय तह	प्रतिकल	०	५	१०	२५	५०	७०	८०	९०	१००			
	वन तथा वातावरण तथ्यांक व्यवस्थापनमा क्षमता अभिवृद्धी गरिने उपभोक्ता समूहहरू	संख्या	०	५	१०	२५	५०	७०	८०	९०	१००			
प्रतिकल २	वातावरण संरक्षण	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०			
प्रतिकल ३	वातावरण संरक्षण	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
प्रतिकल ४	वातावरण संरक्षण	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
प्रतिकल ५	वातावरण संरक्षण	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
प्रतिफल १														
प्रतिफल २														
प्रतिफल ३														
प्रतिफल ४														
प्रतिफल ५														
प्रतिफल ६														
प्रतिफल ७														
प्रतिफल ८														
प्रतिफल ९														
प्रतिफल १०														
प्रतिफल ११														
प्रतिफल १२														
प्रतिफल १३														
प्रतिफल १४														
प्रतिफल १५														
प्रतिफल १६														
प्रतिफल १७														
प्रतिफल १८														
प्रतिफल १९														
प्रतिफल २०														
प्रतिफल २१														
प्रतिफल २२														
प्रतिफल २३														
प्रतिफल २४														
प्रतिफल २५														
प्रतिफल २६														
प्रतिफल २७														
प्रतिफल २८														
प्रतिफल २९														
प्रतिफल ३०														
प्रतिफल ३१														
प्रतिफल ३२														
प्रतिफल ३३														
प्रतिफल ३४														
प्रतिफल ३५														
प्रतिफल ३६														
प्रतिफल ३७														
प्रतिफल ३८														
प्रतिफल ३९														
प्रतिफल ४०														
प्रतिफल ४१														
प्रतिफल ४२														
प्रतिफल ४३														
प्रतिफल ४४														
प्रतिफल ४५														
प्रतिफल ४६														
प्रतिफल ४७														
प्रतिफल ४८														
प्रतिफल ४९														
प्रतिफल ५०														
प्रतिफल ५१														
प्रतिफल ५२														
प्रतिफल ५३														
प्रतिफल ५४														
प्रतिफल ५५														
प्रतिफल ५६														
प्रतिफल ५७														
प्रतिफल ५८														
प्रतिफल ५९														
प्रतिफल ६०														
प्रतिफल ६१														
प्रतिफल ६२														
प्रतिफल ६३														
प्रतिफल ६४														
प्रतिफल ६५														
प्रतिफल ६६														
प्रतिफल ६७														
प्रतिफल ६८														
प्रतिफल ६९														
प्रतिफल ७०														
प्रतिफल ७१														
प्रतिफल ७२														
प्रतिफल ७३														
प्रतिफल ७४														
प्रतिफल ७५														
प्रतिफल ७६														
प्रतिफल ७७														
प्रतिफल ७८														
प्रतिफल ७९														
प्रतिफल ८०														
प्रतिफल ८१														
प्रतिफल ८२														
प्रतिफल ८३														
प्रतिफल ८४														
प्रतिफल ८५														
प्रतिफल ८६														
प्रतिफल ८७														
प्रतिफल ८८														
प्रतिफल ८९														
प्रतिफल ९०														
प्रतिफल ९१														
प्रतिफल ९२														
प्रतिफल ९३														
प्रतिफल ९४														
प्रतिफल ९५														
प्रतिफल ९६														
प्रतिफल ९७														
प्रतिफल ९८														
प्रतिफल ९९														
प्रतिफल १००														

८.२६ सूचना प्रविधि (परिच्छेद ७.४ संग सम्बन्धित)

वर्ग	प्रतिवर्ष	वर्ष	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	विशेषाधिकार	व्युत्पन्न तथा जोडिएका	सर्वोच्चतम राष्ट्रिय सभ्य संकेत	विशेषाधिकार सभ्य सूचक	केन्द्रिय
प्रभाव	सार्वजनिक निकायमा सूचना प्रविधिको प्रयोग	प्रतिवर्ष	५०	६०	७०	८०	९०	आ.मा.तथा कानून मन्त्रालयको प्रतिवेदन	आ.मा.तथा कानून मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकाय		१.१	१६	आ.मा.तथा कानून मन्त्रालयको संरक्षण
असर १	सूचना प्रविधिको प्रयोगमा सहयोग गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	६०	८०	१००	१३६			सेवा प्रदायक संस्थाहरू र स्थानीय तहको सहकार्य भएको हुने	१.१	१६	
असर २	सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग	प्रतिवर्ष	५	१५	२०	२५	३०						
असर १ सूचना प्रविधिको प्रयोगमा सहयोग गरिने स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	विद्युतीय शासन प्रवर्द्धनमा सहयोग गरिने स्थानीय तह	प्रतिवर्ष	०	२०	३०	४०	५०	आ.मा.तथा कानून मन्त्रालयको प्रतिवेदन	आ.मा.का.म., दूरसंचार प्राधिकरण र निजी क्षेत्र	निजी क्षेत्र र सेवा प्रदायकबीच समन्वय र साझेदारी भएको हुने ।			
प्रतिफल २	इन्टरनेट उपयोग क्षमता अभिवृद्धिमा सहयोग गरिने स्थानीय तह	प्रतिवर्ष	०	४०	६०	८०	१००						
प्रतिफल ३	स्थानीय तहमा कार्यरत कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूलाई डिजिटल साक्षरता बर्षिक	जना	०	२०	३०	४०	५०						
प्रतिफल ४	स्थानीय तह र प्रदेश बीच सूचना सञ्जाल विस्तार	प्रतिवर्ष	०	४०	६०	८०	१००						
प्रतिफल ५	सामुदायिक सूचनाकेन्द्र	संख्या	०	४	६	८	१०						
प्रतिफल ६	वेब साइट निर्माणमा प्रविधिक सहयोग गरिने स्थानीय तह	प्रतिवर्ष	०	६०	८०	९०	१००						

असर २	सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बन्तर्गतका प्रतिकूल सूचकहरू										आ.मा.तथा कानून मन्त्रालयको	निजी क्षेत्रको सहकार्य भएको हुने						
	प्रतिकूल १	प्रदेशस्तरीयमा अनलाइन सेवा प्रदान	प्रतिशत	५	१०	१५	२०	२५	३०	आ.मा.तथा कानून मन्त्रालयको								
प्रतिकूल २		प्रदेश टेलिभिजन स्थापना	संख्या	०	१	१	१	१	२	कानून								
प्रतिकूल ३		प्रदेश छापखानाको स्थापना	संख्या	०	१	१	१	१	१	मन्त्रालयको								
प्रतिकूल ४		प्रदेश अन्तर्गतका मन्त्रालय र निकायहरूमा डिजिटल हिस्से स्थापना	प्रतिशत	१०	२०	३०	४०	५०	१००	प्रतिवेदन								
प्रतिकूल ५		संचार ग्रामको स्थापना	संख्या	०	१	१	१	२	२									
प्रदेश सरकारबाट संचालित कार्यक्रमहरू																		
१	रेडियो, एफ. एम., टेलिभिजन संचालन सम्बन्धी प्रादेशिक नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यान्वयन र नियमन																	
२	प्रदेश भित्र टेलिसेन्टर संचालन, व्यवस्थापन र नियमन																	
३	सामुदायिक रेडियोलाई अनुदान																	
४	प्रदेश रेडियोको स्थापना																	
५	प्रदेश छापखानाको स्थापना																	
६	प्रदेश टेलिभिजन स्थापना																	
७	संचार ग्रामको स्थापना																	
८	प्रादेशिक सूचना प्रविधि पार्क स्थापना																	
९	प्रादेशिक संस्थाहरूमा इन्टरनेट पहुँच विस्तार																	
स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू																		
१	डिजिटल नागरिक बडापत्र विस्तार																	
२	Online रोजगारीको सूचना																	
३	इन्टरनेट सुविधा विस्तार																	
४	वेब साइट निर्माण																	
५	सामुदायिक सुचनाकेन्द्र स्थापना																	
६	इन्गर्मेन्सको अवलम्बन																	
संघीय सरकारसँगको समन्वयमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू																		
१	साइबर सुरक्षा																	
२	सूचना प्रविधि पार्कको स्थापना																	
३	सूचना माहोमार्ग निर्माण																	

८.२७ जलवायु परिवर्तन, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.५ सँग सम्बन्धित)

चर्चा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	विम्बेवार निकाय	व्युत्पन्न तथा जोखिम	सर्वकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	सिर्जो विकास लक्ष्य सूचक	कैमियत
प्रभाव	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विपद्बाट भएको नतिजा	प्रतिशत	०.१६७	०.१५९	०.१५१	०.१४४	०.१३७	०.१३१	प्रदेश बार्सिक वसन्त/प्र. आ.मा तथा बा.मा तथा कायुन. मन्त्रालयको प्रतिवेदन	प्र.आ.मा.का.स.	सर्व संरक्षकबाटा निकायहरूको सहकार्य भएको हुने	१.३	१	बाधार तथ्यांक वि.सि.स./रा.यो.का २०१८
वर्ष १	विपद्बाट भएको बार्सिक नोक्सानी	रु करोडमा	२१०.	१९०.९	१७३.६	१५८.८	१४३.४	१३०.४	आ.मा.तथा कायुन मन्त्रालयको प्रतिवेदन					आधार तथ्यांक वि.सि.स./रा.यो.का २०१८
वर्ष २	विपद्बाट प्रभावित व्यक्ति	संख्या	१३७७	१२५२	११३८	१०३५	९४१	८५५				१.३		आधार तथ्यांक वि.सि.स./रा.यो.का २०१८
वर्ष ३	जलवायु परिवर्तन व्युत्पन्न सम्बन्धि कार्यमा सरकारले गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	१०	२०	४०	६०	८०						
वर्ष १	विपद्बाट भएको बार्सिक नोक्सानी बन्सारिका प्रतिफल सूचक													
प्रतिफल १	अति भाएका घर	संख्या	२०२२	१८३८	१६७१	१५१९	१३८१	१२५६	आ.मा.तथा कायुन मन्त्रालयको प्रतिवेदन	आ.मा.तथा कायुन मन्त्रालय	स्थानीय तहले विपद् व्यवस्थापन योजना बनाई कार्यान्वयन गरेको हुने			बाधार तथ्यांक वि.सि.स./रा.यो.का २०१८
प्रतिफल २	नोक्सान भएका वनभर	संख्या	१००	९१	८३	७५	६८	६२						
प्रतिफल ३	वित्तीय गैरसुलभता	संख्या	१८५	१६८	१५३	१३९	१२६	११५						
प्रतिफल ४	बाढी पूर्व सूचना केन्द्र स्थापना भएका जोखिमयुक्त वस्ती	संख्या	०	५	१०	१५	२०	२५						
प्रतिफल ५	क्षमता अभिवृद्धी भएका स्थानीय प्रकोप	संख्या	०	३०	६०	९०	११०	१३६						
प्रतिफल ६	जोखिममा परेका बस्तिमा जोखिम नियन्त्रण	संख्या	५०	७०	८०	१००	११५	१२५						
प्रतिफल ७	विपद् परेका बस्तिमा उद्धारमा परिचालन गर्न स्वयं सेवी व्यक्तिहरूको समूह गठन गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	३०	५०	७५	१००	१३६						
प्रतिफल ८	विपद् उद्धार सामग्री भाडोपयोग	संख्या	०	१	३	५	६	८						
वर्ष २	विपद्बाट प्रभावित व्यक्ति बन्सारिका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	मृत्यु	संख्या	८९	७५	६८	६२	५६	५१	आ.मा.तथा कायुन मन्त्रालयको प्रतिवेदन	आ.मा.तथा कायुन मन्त्रालय	स्थानीय तहले विपद् व्यवस्थापन योजना बनाई कार्यान्वयन गरेको हुने			बाधार तथ्यांक वि.सि.स./रा.यो.का २०१८
प्रतिफल २	घाइते तथा बेपत्ता	संख्या	१२५	११७	१०७	९७	८८	८०						
प्रतिफल ३	प्रभावित परिवार	संख्या	४७६	४३८	३९७	३५८	३२६	२९६						
प्रतिफल ४	विद्यालय केन्द्रित सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिने विद्यालय	प्रतिशत	०	१०	२०	३०	३५	४०						

प्रतिकल ५	विपद् एकिकृत प्रतिकार्य केन्द्र स्थापना र संचालन	संख्या	०	०	१	१	२	आ.मा. तथा कानुन मन्त्रालय	
प्रतिकल ६	खोब तथा उद्योगमा कार्यरत जनशक्ति र जोखिममा रहेको समुदायको क्षमता अभिवृद्धि	संख्या	०	२००	४००	५००	६००		
आसर ३	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन सम्बन्धि कार्यमा सहकार्य गरिने स्थानीय तह अन्तर्गतका प्रतिकल सूचकहरू								
प्रतिकल १	पूर्वाधार विकासमा जलवायु परिवर्तन अनुकुलन प्रविधिको प्रयोग	प्रतिशत	०	१०	१५	२०	३०	आ.मा. तथा कानुन मन्त्रालय	प्रदेश मन्त्रालयहरू, स्थानीय तह र निजीलेबको सहकार्य भएको हुने
प्रतिकल २	जलवायु परिवर्तन र यसका असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२०	५०	८०	१००		
प्रतिकल ३	जलवायु अनुकुलन कृषि प्रविधि बारे क्षमता विकास गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	१०	२०	३०	५०		

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू

१	खोज तथा उदारका लागि आवश्यक उपकरण र सामग्रीको व्यवस्था
२	जोखिममा परेका बस्ति स्थानान्तरण
३	विपद् सामग्री भाडारण तथा आश्रय स्थल निर्माण
४	अस्थायी सिकाइकेन्द्र संचालन(TLC)
५	विपद् एकिकृत प्रतिकार्य केन्द्र स्थापना र संचालन
स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	विपद् उत्थानशिल क्षमतावृद्धि
२	पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना
३	जोखिम क्षमता वृक्षारोपण
४	नदीजन्य पदार्थहरूको वैज्ञानिक उत्खन
५	प्राकृतिक प्रकोप न्यूनीकरण लक्षित कार्यक्रम
६	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन प्रविधिको प्रयोग गरी भौतिक संरचना निर्माण
७	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र विपद् जोखिम सम्बन्धि सचेतता अभियान संचालन
८	विपद् उत्थानशिल भौतिक संरचना निर्माण
९	जलवायु परिवर्तन अनुकुलनता अभिवृद्धि
संघीय सरकारसँगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	जलवायु परिवर्तन अनुकुलन र विपद् जोखिम एवं जलस्रोत पूर्वाधार संरचना निर्माण सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, कार्यन्वयन र नियमन
२	अन्तर सरकारी समन्वय
३	वैदेशिक सहयोग समन्वय

द.२८ जलउपलब्ध प्रकल्प व्यवस्थापन (परिच्छेद ७.५ को मुलक)

नतिवा स्तर	नतिवा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचनाका स्रोत	खिमोबार निकाय	अनुमान तथा जोखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय सक्षम संकेत	विशेष विकास सक्षम सूचक	कैफियत
प्रभाव	जल उपलब्ध प्रकल्प नियन्त्रणका लागि सहकार्य गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२५	५०	७५	१००	१३६	सौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	सौ.पु.वि.म. २ मातहतका निकाय		२.१	११	
अक्षर १	जल उपलब्ध प्रकल्पबाट प्रभावित परिवार	संख्या	४७७६	४०००	३०००	२५००	२०००	१५००			स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने	२.१	११	आधार तथ्यांक गृह मन्त्रालय
अक्षर २	जल उपलब्ध प्रकल्प न्यूनीकरण (जमिन उकास) जल उपलब्ध प्रकल्प न्यूनीकरण (जमिन बचाउ)	हेक्टर हेक्टर	५००० १५००००	६००० १६५०००	७००० १८००००	८००० १९५०००	९००० २१००००	१०००० २२५०००	सौ.पु.वि.म.को प्रतिवेदन	सौ.पु.वि.म. २ मातहतका निकाय				
अक्षर १ जल उपलब्ध प्रकल्पबाट प्रभावित परिवार अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरू														
प्रतिफल १	बाढी तथा डुबानका जोखिमका बस्ति संरक्षणका लागि बाढी तथा जोखिमबाट बच्ने बारे जागरण अभियान चलाइने स्थानीय तह	बटा संख्या	३० ०	३६ २५	४२ ५०	४८ ७५	५४ १००	६० १३६		सौ.पु.वि.म. २ मातहतका निकाय	स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	विद्यालय केन्द्रित बाढी तथा डुबान बारे बेलायत कार्यक्रम संचालन गरिने विद्यालय	प्रतिशत ०		२५	५०	७०	८०	१००						

वर्ष २	जल उत्पन्न प्रकोप नवीकरण (जीन उकास)									
	प्रतिफल १	प्रतिफल २	प्रतिफल ३	प्रतिफल ४	प्रतिफल ५	०	२०	४०	६०	८०
	नदी तथा प्रकोपजन्य क्षतीको नवसांकेन	निर्मित तटवन्ध	डुवान क्षेत्रको वचाउ	प्रमुख नदीहरूमा बाढी पूर्व सूचना प्रणाली जडान	बाढी तथा नदी नियन्त्राका लागि भएको कुल खर्चमा बायो इन्जिनियरिङ लगायत स्थानीय प्रविधिको उपयोगमा खर्चको अंश	कि. मि.	गोटा	३५	१००	१५०
						संख्या	०	०	३	४
						प्रतिशत	१५	१८	२०	२१
प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू										
१	जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति, कानून तथा मापदण्ड तयोजना									
२	बाढी पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना									
३	बाढी तथा प्रकोपजन्यक्षेत्रको नवसांकेन									
४	तटवन्ध निर्माण									
५	आपतकालिन बाढी नियन्त्राग									
६	अति जोखिमयुक्त बस्ति संरक्षण									
स्थानीय तहसंका समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू										
१	बायो इन्जिनियरिङ/स्थानीय प्रविधिको उपयोग									
२	प्रकोप सचेतना									
३	विद्यार्थ्य केन्द्रित बाढी तथा डुवान बारे जनचेतना अभियान									
४	डुवानजन्य क्षेत्रको वचाउ									
संघीय सरकारसंका समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रमहरू										
१	डुला नदीहरूको गुरु योजना निर्माण									
२	पुनः निर्माण र पुनः स्थापना									
३	जलाधार संरक्षण									
४	डुला नदीहरूमा तटवन्ध निर्माण									

८.२९ भागब संग्रहण विकास (परिच्छेद ७.६ संग सम्बन्धित)

नतिवा स्तर	नतिवा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	सूचनाका स्रोत	कार्यान्वयन गर्ने विम्वेवार विकास	अनुमान तथा जोषिम	बीचकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	विश्व विकास लक्ष्य सूचक	कैरियत
प्रभाव	जनशक्तिको योजना कार्यान्वयन भएका स्थानीय तह	संख्या	०	०	१०	२०	३०	५०	सा.वि.मं.को प्रतिवेदन	सामिम र स्थानीय तह	स्थानीय तहहरसंग सहकार्य भएको हुने	१.२	४	
असर	जनशक्ति योजना तर्जुमा स्थानीय तहलाई सहयोग	संख्या	०	०	२०	५०	६०	७५		सामिम		१.२	४	
प्रतिफल १	जनशक्तिको भाग र जाति बीचको बसन्ता अध्ययन भई सिधुतीय कमिलेख गले स्थानीय तह	संख्या	०.	०	२०	५०	१००	१३६	E M I S	सामिम तथा स्थानीय तहहर	स्थानीय तहहर र अन्य सरोकारवालाहर संग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	प्राविधिक विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको सूची तयार हुने स्थानीय तह	संख्या	०	०	२०	५०	१००	१३६						
प्रतिफल ३	रोजगार सूचना प्रणाली स्थापना हुने स्थानीय तह	संख्या	०	२५	५०	७५	११०	१३६	सामिमको प्रतिवेदन					
प्रतिफल ४	प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन सहकार्यमा गरिने प्राविधिक शिक्षालयहरु	संख्या	०	०	१०	१५	२०	२५	E M I S					
प्रदेश सरकारबाट संघालन हुने कार्यकमहरु														
१ प्रदेश जनशक्ति योजना तर्जुमा														
२ प्राविधिक शिक्षालयहरसंग सहकार्य														
३ विभिन्न औद्योगिक एवं व्यापारिक प्रतिष्ठानसंग सहकार्य														
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संघालन हुने कार्यकमहरु														
१ जनशक्ति योजना कार्यान्वयन														
२ जनशक्ति संशोधन														
३ जनशक्ति सूचनाको विद्युतीय अभिलेख														
४ सीप प्रमाणिकरण														
५ सीप विकास														
संघीय सरकारसंगको समन्वय र सहकार्यमा संघालन हुने कार्यकमहरु														
१ रोजगार सूचना प्रणालीसंग संजालीकरण														
२ वैदेशीक रोजगारी														

द.३.० सामाजिक समावेशीकरण (परिच्छेद ७.७ संग सम्बन्धित)

चर्चा सूचक	चर्चा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	योजनाको अन्तिम वर्ष २०८०/८१	कार्यान्वयन गर्ने विम्बेवार निकाय	समुहान तथा जोडिस	रीयकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	रितो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	बायमा वसमानता (Gini-coefficient)	सूचकांक	२९.५	२९.१	२८.७	२८.१	२७.५	२७.२ प्रदेश आर्थिक समेक्षण	सा.वि.म. र अन्तर्गतिका निकाय		१.४	१०	बाधार तथ्यांक वि.वि.स./ए.जे.आ. २०१८
असर १	विपन्न जनसंख्या (तल्लो ४०%) को जम्मा आयमा हिस्सा	प्रतिशत	१०.८५	११.१	११.५	११.८	१२.१	१२.३ प्रदेश आर्थिक समेक्षण	सा.वि.म. र सहयोगी निकाय	सरकारी, निजी, सहकारी र सैसको सहकार्य भएको हुने	१.४	१०	
असर २	वित्तिय सेवामा पहुँच	प्रतिशत	१८.३	२०.०	२३.०	२५.०	२८.०	३१.० प्रदेश आर्थिक समेक्षण	सा.वि.म. र अन्तर्गतिका निकाय	बैंक तथा वित्तिय संस्थाबाट सहयोग हुने	१.४	८	
असर ३	अर्ध बेरोजगारी	प्रतिशत	२४.७	२३.०	२१.०	१९.०	१८.०	१७.० प्रदेश आर्थिक समेक्षण	सा.वि.म. र अन्तर्गतिका निकाय	सरकारी, निजी, सहकारी र सैसको सहकार्य भएको हुने	१.४	८	
असर १ विपन्न जनसंख्या (तल्लो ४०%) को जम्मा आयमा हिस्सा अन्तर्गतिका प्रतिफल सूचकहरू													
प्रतिफल १	परम्परागत प्रविधि प्रयोग गरी संचालित व्यवसायको आधुनिकीकरण	संख्या	०	५	१०	३०	४०	५०	सा.वि.म. र अन्तर्गतिका निकाय				
प्रतिफल २	विपन्न र वञ्चितकीकरणमा परेका समुदायलाई नमुना लक्षित कार्यक्रम संचालन गर्दै स्थानीय तह	संख्या	०	५	१०	१५	२०	२५ सानिम		स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	स्थानीय स्तरमा संचालन हुने उद्योग व्यवसायको शेयर लगानीमा स्थानीय लक्षित वर्गको को हिस्सा	प्रतिशत	०	०	१	२	३	४ प्रदेश आर्थिक समेक्षण		निजीक्षेत्रसंग सहकार्य भएको हुने।			
असर २ वित्तिय सेवामा पहुँच अन्तर्गतिका प्रतिफल सूचकहरू													

सहकारी विभागबाट र सरोकारवाला निकायबाट सहयोग भएको हुने								आचार तथ्यांक दि.वि.च./रा.यो.आ. २०१८	
बैंक तथा वित्तिय सस्थाबाट सहयोग भएको हुने									
उपबलाम र स्थानीय तहको सहकार्य भएको हुने									
स्थानीय तहसंग सहकार्य भएको हुने									

प्रतिफल १	आघा घटाको दुरीमा सहकारीमा पहुँच हुने जनसंख्या	प्रतिशत	३०.०८	३३	३५	४०	४५	५० प्रदेश आर्थिक समेक्षण	
प्रतिफल २	वित्तिय साक्षरता कार्यक्रम संचालन गरिने स्थानीय तह	संख्या	०	२५	५०	७५	१००	१३६ प्रदेश आर्थिक समेक्षण	
असर ३ वर्ष वरिजगारी अन्तर्गतका प्रतिफल सूचकहरु									
प्रतिफल १	परम्परागत पेशाको आधुनिकीकरण सम्बन्धि सीप विकास तालिम	संख्या	०	०	१०	४०	६०	९० प्रदेश आर्थिक समेक्षण	
प्रतिफल २	बच्चितामा परेका समुदायको क्षमता विकास	संख्या	०	५०	१००	२००	३००	४०० प्रदेश आर्थिक समेक्षण	
प्रतिफल ३	स्वरोजगार कार्यक्रम संचालन गर्ने स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि	संख्या	०	१०	२०	३०	४०	५० साविमको प्रतिवेदन	साविम

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यकमहरु	
१	समावेशीकरण सम्बन्धि प्रादेशीक नीति तर्जुमा
२	रैथाने पेशा र प्रविधिको स्तरीकरण र आधुनिकीकरण कार्यक्रम
३	सम्बाद केन्द्र तथा गुनासो सुन्वाई केन्द्रको स्थापना
४	वित्तीय साक्षरता
स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यकमहरु	
१	प्राकृतिक श्रोतको उपयोगमा लक्षित समुदायको संलग्नता
२	लक्षित समुदायका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारी
३	बच्चितामा परेका समुदायको क्षमता विकास
४	अल्प सक्षम, दलित, मुस्लिम, तेस्रो लिंगीहरुका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम
५	बच्चितामा परेका समुदायको क्षमता विकास र अधिक सशक्तिकरण कार्यक्रम
६	बच्चितामा परेका वर्ग लक्षित प्रविधिक, व्यवसायिक तथा सीपमूलक शिक्षा सञ्चालन
संघीय सरकारसंगको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यकमहरु	
१	क्षेत्री विकासका लक्ष्यको प्रदेश योजनामा आन्तरिकीकरण
२	रोजगार प्रवर्द्धन

द.३.१ सुशासन तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण (पिच्छेद ७.८ सँग सम्बन्धित)

नतिमा स्तर	नतिमा सूचक	इकाई	वर्षावधि २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचकाङ्क स्रोत	सिम्बल नियम	सुझाव तथा जोडिय	सर्वकालीन उद्देश्य सङ्घ संकेत	सिरो विवरण सङ्घ सूचक	कैमियत
प्रभाव	कारणी शान्त	सूचकाङ्क	०.५४	०.५५	०.५६	०.५७	०.५८	०.५९	मु.म तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	मु.म तथा म. प.का.		२.४	१६	वर्षावधि तथ्याङ्क रा.ती.का.२०७६ को उद्देश्यमन्तर्गत वातावरण सङ्घको
असर १	भ्रष्टाचार अनुमति सुचकाङ्क	प्रतिशत	२६	२४	२२	२०	१८	१६	मु.म तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	संघीय र स्थानीय सरकार, नियमनकारी निकायहरू, संसद, नगरिक समाज, गैरसरकारी र निजी क्षेत्र समेतको प्रकाश भएको हुने		२.४	१६	वर्षावधि तथ्याङ्क वातावरण सङ्घ २०१८ को उद्देश्य मन्तर्गत वातावरण सङ्घको
असर २	सरकारको प्रभावकारिता (२.५ देखि २.५ सम्म) (- २.५ अति कमजोर र २.५ उत्कृष्ट)	सूचकाङ्क	-०.९	-०.६५	-०.४	-०.१५	-०.१	०.३	मु.म तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	मु.म तथा म. प.का.				
असर १	वर्षावधि सुशासन अनुमति कार्यात्मक प्रतिवेदन सूचकाङ्क													
प्रतिफल १	कार्य सम्पन्न सम्झौता गरिएका प्रदेश र सो अन्तर्गतका निकायहरू	प्रतिशत	०	२०	२५	३५	५५	१००			सर्वै मन्त्रालयहरूको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल २	केन्द्रिय कर्मचारी	प्रतिशत	६०	७०	८०	८५	९०	९५						
प्रतिफल ३	केन्द्रिय न्यायिकरण कार्यक्रमको योजना तयार भएको प्रदेश र सो अन्तर्गतका निकायहरू	प्रतिशत	५०	६०	७०	८०	९०	१००						
प्रतिफल ४	भ्रष्टाचार अनुमति सुचकाङ्क सहकार्य भएको स्थानीय तहहरू	सङ्ख्या	०	१०	५०	७५	१००	१३६	मु.म तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	मु.म तथा म.प.का. र प्रदेश मन्त्रालय र मातहत				
प्रतिफल ५	जनतासँग मूल्यमन्त्री कार्यक्रम (टि.भी.प्रमाण) वार्षिक	सङ्ख्या	०	०	६	१२	१२	१२						
प्रतिफल ६	चेतना मूलक श्रव्य दृश्य कार्यक्रम रेडियो टि.भी प्रसारण वार्षिक	पटक	०	०	१२	२४	३६	५२			संचार भेडियोहरूसँग सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ७	विद्यालय केन्द्रित सततचर प्रदर्शन सम्बन्धि सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिने विद्यालय	प्रतिशत	०	१०	२०	३०	४०	५०			विद्यालयसँग सहकार्य भएको हुने			
असर २	वर्षावधि सुशासन अनुमति कार्यात्मक प्रतिवेदन सूचकाङ्क													
प्रतिफल १	कानून, र मादराद, निरीक्षण, कार्यवाही निर्माण	सङ्ख्या	३४	५५	७०	८०	९०	१०५	प्रभाव तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	प्रभाव तथा म.प.का. र प्रदेश मन्त्रालय र मातहत	प्रभाव तथा म.प.का. र प्रदेश मन्त्रालय र मातहत			
प्रतिफल २	विद्युतीय नागरिक ब्याङ्क र विद्युतीय नागरिक ब्याङ्क संचालन निकायहरू	सङ्ख्या	२०	४०	५०	७०	८०	१००	मु.म तथा म.प.का.को प्रतिवेदन	मु.म तथा म.प.का. र प्रदेश मन्त्रालय र मातहत	सर्वै मन्त्रालयहरूको सहकार्य भएको हुने			
प्रतिफल ३	ई-विडिओ लाई भएका प्रदेश र मातहतका निकायहरू	प्रतिशत	१०	२०	२५	५०	७५	१००						
प्रतिफल ४	मासिक खर्च विवरण सार्वजनिक भएको प्रदेश र मातहत कार्यलय	प्रतिशत	०	२०	४०	६०	८०	१००						
प्रतिफल ५	नमूना सुशासन सम्झौता गरिने जिल्ला वार्षिक	जिल्ला	०	१	१	२	२	२						
प्रतिफल ६	सार्वजनिक सेवाको मादराद लगायती र कार्यलयस्थान गरिने प्रदेश अन्तर्गतका निकाय	प्रतिशत	०	२०	४०	६०	८०	१००						

द.३२ शान्ति सुरक्षा (फिचर्ड ७.९ संग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष २०७५/७६	७६/७७	७७/७८	७८/७९	७९/८०	८०/८१	सूचका जोत	जिम्मेवार निकाय	अनुमान तथा जेखिम	दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्य संकेत	दिगो विकास लक्ष्य सूचक	कैफियत
प्रभाव	शान्ति सुरक्षा बलुशुती गर्ने नागरिक	प्रतिशत	६५	७०	७५	८५	९०	९५	नागरिक संरक्षण	आ.मा.का.म. र सुरक्षा निकायहरु	संघीय सरकारसंग सहयोग भएको हुने	२.२	१६	आधार तथ्यांक आ.मा.का.म. को अनुमान
असर १	सुरक्षा निकायहरुको संस्थागत सुधार तथा स्तर अभिवृद्धि	प्रतिशत	५०	५५	६०	७०	७५	८०	आ.मा.का.म. को प्रतिवेदन			२.२	१६	
प्रतिफल सूचकहरु														
प्रतिफल १	मौजुदा सुरक्षा निकायको संरचनाको स्तरोन्नति	प्रतिशत	०	२०	३०	४०	५०	६०	सा.वि.म.	नेपाल प्रहरी, प्रदेश प्रहरी र मानव अधिकार आयोगबीच सहकार्य हुने ।				
प्रतिफल २	सुरक्षा निकायको नयाँ भौतिक संरचनाको निर्माण तथा मर्मत संभार	संख्या	१०	२०	४०	८०	१६०	३२०	आ.मा.का.म. को प्रतिवेदन	आ.मा.का.म.				
प्रतिफल ३	सुरक्षासंग सम्बन्धित उपकरणको खरिद तथा जडान	संख्या	२०	४०	८०	१६०	३२०	६४०						
प्रतिफल ४	आवश्यक मात्रामा थप जनशक्तिको व्यवस्था	संख्या	०	१००	२००	४००	८००	१६००						
प्रतिफल ५	सुरक्षामा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास	संख्या	०	२००	४००	८००	१६००	३२००						
प्रतिफल ६	सुरक्षा निकायलाई थप सवारी साधनको व्यवस्था	संख्या	०	१६	३२	६४	१२८	२५६						
प्रतिफल ७	अपराधिक घटना न्यूनीकरण	प्रतिशत	२०	३०	४०	५०	६०	७५		नागरिक समाज र जनस्तरबाट सहयोग भएको हुने				

प्रदेश सरकारबाट संचालित कार्यक्रमहरू	
१	प्रदेश प्रहरी सेवा सम्बन्धी नीति, कामून, कार्यन्वयन र नियमन
२	प्रदेश प्रहरी गठन तथा सञ्चालन
३	प्रदेश प्रहरीको क्षमता विकास
४	सुरक्षा निकायको भौतिक संरचना निर्माण तथा स्तरोन्नती
५	सुरक्षा निकायको लागी सबारी साधन, उपकरण खरिद तथा जडान
स्थानीय तहसंगको समन्वयमा संचालन गरिने कार्यक्रमहरू	
१	वडा प्रहरी इकाइ स्थापना
२	अपराध विरुद्ध सामाजिक जागरण
३	मानवधिकार संरक्षण
४	अपराधिक घटना न्यूनीकरण
५	स्थानीय तहको न्यायिक समितिको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि
संघीय सरकारसंगको समन्वयमा गरिने कार्यक्रमहरू	
१	सीमा सुरक्षा र अपराधिक गतिविधि नियन्त्रण
२	अपराध अनुसन्धानमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग
३	शान्ति सुरक्षा र अपराध नियन्त्रणमा अन्तर प्रदेश समन्वय

८.३३ योजना कार्यान्वयन र अनुगमन मूल्यांकन (परिच्छेद ७.१० सँग सम्बन्धित)

नतिजा स्तर	नतिजा सूचक	इकाई	मातहत वर्ष २०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१	सूचकांक स्रोत	विश्लेषण विवरण	अनुगमन तथा जोडिम	संकेतकालीन युद्धिय सहज सूचक	सिरो विकास समय सूचक	कैफियत
प्रभाव	नतिजामा आधारित योजना प्रणाली (तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन तथा मूल्यांकन) लागु प्रदेश विकास तथा स्थानीय तह	प्रतिशत	१०	२५	४०	६०	८०	१००	प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको प्रतिवेदन	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, प्रदेश मन्त्रालयहरू र स्थानीय तह		२.४	१७	
असर १	योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सहयोग गरिएका स्थानीय तहहरू	प्रतिशत	०	१०	४०	४०	६०	७५						
असर २	वार्षिक कार्यक्रम र आवधिक योजना बीच तामझता	प्रतिशत	०	१०	२०	३०	४०	६०				२.४	१७	
असर ३	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली अवलम्वन गरेका निकायहरू	प्रतिशत	०	२५	४०	६०	८०	१००						
बसर १	योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहयोग गरिएका स्थानीय तहहरू													
प्रतिफल १	योजना तर्जुमा सम्बन्धि अभिमूखीकरण तालिम लिएका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी	संख्या	०	१००	२००	३००	४००	५००	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, प्रदेश मन्त्रालयहरू र स्थानीय तह	प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, प्रदेश मन्त्रालयहरू र स्थानीय तह				
प्रतिफल २	परियोजना बैंक स्थापना भएका स्थानीय तह	संख्या	०	०	१०	२५	४०	५०						
प्रतिफल ३	श्रोत नवसांकन भएका स्थानीय तह	संख्या	०	२५	५०	७५	९०	१३६						
प्रतिफल ४	दिवो विकासका लक्ष्यहरूको स्थानीय करण भएका स्थानीय तह	संख्या	०	५	२०	४०	१००	१३६						
प्रतिफल ५	कस्तुतात विवरण तयार गरी अद्यावधिक गरिएका स्थानीय तह	संख्या	०	२०	५०	७५	१००	१३६						

बस्तर २	वार्षिक कार्यक्रम र आवधिक योजना बीच तादस्तता जस्तार्तिका प्रतिफल सूचकहरू									
	प्रतिफल १	प्रदेश सरकारको वार्षिक वित्तीय प्रगति	प्रतिशत	४२	७०	७५	७०	८५	९०	स्थानीय तह तथा प्रदेशका मन्त्रालयहरु बीच सहकार्य भएको हुने
प्रतिफल २		मध्यकालिन खर्च संरचना तयार भएकाले स्थानीय तह	संख्या	०	०	५०	१००	१३६	१३६	
बस्तर ३	नतिशाना बाबत अनुगमन प्रणाली अवलमन गेका निकायहरु									
	प्रतिफल १	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली स्थापना भएका प्रदेश तथा स्थानीय निकाय	प्रतिशत	०	०	२०	३०	४०	५०	स्थानीय तह तथा प्रदेशका मन्त्रालयहरु बीच सहकार्य भएको हुने
प्रतिफल २		दीगो विकासका लक्ष्यमा आधारित प्रगति अनुगमन	प्रतिशत	०	१०	४०	६०	८०	१००	
प्रतिफल ३		प्रदेश स्तरीय आयोजनाको अनुगमन वार्षिक	पटक	०	३	४	४	५	६	
प्रतिफल ४		प्रदेश स्तरीय विकास कार्यक्रमको प्रगति समीक्षा गोष्ठी (वार्षिक तथा जैमासिक)	पटक	०	१	३	४	६	६	
प्रतिफल ५		अनुगमन तथा मूल्यांकन समन्वित तालिम	जना	०	०	५०	७५	१००	१५०	

प्रदेश सरकारबाट संचालन हुने कार्यक्रमहरू	
१	प्रदेश तथ्यांक कानून तथा निर्देशिका तर्जुमा
२	परियोजना बैंक स्थापना
३	अनुसन्धान र विकास
४	क्षमता विकास तालिम
५	कार्यसम्पादन करार
स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा संचालन हुने कार्यक्रम	
६	व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास
७	प्रगति समीक्षा
८	आवधिक योजना तथा मध्यमकालिन खर्च संरचना तर्जुमा
१. जतिनाजस्तो अनुगमन	

स्रोत एवम् सन्दर्भ सामाग्री

- नेपालको संविधान, २०७२
- अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- प्रदेश सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४
- प्रदेश आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०७५
- प्रदेश विनियोजन ऐन, २०७५
- प्रदेश कर तथा गैरकर राजस्व सम्बन्धी ऐन, २०७५
- नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय: आर्थिक सर्भेक्षणहरू
- प्रदेश नं. २ का मन्त्रालयहरूका विभिन्न प्रतिवेदनहरू
- नेपाल राष्ट्र बैंक: नेपालको जनसांख्यिक, सामाजिक, आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति, काठमाडौं २०७५
- नेपाल राष्ट्र बैंक: संघीय संरचनामा लघुवित्त सेवाको पहुँच तथा संरचना, काठमाडौं २०७५
- दीर्घकालीन सोच सहितको पन्ध्रौं योजनाको आधारपत्र, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७५
- चौधौं योजना, राष्ट्रिय योजना आयोग, २०७३
- राष्ट्रिय स्याम्पल कृषिगणना, २०६८
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागका प्रकाशनहरू
- Government of Nepal, Ministry of Finance: Development Cooperation Report, 2018
- Government of Nepal, Ministry of labour and employment: Labour Migration for Employment: A study for Nepal (2015/16 - 2016/17)
- UNDP: Nepal Human Development Report, Kathmandu 2014